—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ЛіМ

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫІ БЕЛАРУСІ

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

ПЯТНІЦА
15
ЛЮТАГА
1991 г.
№ 7 (3573)

ВЫХОДЗІЦЬ з 1932 г.

КОШТ — 15 кап.
(Па падпісцы — 10 кап.)

ТОЛЬКІ НЕ АБЫЯКАВАСЦЬ

На пытанні карэспандэнта «ЛіМа» адказвае народны дэпутат СССР пісьменнік Алесь АДАМОВІЧ

— Алесь Міхайлавіч, вы ўваходзіце ў камісію Вярхоўнага Савета СССР па Чарнобылю, мэта якой, сярод іншага,— устанавіць адказнасць тых ведамстваў і асоб, якія хавалі ад народа праўду аб маштабах трагедыі, яе прычынах і выніках. Зрэшты, вы, як вядома, з першых дзён пасля катастрофы займаліся ёй, шмат напісалі і сказалі аб гэтай трагедыі, яе ўроках. Днямі стала вядома аб распараджэнні Генеральнага пракурора Саюза Трубіна правесці дадатковую праверку фактаў, звязаных з утойваннем інфармацыі аб узроўнях радыяцыі ў пацярпелых ад аварыі раёнах. Як бы вы пракаменціравалі гэты крок?

— Яго трэба было зрабіць ужо даўно. Думаю, дарэчы, што рашэнне пракуратуры было прынята не ў апошнюю чаргу пад націскам нашай камісіі. А вось наколькі далёка зойдзе ў сваіх высновах следства... Баюся, што ў выніку, як не раз было, да адказнасці прыцягнуць «стрэлачнікаў». Вы паглядзіце: тыя, хто бессаромна выдаваў дэзінфармацыю на самым высокім афіцыйным узроўні,— такія, як Ільін, Кандрусёў, Ізраэль — засталіся пры сваіх пасадах. Упэўнены, што яны і ім падобныя дзеячы будуць трымацца адзін за аднаго, абараняць свае карпаратыўныя інтарэсы да апошняга. Сценка пабудавана наймагутная. Ці ўдасца яе прабіць — цяжка сказаць. Многае залежыць ад рэакцыі грамадскасці.

Заўважу, што камісія Вярхоўнага Савета ставіць сёння пытанне аб адказнасці не толькі тых, хто хаваў інфармацыю, але, перш за ўсё, — сапраўдных віноўнікаў катастрофы. Трэба дакапацца да першапрычын. Дырэкцыя, тэхперсанал ЧАЭС, як цяпер стала ясна, сумленна выконвалі ўсе інструкцыі. І — панеслі пакаранне. Адказнасць павінны несці і тыя, хто складаў гэтыя інструкцыі, хто праектаваў атамныя станцыі ў Саюзе, а самае галоўнае— аўтары самой канцэпцыі АЭС тыпу Чарнобыльскай. Маю на ўвазе акадэміка Аляксандрава, які дагэтуль нават не пакаяўся за зробленае.

— Мабыць, не ўсе ведаюць пра камітэт «Чарнобыль — дапамога», старшынёй якога вы з'яўляецеся. Калі ласка, колькі слоў пра гэтую арганізацыю.

— Наш камітэт створаны пры Акадэміі навук СССР. Мы трымаем пастаянную сувязь з беларускімі навукоўцамі, якія займаюцца праблемамі радыяцыі, у прыватнасці — з членам-карэспандэнтам АН БССР В. Несцярэнкам, дырэктарам навукова-тэхнічнага цэнтра «Радыяметр». Гэты цэнтр зараз спрабуе наладзіць шырокую сетку кантролю за радыяцыяй у рэспубліцы з дапамогай удасканаленай апаратуры. Камітэт выдзеліў дзеля гэтых мэт мільён рублёў, купляем у Аўстрыі спецыялізаваны камп'ютэр, з дапамогай якога можна стварыць высокадакладную карту радыяцыйнага забруджання.

— Апошнім часам узнікаюць усё новыя неўрадавыя арганізацыі, якія спрабуюць дапамагаць ахвярам Чарнобыля. Нядаўна, скажам, з'явілася яшчэ адна—«Зьніч». Ёсць, напрыклад, дзве арганізацыі з аднолькавай назвай «Дзеці Чарнобыля», кожная — са сваім рахункам. Ці на карысць гэта справе?

— З камітэтам «Дзеці Чарнобыля», які ўзначальвае Г. Грушавы, у нас усталяваліся добрыя дзелавыя кантакты. Гэта надзейная арганізацыя, якая карыстаецца высокім аўтарытэтам за мяжой. Іх банкаўскі рахунак зафіксаваны ў Берліне. Я не хачу нічога кепскага сказаць пра астатнія дабрачынныя арганізацыі. Па-мойму, чым больш іх будзе, тым лепш. Але я не магу зразумець, калі члены адной арганізацыі пачынаюць абвінавачваць усіх «сапернікаў», прэтэндуючы на нейкую выключную сваю ролю. Гэта бянтэжыць і тых людзей за мяжой, якія хочуць нам дапамагаць. Яны пытаюцца: ну што вы за народ такі? Няўжо нават у час агульнай бяды вы не можаце дамовіцца між сабой?

— Цяпер, у сувязі з падзеямі ў Прыбалтыцы, з абвастрэннем усёй унутрыпалітычнай сітуацыі, ці не знікла ў замежных краінах жаданне дапамагаць нам?

— Не, тыя ж японцы, скажам, не збіраюцца адмаўляцца ад дапамогі Беларусі лекамі і сродкамі. На жаль, мы часта не гатовыя прымаць шчодрыя дары, праяўляем незвычайную абыякавасць. Нядаўна мяне адшукаў у Маскве прафесар з Таронта Чарлз Роўд. У яго нарадзілася ідэя ставарыць своеасаблівы «канвеер здароўя»: у Канадзе маглі б пастаянна лячыцца 15 дзяцей, пацярпеўшых ад Чарнобыля (на месцы тых, хто выпісаўся, прыязджалі б новыя). Са сваёй прапановай ён звяртаўся ў Камітэт аховы міру, іншыя афіцыйныя арганізацыі, але яму нават не адказалі. Думаю, нам удасца ўсё ж рэалізаваць гэтую ідэю.

Цікавая дэталь. Прафесар Роўд прыехаў у Маскву ў той час, калі праходзіў сумесны пленум Саюза кінематаграфістаў СССР і Расіі. Яны сталі фундатарамі фонду аховы галоснасці, які будзе дапамагаць дэмакратычнай прэсе, журналістам, пазбаўленым працы «за палітыку». Канадскі вучоны, як толькі дазнаўся пра гэта, адразу выказаў жаданне пералічыць у фонд частку сваіх сродкаў і нават арганізаваць падтрымку яго ў сваёй краіне.

— А як вы і вашы калегі — народныя дэпутаты ад Саюза кінематаграфістаў СССР паставіліся да рашэння, прынятага на сумесным пленуме, байнатаваць ЦТ у знак пратэсту супраць яго манапольнай палітыкі, засілля цэнзуры і дэзінфармацыі?

— Усе адназначна выказаліся за байкот.

— У многіх на памяці вашы выступленні на апошнім з'ездзе народных дэпутатаў і рэакцыя на іх з боку вайскоўцаў. Ці выканаў палкоўнік Алксніс сваё абяцанне падаць на вас у суд?

— Палкоўнік сам рызыкуе апынуцца на лаве падсудных. Наколькі вядома, яго збіраюцца прыцягнуць да адказнасці за дыфамацыю Чэха-Славацкая дзяржава.

Суда нада мной патрабуе «Военно-исторический журнал» на чале з генералам Філатавым. Ён нядаўна напісаў, што, калі ён чытае Адамовіча, дык разумее, чаму Сталін з падазрэннем ставіўся да некаторых партызан (!). Сёння многім хацелася б перайграць рашэнне суда, які адхіліў іск Шахаўцова ў абарону «гонару і годнасці» генералісімуса.

Зрэшты, усё не так проста. Я часта атрымліваю пісьмы ад мацярок салдат, што загінулі ў Афганістане. Аўтар аднаго ліста, які я атрымаў нядаўна, на поўным сур'ёзе піша, што палкоўнікі Алксніс і Петрушэнка ўратавалі нашых хлопцаў ад бойні ў Персідскім заліве. Вось так...

Думаю, калі б той працэс адбываўся сёння, рашэнне суда магло б быць зусім іншым.

— Ваш артыкул «Так гаварыў кааператар» у «ЛГ», як мне здаецца, напісаны з большым запасам аптымізму. На жаль, вы не так часта выступаеце цяпер з публіцыстыкай. Разумею, што вашы грамадскія абавязкі, работа ў «Мемарыяле», абавязкі дырэктара інстытута кінамастацтва адбіраюць шмат сіл і часу. І ўсё ж не магу не задаць пытанне, якое цікавіць шматлікіх чытачоў, — аб вашых творчых планах.

— Зараз я заканчваю працу над аповесцю «Венера, або Як я быў прыгоннікам». (Венера — жаночае імя, некалі даволі распаўсюджанае на Палессі). Аповесць плануецца да выхаду ў выдавецтве «Мастацкая літаратура».

— Дзякуй за гутарку.

Гутарыў Віталь ТАРАС.

Кола Дзён

7 лютага

адбыўся першы сход савета заснавальнікаў першай таварнай біржы на Беларусі за апошнія семдзесят год. Адна ластаўка, кажуць, вясны не зробіць. Тым не менш, яшчэ адзін крок на шляху да рынку зроблены. У савет заснавальнікаў уваходзіць, між іншым, Дзяржкамітэт па забеспячэнні БССР.

8 лютага

Прэзідэнт СССР прыняў Указ «Аб стварэнні Усесаюзнай тэлерадыёвяшчальнай кампаніі». Паводле ўказа будзе створаны Усесаюзны савет па тэлебачанні і радыёвяшчанні на чале са старшынёй кампаніі Л. Краўчанкам, у які, на добраахвотных пачатках, увойдуць кіраўнікі тэлеарганізацый рэспублік.

9 лютага

ў Доме адпачынку «Марозаўка» пад Масквой сабраліся прадстаўнікі саюзных і аўтаномных рэспублік. Сабраліся, вядома, не дзеля адпачынку, а дзеля таго, каб дапрацаваць праект Саюзнага дагавора. Дэлегацыю Беларускай ССР узначальваў намеснік Старшыні Вярхоўнага Савета БССР В. Шаладонаў. Напярэдадні, у інтэрв'ю праграме «Час», ён даў адназначна станоўчую ацэнку Дагавору. 7 саюзных рэспублік сваіх прадстаўнікоў у дом адпачынку не прыслалі.

10 лютага

ў 2 гадзіны 15 мінут ночы стала вядома, што за незалежную і дэмакратычную Літву выказаліся звыш 90 працэнтаў удзельнікаў апытання насельніцтва рэспублікі. У ім прынялі ўдзел амаль 85 працэнтаў выбаршчыкаў. Як вядома, Прэзідэнт СССР М. Гарбачоў загадзя аб'явіў вынікі гэтага апытання юрыдычна несапраўднымі. Старшыня Вярхоўнага Савета Літвы В. Ландсбергіс у сваю чаргу заявіў: «Мы правялі плебісцыт— выяўленне волі народа. Гэта найвышэйшы закон, і ніхто не мае права аспрэчваць ці змяніць гэтую волю».

12 лютага

апублікавана Заява Вярхоўнага Савета БССР у сувязі з прыняццем на 45-й сесіі Генасамблеі ААН рэзалюцыі: «Міжнароднае супрацоўніцтва у справе змякчэння і пераадолення вынікаў аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі».

Вярхоўны Савет у сваёй заяве заклікаў, у прыватнасці, аб'явіць 26 красавіка Міжнародным днём прадухілення ядзерных і іншых прамыслова-тэхналагічных катастроф. Выказана спадзяванне, што ў дзень пятай гадавіны чарнобыльскай катастрофы дзяржавы-члены ААН збяруцца на канферэнцыю ў Нью-Йорку з тым, каб аб'явіць аб добраахвотных узносах для стварэння чарнобыльскага фонду.

13 лютага

ў Вярхоўным Савеце БССР прайшлі бурныя дэбаты вакол асобных пунктаў пастановы аб парадку прымянення на тэрыторыі Беларусі ў 91 г. Закона СССР «Аб падатках з прадпрыемстваў, аб'яднанняў і арганізацый». Толькі пасля дэмаршу часткі дэпутатаў на чале з першым намеснікам Старшыні Вярхоўнага Савета С. Шушкевічам парламент прыйшоў да згоды нарэшце рашэння не абкладаць падаткамі прыбытак ад выдання друкаванай прадукцыі на беларускай мове.

ПАГУКАЛА ПАЛЕССЕ

Мы ехалі да Івана Мележа. У яго Глінішчы. Да людзей, якія памятаюць на родных сцежках яго жывога, якія і сягоння журліва ўмеюць спяваць яго любімыя песні. І яны, людзі вакольных вёсак, сабраліся ў Доме культуры на жаданую ўрачыстасць. І на ўрачыстасці гэтай першымі сказалі пра пісьменніка-земляка свае слова — выступілі стрыечная сястра Івана Паўлавіча Настасся Трафімаўна Вяргейчык, стрыечны брат — Ілья Дзмітрыевіч Мележ, родная сястра пісьменніка Любоў Паўлаўна. Адкрыла і вяла сустрэчу пляменніца Івана Паўлавіча, выпускніца філалагічнага факультэта БДУ імя У. І. Леніна Ліля Мележ. І кожны з прысутных быў зачараваны каларытам мовы Палесся, глыбокім веданнем мележаўскай спадчыны, жывых вытокаў яго твораў. Было што пачуць, — скажам, той жа Ілья Дзмітрыевіч, былы франтавік, афіцэр запасу, падзяліўся малавядомымі фактамі работы пісьменніка над «Мінскім напрамкам», у прыватнасці, над вобразам маршала Чарняхоўскага. Як пісьменнік расшукаў ад'ютанта загінуўшага маршала і толькі пасля шчырых гутарак з ім адважыўся стварыць у рамане вобраз рэальнага чалавека. Як у адлігах жыцця вяртаўся раз-пораз да свайго героя, паглыбляючы яго літаратурную сутнасць.

Старшынёй калгаса «Кастрычнік» у маім Бабчыне доўга працаваў Анікандр Дзмітрыевіч Мележ — адзін з тых мележаўскіх сваякоў, да якога пісьменнік меў асаблівую цікавасць. Ён паспрыяў некалі брацейніку ўзяцца за нялёгкую і адказную справу — кіраваць калгасам. І заўсёды, пры кожнай сустрэчы, заклапочана дазнаваўся: як ідуць справы, ці спраўляецца чалавек? Ці не падводзіць? Анікандр Дзмітрыевіч спраўляўся — гэта шчаслівыя былі гады майго школьнага маленства,— і Іван Паўлавіч быў задаволены ім. Анікандр Дзмітрыевіч памятае многія рукапісы пісьменніка, скрэсленыя чарніламі ўсіх колераў. Як цярпліва, пакутліва працаваў Мележ над творамі, трагічны мастацкае дасканаласці. І Анікандр Дзмітрыевіч, хто багата праліў поту на зямлі сам, цаніў спаўна гэту засяроджаную нялёгкую братаву працу.

У нашай пісьменніцкай брыгадзе былі людзі, каго ў Глінішчах памятаюць. Неаднаразова бывалі тут крытыкі Дзмітрыеў Бугаёў і Генадзь Шупенька, якія багата пісалі пра Мележа; празаік Генрых Далідовіч, лаўрэат літаратурнай прэміі імя Мележа; шчыры даўнішні сябар Івана Паўлавіча наш лімаўскі фатограф Уладзімір Андрэевіч Крук; паэтэса Ала Канапелька, зямлячка, якую ў Глінішчах любяць і называюць любоўна,— сам чуў,— «наша Ганна»; паэты Алесь Пісьмянкоў — намеснік старшыні рады СП БССР, Валерый Грышановіч і Генадзь Пашкоў.

У Глінішчах, пад крылом недалёкага адсюль Чарнобыля, вялася гаворка пра Івана Мележа, пра неацэнны ўклад мастака слова ў беларускую літаратуру — нашу духоўную скарбніцу, пра тое, наколькі патрэбны велічныя постаці нашаму духоўнаму адраджэнню. Тут Мележа памятаюць і любяць.

Мікола МЯТЛІЦКІ.



Здымак на памяць з вучнямі Глінішчанскай школы. Фота Ул. КРУКА.

ДАБРАЧЫННЕ НА КАРЫСЦЬ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ

Пасля чарнобыльскай катастрофы ў рэспубліцы становіцца ўсё больш людзей, якія маюць патрэбу ў перасадцы коснага мозгу. Сродкаў і магчымасцей у нікараванні на лячэнне за мяжу ў такіх людзей няма. Адзінае выйсце — будаўніцтва ў Беларусі Цэнтра трансплантацыі коснага мозгу.

Беларускае тэлебачанне і Рэспубліканскае таварыства Чырвонага Крыжа арганізуе збор сродкаў на будаўніцтва Цэнтра. Грошы ў рублях можна пераводзіць на р/р 100609511 у Рэспубліканскім жылсацбанку г. Мінска МФО 400019, распарадчая дырэкцыя рэспубліканскага тэлебачання і радыёвяшчання: а ў замежнай валюце на рахунак № 066070546 у Белзнешэканомбанку г. Мінска, распарадчая дырэкцыя рэспубліканскага тэлебачння і радыёвяшчання.

9 сакавіка 1991 года ў мінскім Доме афіцэраў Беларускае тэлебачанне сумесна з таварыствам Чырвонага Крыжа Беларусі праводзіць і дабрачынны вечар з удзелам Вялікага аркестра Дзяржтэлерадыё БССР і вядомага італьянскага спевака і артыста кіно Антоніо Раніеры.

ІНТЭРВ'Ю Ў НУМАР

«НАБАТ» У ДАРОЗЕ

Вочы разбягаюцца, калі падыходзіш сёння да кіёскаў «Саюздруку». Такая колькасць перыядычных выданняў! І на самы розны густ! На пачатку студзеня іх лік папоўніла яшчэ адно — штотыднёвая газета «Набат». З яе галоўным рэдактарам, вядомым беларускім публіцыстам Васілём ЯКАВЕНКАМ гутарыць наш нештатны карэспандэнт.

— Васіль Цімафеевіч, што падштурхнула вас ударыць «у набат»?

— Стварэнне «Набата» — аб'ектыўны працяг той дзейнасці, якой я займаюся апошнія гады. Гэтая дзейнасць, і грамадская, і літаратурная, сканцэнтравана вакол праблем, створаных чарнобыльскай катастрофай. Заканчваецца пяты год новай, па сутнасці, эпохі на нашай планеце і ў першую чаргу для народаў Беларусі, Украіны, Расіі, а мы спім у шапку. Ва ўсякім разе, дзеянні ўрадаў гэтых трох рэспублік зараз не адэкватныя той, утворанай Чарнобылем, сітуацыі, якая назіраецца ў прасторы і часе. Чаму? Прычын нямала. І адна з іх — слабае інфармацыйнае забеспячэнне, яўны недахоп галоснасці ў вырашэнні чарнобыльскіх праблем.

Сур'ёзнай перашкодай на шляху ўратавання з'яўляецца і раз'яднанасць трох найбольш пацярпелых суседніх рэспублік. Беларусы не ведаюць ці амаль не ведаюць, што робіцца ў гэтым кірунку сёння на Украіне і ў Расіі. У сваю чаргу, іх народы атрымліваюць недастатковую інфармацыю пра сітуацыю на Беларусі. Даўно наспела пытанне каардынацыі ў змаганні з чарнобыльскай навалай названых рэспублік. Актыўна спрыяць гэтаму і будзе наша выданне.

— Як ствараўся «Набат»?

— Ва ўсіх трох рэспубліках віталі ідэю такога выдання. Сярод падзвіжнікаў магу назваць, напрыклад, старшыню камісіі па чарнобыльскіх пытаннях украінскага парламента пісьменніка У. Яварыўскага, старшыню расійскага дзяржкамітэта па ліквідацыі вынікаў чарнобыльскай аварыі С. Валашчука, беларускага прэм'ерміністра В. Кебіча.

Геаграфія заснавальнікаў «Набата» шырокая. У іх ліку Беларускі сацыяльна-экалагічны саюз «Чарнобыль», Гомельскі аблвыканкам, японска-беларускае таварыства «Чарнобыль—Хірасіма», некаторыя расійскія і украінскія арганізацыі і ўстановы. Рэдакцыя штотыднёвіка будзе размяшчацца ў Мінску. Карэспандэнцкія пункты газеты плануецца адкрыць у Кіеве, Бранску, Магілёве, Маскве, Гомелі, Жытоміры.

— Што можна сказаць пра палітычную арыентацыю «Набата»?

— Перш за ўсё наша газета, зразумела, будзе мець выразны экалагічны накірунак. Шмат увагі маркуецца ўдзяляць сацыяльным, эканамічным, маральным пытанням, навукы. Няма патрэбы ды, бадай, і шкодна для справы, за якую мы бяромся, арыентавацца на адну нейкую партыю ці палітычны рух. Тым больш, што людзі, і гэта датычыцца жыхароў усіх трох славянскіх рэспублік, якія шмат зрабілі і робяць сёння ў чарнобыльскіх пытаннях, прытрымліваюцца далёка не аднолькавых ідэйных поглядаў. Мяне, у прыватнасці, як кіраўніка рэдакцыйнага калектыву, менш за ўсё хвалюе думка, што і ў калектыве акажуцца прадстаўнікі розных палітычных сіл.

— У сённяшніх умовах наўрад ці лёгка ідзе станаўленне «Набата». А калі так, магчыма, у вас ёсць нейкая просьба да падпісчыкаў «ЛіМа»?

— Усіх яго чытачоў, а найперш літаратурную грамадскасць рэспублікі я хацеў бы запрасіць да творчага супрацоўніцтва з «Набатам». Банальна, але і вельмі надзённа гучыць ісціна аб тым, што літаратар павінен тварыць свой лёс. Асабліва гэта тычыцца маладых. Чыстыя старонкі «Набата» чакаюць іх артыкулаў і іншых твораў. Тым, хто хацеў бы падпісацца на газету паведамляю індэкс выдання — 63960.

Гутарку вёў Е. МІХАЛІЧ.

Хроніка Адраджэння

У Мінску распачаў сталую дзейнасць народны універсітэт «Гісторыя і культура Беларусі». Яго ўрэшце здолелі з'арганізаваць Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны і Беларускі народны фронт «Адраджэнне». Заняткі ва універсітэце адбываюцца кожны чацвер ад 18.30 да 21-ай гадзіны ў памяшканні тэатральна-мастацкага інстытута. Ужо адбылося два пасяджэнні. Устаноўчую лекцыю чытаў М. Чарняўскі. У праграме — лекцыі і выступы А. Грыцкевіча, З. Пазняка, М. Ткачова, Ю. Хадыкі, А. Сідарэвіча, Г. Штыхава і іншых самастойных даследчыкаў. Мэта заняткаў — перагляд імперскіх канцэпцый гісторыі Беларусі і ліквідацыя «белых плямаў». Квіткі можна прыдбаць у арганізацыях БНФ «Адраджэнне» і ТБМ імя Ф. Скарыны.

□

Мінскі клуб «Спадчына» ТБМ імя Ф. Скарыны выступіў са зваротам да ўсіх грамадзян Беларусі, грамадскіх і рэлігійных суполак, рэдакцый часопісаў і газет, кааператываў, да ўсіх тых, у каго «сэрца начамі аб радзімай старонцы баліць», стаць дабрачынцамі-фундатарамі ў стварэнні да сотых угодкаў Максіма Багдановіча сёлета дома-музея паэта ў Яраслаўлі і ўстаноўцы помніка.

Для гэтага клубу патрэбна не менш як 25 тысяч рублёў. Ахвяраванні трэба пералічваць на р/р 700507 у Партызанскім аддзяленні Прамбудбанка СССР г. Мінска МФО № 40043, клуб «Спадчына» з пазначэннем: «На помнік Максіму Багдановічу ў Яраслаўлі».

Назвы ўстаноў-мецэнатаў будуць адліты на бронзавай шыльдзе, якая замацуецца на пастаменце помніка.

□

У Свіслацкім раённым гісторыка-краязнаўчым музеі адчынілася выстава «Імі ганарыцца Свіслаччына». Яна прысвечана знаным землякам, якія праславілі край сваёй навуковай і палітычнай дзейнасцю. У галерэі постацей — Кастусь Каліноўскі, імя якога насіла партызанская брыгада, што дзейнічала на тэрыторыі раёна, Валерый Урублеўскі — спадзвижнік Каліноўскага, генерал Парыжскай камуны, Рамуальд Траўгут — адзін з неспраўдліва забытых кіраўнікоў паўстання 1863 — 1864 гг.

«Стафратэкс», «Метал-Меб» і іншыя

Першая міжнародная выстаўка ў выставачным комплексе гандлёва - прамысловай палаты БССР «Мінскэкспа» ў гэтым годзе прайшла з 12-га па 15-га лютага і называлася «Прамэкспа-91». Летась падобную выстаўку арганізавалі сумесна фірма «Стафратэкс» з польскага горада Гданьска і вытворча - камерцыйная фірма «Лад» з Мінска. На гэты раз ім дапамагалі ў арганізацыі малое прадпрыемства «Камплект-сервіс» з Мінска і варшаўская фірма «Метал-Меб». Усяго звыш 60 фірм, многія з якіх ужо заваявалі рэпутацыю на сусветным рынку — «Бумар», «Палена», «Іглаполь» і іншыя — прадставілі прадукцыю, тэхналогіі, абсталяванне электратэхнічнай і хімічнай прамысловасці, сельскай гаспадаркі, а таксама адзенне, абутак, касметыку.

На прэс-канферэнцыі 11 лютага, на якую былі запрошаны разам з беларускімі журналістамі журналісты з Польскай Рэспублікі, ішла гаворка аб перспектывах беларуска-польскага эканамічнага супрацоўніцтва і аб тым, што яму сёння замінае. Здавалася б, цяпер, калі ўзаемныя разлікі вядуцца не ў міфічных «пераводных рублях», а ў доларах, гандлёвыя здзелкі могуць адбывацца хутчэй і прасцей. Аднак у параўнанні з мінулым годам, аб'ём гандлю паміж Беларуссю і Польшчай скараціўся. Справа ў тым, што далёка не ўсе нашы прадпрыемствы маюць валюту. Таму беларускі ўрад, як гаварылася на прэс-канферэнцыі, выступае за зняцце забароны на бартэр і за развіццё прыгранічнага гандлю. Згадваўся і закон аб замежных інвестыцыях у рэспубліцы, які нядаўна прыняты Вярхоўным Саветам БССР у першым чытанні і які несумненна паспрыяе развіццю гандлёва-эканамічных адносін паміж Польшчай і Беларуссю.

На эканамічныя адносіны, на жаль, уплывае і палітычная сітуацыя. З-за напружанасці ў Прыбалтыцы некалькі польскіх фірм адмовіліся ў апошні момант ад удзелу ў выстаўцы.

Але, як сказаў выступаючы на прэс-канферэнцыі ад імя Хрысціянска - нацыянальнага руху адзін з польскіх гасцей, усё больш людзей у Польшчы выступаюць за развіццё кантактаў з Беларуссю і рэспублікамі Прыбалтыкі.

НАШ КАР.

БСДГ: ПЕРАДЗ'ЕЗДАЎСКІЯ КЛОПАТЫ

Наш карэспандэнт днямі меў кароткую гутарку з членам Арганізацыйнага камітэта па стварэнні Беларускай Сацыял-Дэмакратычнай Грамады археолагам М. Чарняўскім.

Кар. У мінулым нумары нашай газеты паведамлялася, што ваш Аргкамітэт вырашыў праводзіць 2 і 3 сакавіка ў Мінску ўстаноўчы з'езд Грамады. Як ідзе падрыхтоўка да гэтай падзеі?

М. Ч. Галоўнае зараз, каб па месцы жыхарства, працы, службы або навучання арганізаваліся суполкі прыхільнікаў стварэння БСДГ і каб яны тайным галасаваннем выбралі на з'езд дэлегатаў, адпаведна аформіўшы ўсё гэта пратаколам. Копію пратакола, са спісам сяброў суполкі, іх адрасамі і годам нараджэння кожнага, трэба пераслаць заказным лістом, а лепш перадаць асабіста любому сябру Аргкамітэта, і пажадана гэта зрабіць да 25 лютага. Калі ў суполцы 3—10 сяброў, то яна выбірае аднаго дэлегата, калі 11—20 — двух, калі яна больш шматлікая — трох.

Калі ж казаць пра сённяшнія клопаты Аргкамітэта, то ён завяршае працу над праектам праграмы і праводзіць сустрэчы з прыхільнікамі БСДГ у розных гарадах і раёнах Беларусі. Мы мяркуем такую сустрэчу правесці і ў Мінску 19 лютага, пачаўшы яе ў 19 гадзін у канферэнц-зале мінскага Палаца мастацтваў, што на вуліцы Казлова.

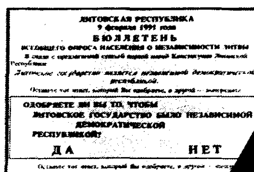
За незалежную Летуву

прагаласавалі 9 лютага грамадзяне Літоўскай Рэспублікі



Выбарчы ўчастак № 75 — на плакаце надпіс. «Беларусь — Літва: сябруем без пасрэднікаў».

Пасля студзеньскіх падзей гэтакі вынік прадказаць было няцяжка. «Дэмакратызацыя» з дапамогай танкаў і дэсантнікаў прымусіла задумацца многіх з тых, хто яшчэ вагаўся. І вось вынік — большасць беларусаў, палякаў, рускіх разам з літоўцамі аддалі свае галасы незалежнай Летуве. 90,47 працэнтаў з тых, хто прыняў удзел у апытанні, адказалі «так» на пытанне «Ці адабраеце вы тое, каб Літоўская дзяржава была незалежнай дэмакратычнай рэспублікай!» Факт гэты не вымагае каментарыяў. Проста прапануем нашым чытачам здымкі, зробленыя ў Вільні 9 лютага.



ЛИТОВСКАЯ РЕСПУБЛИКА
9 февраля 1991 года
БЮЛЛЕТЕНЬ
ВСЕОБЩЕГО ОПРОСА НАСЕЛЕНИЯ О НЕЗАВИСИМОСТИ ЛИТВЫ

ОДОБРЯЕТЕ ЛИ ВЫ ТО, ЧТОБЫ
ЛИТОВСКОЕ ГОСУДАРСТВО БЫЛО НЕЗАВИСИМОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ?

ДА НЕТ

Бюлетэнь апытання.
Фота В. РУДЭНКІ.

НА ПАВАРОЦЕ

ШТО ТАКОЕ ШЧАСЦЕ?

Днямі быў на вельмі прадстаўнічай нарадзе і пачуў там з вуснаў універсітэцкага прафесара словы, якім суджана стаць крылатымі. Імправізуючы на тэму дружбы народаў, вучоны муж прывёў прыклад з уласнага жыцця: «Меня спрашивают, кто я? А я отвечаю: а бог его знает. Интернационалист».

17 сакавіка прафесар разам з мільёнамі іншых «маргіналаў» прыме ўдзел ва ўсесаюзным рэферэндуме. Як вядома, пытанне ў бюлетэнях будзе сфармулявана наступным чынам:

«Ці лічыце Вы неабходным захаванне Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік як абноўленай федэрацыі раўнапраўных суверэнных рэспублік, у якой будуць у поўнай меры гарантавацца правы і свабоды чалавека любой нацыянальнасці?»

Рашэнне аб правядзенні рэферэндума прынята на саюзным узроўні, прадубліравана на рэспубліканскім, абласным, гарадскім... Рухавік запушчаны, і можна з досыць вялікай доляй упэўненасці меркаваць, што рэферэндум шмат у чым будзе нагадваць колішнія выбары кандыдатаў «непарушнага блоку камуністаў і беспартыйных».

Мне могуць запярэчыць, маўляў, парламенты рэспублік Балтыі, Арменіі, Грузіі, Украіны, РСФСР да ўсенароднага галасавання паставіліся неадназначна. Сапраўды, цяжка не заўважыць, што прапанаванае пытанне не надта карэктнае, нібы знарок заблытанае, супярэчлівае. Як, скажам, можна захоўваць тое, што яшчэ толькі мяркуецца абнавіць? Наколькі абяцаныя дэмакратычныя прынцыпы стасуюцца з ідэалагемамі «савецкасці» і «сацыялістычнасці»? Ці законна шляхам галасавання навязваць волю большасці насельніцтва — тым народам, якія імкнуцца да незалежнасці, карыстаючыся неад'емным правам на самавызначэнне? Не выключана, што рэферэндум будзе не толькі марнаваннем часу, сродкаў і сіл, але ўзбудзіць у грамадстве дадатковыя адмоўныя эмоцыі, узаемны недавер.

Відавочна, аднак, што вынікі гэтага рэферэндума прадвызначаныя. Іначай ён проста б не праводзіўся. І пытанне сфармулявана менавіта так, як яго і хацелі сфармуляваць. Неабходная для рэферэндума большасць, няма сумнення, дасць станоўчы адказ. І справа тут не ў «інтэрнацыяналісцкай ментальнасці» згаданага прафесара і нават не ў колькасці да яго падобных. Можа, некаму падасца дзіўным, але і ў сценах забарыкадзіраванага літоўскага парламента трывожнымі студзеньскімі днямі я не чуў, каб хто-небудзь казаў пра ізаляцыянізм, абсяканне ўсіх і ўсялякіх сувязей. А хіба працэс заключэння пагадненняў паміж рэспублікамі, у якім актыўна ўдзельнічае і Беларусь, — не аснова эканамічнага саюза палітычна суверэнных дзяржаў?

Увогуле, ці ведае хто хоць бы аднаго чалавека, які ўсур'ёз задумаўся б над пытаннем, што лепш: быць бедным і хворым альбо багатым і здаровым? Мы ж праводзім рэферэндум з гэтай нагоды.

«Ёсць мноства пытанняў, якія ўрад не мае права перакладаць з уласных плячэй, ён павінен сам несці адказнасць за іх рашэнне, — піша вядомы эканаміст Б. Пінскер. — Наш урад, калі б ён сапраўды дбаў пра дабрабыт насельніцтва, пра росквіт краіны, быў бы абавязаны прадумаць дзейсны спосаб рэалізацыі рэформ і потым на свой страх і рызыку ажыццяўляць іх. А народ на рэферэндумах час ад часу вырашыў бы: захаваць яму гэты ўрад ці гнаць яго ў шыю. Так што рэферэндум, прапанаваны нам сёння, — гэта спосаб пазбегнуць рэформ, пазбыцца праблем. Вось у чым гора, вось у чым хітрасць...»

Але, відаць, галоўная «хітрасць», калі можна так казаць, не ў самім рэферэндуме, а ў трактоўцы, інтэрпрэтацыі яго будучых вынікаў. Відавочна, што цэнтр, які ўсё больш і больш паслядоўна пачынае выяўляць інтарэсы наменклатуры і ваенна-прамысловага комплексу, апынуўся ў пэўным вакууме, абапіраючыся не на саюзную супольнасць, а на ўладныя і рэпрэсіўныя структуры. Момант падвядзення вынікаў усенароднага галасавання, можна меркаваць, стане кульмінацыяй палітычнай барацьбы, у аснове якой паранейшаму—пытанне аб уладзе. Хутчэй за ўсё большасць насельніцтва краіны выкажацца на карысць захавання Саюза (невядома, праўда, якога), хоць жыхары шэрагу рэспублік і будуць супраць (вядома, існуючага). Гэта дасць магчымасць нейтралізаваць так званы «парад суверэнітэтаў», павесці гульню «ў абводку» рэспубліканскіх парламентаў. Ужо цяпер прынясце многіх важных рашэнняў адкладаецца—да правядзення рэферэндума. На прыкладзе нашага Вярхоўнага Савета відаць, як крок за крокам адбываецца па сутнасці рэвізія Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце Беларусі.

...На пытанне, пазначанае ў бюлетэні рэферэндума, трэба адказваць адназначна — «так» ці «не». З іншага боку, на пытанне, што такое шчасце, найлепш адказаў, памятаецца, герой папулярнага калісьці кінафільма: «Шчасце — гэта калі цябе разумеюць».

Андрэй ГАНЧАРОЎ.

АДГАЛОСКІ

ПАРТЫЯ ЗДАЕ КРЭПАСЦІ...

Напрыканцы мінулага года апарат Гродзенскага абкома пакінуў займаемы ім дагэтуль будынак — Новы замак, пабудаваны яшчэ ў XVIII ст. як каралеўская рэзідэнцыя Рэчы Паспалітай. Лёгкадумна заняўшы ў колішнія часы дынастычнае ўладанне апірышча, сёлета ў партыі хапіла розуму і моцы пазбавіцца спадчыннай прывілейнай нясціпласці. Выкрасліўшы са спісу «асабовага саставу» ладную частку апаратных пасад, абком без лішніх хваляванняў здолеў размясціцца ў памяшканні зліквідаванага райкома. А змрочныя «калідоры ўлады» паводле рашэння абласнога Савета народных дэпутатаў пачынаюць аздабляць установы культуры.

Апекуном Новага замка стаў Дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей, які дагэтуль туліўся ў Старым замку Вітаўта Вялікага. Цяпер у Новы замак пераносіцца фондасховішча і бібліятэка музея, ствараецца даступны для адкрытага карыстання аддзел рэдкай кнігі, першая ў Гродне карцінная галерэя. Знайшла тут часовы прытулак і абласная бібліятэка.

Прыклад абкома не мог не падзейнічаць «уніз па камандзе». У прыватнасці, аналагічнае рашэнне «пацясніцца» прымае РК КПБ у Вялікай Бераставіцы. Пасля скарачэння штатаў вызвалілася крыло будынка райкома і яно адводзіцца цэнтральнай раённай бібліятэцы, якая знаходзіцца ў неспрыяльных умовах.

Хто наступны прадаўжальнік гэтых высакародных памкненняў?

ПРАКУРОР ПАЧЫНАЕ...

8 лютага г.г. рэспубліканская прэса не палічыла слушным перадрукаваць паведамленне Пракуратуры Саюза ССР, змешчанае ў «Известиях», «Рабочей трибуне» і іншых цэнтральных газетах. А змест яго сімптаматычны: «У сувязі са... зваротамі народных дэпутатаў, выступленнямі сродкаў масавай інфармацыі па пытаннях замоўчвання даставернай інфармацыі аб узроўнях радыяцыі ў забруджаных радыенуклідамі рэгіёнах праведзена дадатковая праверка выканання законнасці пры ліквідацыі вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС...» Далей гаворыцца аб узбуджэнні Генеральным пракурорам СССР М. Трубіным крымінальнай справы ў адносінах да пасадавых асоб міністэрстваў і ведамстваў, якія своечасова не ацанілі маштабы катастрофы, яе магчымыя наступствы і не прынялі неабходных захадаў па абароне насельніцтва ад уздзеяння радыяцыі. Справа ўзбуджана, у прыватнасці, і па арт. 168 КК БССР. У следстве ўдзельнічаюць следчыя пракуратуры рэспублікі.

Урэшце мы дачакаліся «гласа» зверху. М. Трубін, *прынамсі*, дзейнічае адэкватна створанаму сабою ж у тыднёвіку «Неделя» іміджу. Будзем чакаць і прозвішчаў усенародных падманшчыкаў. Ці хопіць у Феміды мужнасці выкарыстаць свой паспаліты меч, каб пакараць аўтараў антыпаспалітых дзеянняў?

ЭКЗАМЕН НА РОДНАЙ МОВЕ

Курс тэорыі літаратуры (уводзіны ў літаратуразнаўства) на факультэце журналістыкі Белдзяржуніверсітэта імя У. І. Леніна чытаюць выкладчыкі... рускай літаратуры з філалагічнага факультэта. Мелі рацыю тыя студэнты, хто сёлета адважыўся здаць традыцыйна «рускамоўны» іспыт *па-беларуску*. Якое ж было іх здзіўленне, калі экзаменатары зусім прыхільна паставіліся да пажаданняў студэнтаў і... самі перайшлі на беларускую мову. Гэта яшчэ больш ганарова, бо падручнікі і вучэбныя дапаможнікі напісаны толькі па-руску.

Дэкан факультэта прафесар А. Слука аўтарытэтна запэўніў, што ўсе выкладчыкі з філфака, якія чытаюць лекцыі будучым журналістам, могуць весці заняткі *па-беларуску ўжо цяпер, нават* без адпаведных змен у структуры выкладання.

Нарэшце абвергнуты міф аб няведанні мовы выкладчыкамі! Аказваецца, гэта справа асабістага гонару.

Падрыхтаваў Юрась ЗАЛОСКА.

ЛІСТ У РЭДАКЦЫЮ

НАВАТ І Ў ЛЕПЕЛІ...

ВЫДАВАЛІСЯ НАВУКОВЫЯ ЧАСОПІСЫ ДА РЭВАЛЮЦЫІ. А СЁННЯ?

Хачу звярнуць увагу на адзін аспект арганізацыі сістэмы перыядычнага друку ў Беларусі, яго тэматычнай структуры, у прыватнасці, на выданне галіновых часопісаў па прыродазнаўчых навуках, медыцыне, сельскай гаспадарцы. Зазірнём у каталог перыядычных выданняў БССР на 1991 год (дарэчы, ён чамусьці пачаў друкавацца на рускай мове). Колькасць рэспубліканскіх, абласных, гарадскіх, раённых і ведамасных часопісаў і газет з кожным годам павялічваецца і сёння складае больш за 200 назваў. Гэта вельмі шырокае кола разнастайных выданняў, але галоўным чынам сярод іх прадстаўлены газеты грамадска-палітычнага характару. У адной Віцебскай вобласці выходзіць 21 раённая газета. А колькі варыянтаў назваў сярод раённых газет толькі са словам «камунізм»: «Знамя коммунизма» (Баранавічы), «Маяк коммунизма» (Бяроза), «Прамень камунізму» (Гарадок), «Трыбуна камунізму» (Чачэрск), «Агні камунізму» (Светлагорск), «Святло камунізму» (Мінск) і інш. Нават багатая фантазія стваральнікаў гэтых шматлікіх газет не дазволіла пазбегнуць паўтораў у іх назвах. Напрыклад, газеты з назвай «Зара камунізму» выходзяць у Пружанах і Бялынічах, «Сцяг камунізму» — у Полацку і Касцюковічах і г. д.

Колькасць галіновых выданняў па прыродазнаўчых, тэхнічных, медыцынскіх і сельскагаспадарчых навуках вельмі нязначная: 7 часопісаў па фізіка-матэматычных навуках, 3 — па біялогіі і хіміі, 2 — па тэхніцы, 2 — па сельскай гаспадарцы і адзін часопіс па ахове здароўя. Вось і ўсё.

Мне здаецца, што было б цікава параўнаць цяперашні стан галіновага перыядычнага друку з выданнем аналагічных часопісаў і газет у пачатку XX стагоддзя, ва ўмовах так званай рэакцыйнай палітыкі царызму. У Беларусі з 1901 па 1917г. было прыблізна 20 назваў перыядычных выданняў галіновага тыпу: 8 часопісаў сельскагаспадарчага профілю, 6 — па медыцыне, 3 — па балотазнаўстве, па адным часопісе па лесагаспадарчых навуках, чыгуначным транспарце і агульных праблемах прыродазнаўства.

Пераважнае развіццё ў Беларусі сельскагаспадарчай вытворчасці вымагала адпаведна выдання часопісаў па сельскай гаспадарцы. Тут былі «Записки Горы-Горецкого земледельческого института», якія выходзілі яшчэ ў пачатку XX ст., крыху пазней «Могилевский листок сельского хозяйства и охоты» (Магілёў, 1902 — 1904), «Сельскохозяйственная жизнь» (Віцебск, 1912 — 1915), «Саха» (Вільня, 1912 — 1913; Мінск, 1914), «Агрономический листок» (Віцебск, 1912) і г. д.

Распаўсюджваннем медыцынскіх ведаў у Беларусі займаліся часопісы «Минские врачебные известия» (Мінск, 1910 — 1915), «Врачебно-санитарная хроника Витебской губернии» (Віцебск, 1912 — 1915; часопіс выдаваўся і ў 1907—1911 гг., але нумары часопіса за гэты перыяд пакуль знайсці не ўдалося), «Ветеринарная хроника Витебской губернии» (Віцебск, 1912—1915) і г. д., а таксама працы і пратаколы пасяджэнняў медыцынскіх і санітарных таварыстваў. І менавіта таму ў дарэвалюцыйным Мінску, нягледзячы на адсутнасць у Беларусі вышэйшай медыцынскай школы, мінскія ўрачы былі на вышыні сусветнай навукі. У горадзе, як указвае адзін з даследчыкаў гісторыі медыцыны Беларусі А. Малчанаў, працавала нямала ўрачоў са ступенню доктара медыцыны, што сведчыла аб іх высокай кваліфікацыі. Сёння ў рэспубліцы выдаецца толькі адзін часопіс медыцынскага напрамку.

У 1912 — 1916 гг. выдаваўся першы ў Расіі часопіс па культуры балот — «Болотоведение», прысвечаны ў асноўным дзейнасці Мінскай вопытнай балотнай станцыі. Але яго змест быў значна шырэйшы: на старонках часопіса друкаваліся нават матэрыялы даследаванняў замежных вучоных. Праблемамі навуковага даследавання балот, іх выкарыстання ў сельскагаспадарчых і тэхнічных мэтах (што мела для Беларусі асаблівае значэнне з прычыны яе геаграфічнага месцазнаходжання) займаліся таксама такія выданні, як «Труды Минской районной опытной болотной станции» (Мінск, 1914 — 1916), «Труды болотного опытного поля Волынского губернского земства» (Мінск, 1914 — 1915). Трэба адзначыць, што цяпер у БССР часопіса такога профілю няма, «Научно-техническая информация по мелиорации и водному хозяйству» выконвае крыху іншыя функцыі.

Сярод сучасных галіновых выданняў шырока прадстаўлены часопісы па фізіка-матэматычных і хімічных навуках. У дарэвалюцыйны перыяд непасрэдна на тэрыторыі Беларусі выданняў гэтай тэматыкі не было. Аднак трэба ўлічваць, што ў разглядаемы перыяд горад Вільня з'яўляўся культурным і адміністрацыйным цэнтрам усяго Паўночна-Заходняга краю. Таму ў Беларусі шырока распаўсюджваліся многія выданні, якія друкаваліся ў Вільні.

Яшчэ ў 1860 г. астраном М. Гусеў пачаў выдаваць у Вільні першы ў Расіі спецыяльны матэматычны часопіс — «Вестник математических наук». Часопіс адыграў вялікую ролю ў развіцці матэматычных ведаў у Беларусі, у павышэнні кваліфікацыі настаўнікаў матэматыкі. У часопісе змяшчаліся таксама працы па механіцы, астраноміі, геадэзіі, фізіцы, фізічнай геаграфіі, бібліяграфічныя матэрыялы.

У 1900 — 1902 гг. у Вільні выходзіў штотыднёвік «Химик. Вестник химической технологии и лабораторной практики». Акрамя арыгінальных і перакладных артыкулаў, часопіс публікаваў рэфераты па аналітычнай, неарганічнай і арганічнай хіміі, па хімічнай, цукровай, фарбавальнай, металургічнай і іншых вытворчасцях, агляд прывілей (патэнтаў).

Некаторыя з часопісаў, якія друкаваліся ў Вільні, прызначаліся ў першую чаргу для насельніцтва Беларусі. Так, «Вестник Полесских железных дорог» (1912 — 1915) выдаваўся ў Вільні, дзе ў той час знаходзілася Упраўленне Палескай чыгункі, якая праходзіла галоўным чынам па тэрыторыі беларускіх губерань. На старонках часопіса друкавалася нямала артыкулаў, напісаных беларускімі аўтарамі. Такога ж роду выданнямі былі «Записки Виленского отделения Императорского русского технического общества» (1902—1906), «Северо-Западная торгово-промышленная жизнь» (1913—1915), «Записки Северо-Западного отдела Императорского русского географического общества» (1910 — 1913).

Трэба адзначыць, што пераважная большасць сучасных галіновых выданняў з'яўляецца органамі Акадэміі навук БССР і Беларускага дзяржаўнага універсітэта і арыентуецца на спецыялістаў, а навукова-папулярных часопісаў амаль што няма. Дарэвалюцыйныя выданні, наадварот, прызначаліся шырокаму колу чытачоў і выконвалі функцыю прапаганды навуковых ведаў. Можа, было б карысна і цяпер наладзіць выданне навукова-папулярных часопісаў па прыродазнаўстве. Дарэчы, няма ў нас і спецыяльнага гістарычнага часопіса.

Імкненне быць як мага бліжэй да народных мас, навучыць сялян, як выкарыстоўваць навуковыя метады вядзення гаспадаркі, прымусіла рэдакцыю часопіса «Саха» (1912—1914) выдаваць яго на беларускай мове, а сучасны сельскагаспадарчы часопіс «Сельское хозяйство Белоруссии», як вядома, з'яўляецца рускамоўным, хоць і прызначаецца перш за ўсё сельскаму насельніцтву.

І яшчэ адзін цікавы факт. Сучасныя галіновыя выданні па прыродазнаўчых і тэхнічных навуках выходзяць толькі ў Мінску; да рэвалюцыі, апрача Мінска, друкаваліся аналагічныя часопісы ў Віцебску, Гродне, Магілёве, Бабруйску і Лепелі.

Такім чынам, калі разглядаць увесь комплекс галіновых выданняў Беларусі і Вільні, можна сказаць, што інфармацыйныя патрэбы насельніцтва Беларусі ў дарэвалюцыйны перыяд усебакова задавальняліся. Нельга, зразумела, супастаўляць навуковы ўзровень публікацый у сучасных і дарэвалюцыйных часопісах, як нельга параўноўваць і маштабы развіцця навукі і тэхнікі і ступень падрыхтаванасці чытальніцкага кантынгенту. Але, на жаль, змест сучаснага перыядычнага друку абмяжоўваецца толькі матэрыяламі навуковага характару, вельмі мала ўвагі звяртаецца на папулярызацыю навуковых ведаў. На мой погляд, неабавязкова мець у кожным раённым цэнтры сваю газету (асабліва цяпер, калі ў нашай краіне такія вялікія цяжкасці з выданнем перыядычнага друку), а за кошт скарачэння колькасці раённых газет стварыць навукова-папулярныя выданні па розных галінах ведаў.

Н. БЯРОЗКІНА,
загадчыца навукова-метадычнага аддзела Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа АН БССР.

ПА СЛЯДАХ ВЫСТУПЛЕННЯЎ «ЛіМа»

«ЯКІ Ж СЭНС?»

У 4 нумары «ЛіМа» за 25 студзеня г. г. пад такой назвай быў змешчаны артыкул, з такімі, у прыватнасці, радкамі: «Закон аб мовах і праграма развіцця беларускай мовы застаюцца толькі папяровымі актамі, яны так і не набылі дзейснай сілы... Абрыдла гаварыць і пісаць, скажам, пра тое, што апошнім часам робіцца на нашых дарогах. Там паўсюдна ставяцца новыя ўказальнікі. Але якія? Назвы населеных пунктаў падаюцца спачатку на рускай мове, а пасля перакладаюцца на беларускую...»

Нечакана на лімаўскую публікацыю адгукнулася Міністэрства будаўніцтва і эксплуатацыі аўтамабільных дарог БССР. Вось што піша нам намеснік міністра С. П. Яцута:

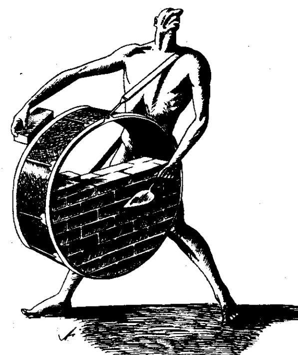
«Міндарбудам БССР разгледжаны артыкул «Які ж сэнс!» з нагоды надпісаў на дарожных знаках.

Адпаведна з рашэннем Камісіі па нацыянальных пытаннях і міжнацыянальных адносінах Вярхоўнага Савета БССР ад 18.05.89 г. дарожныя арганізацыі прыступілі да работы па ўстаноўцы дарожных указальнікаў з надпісамі назваў на беларускай мове.

Згодна дзейнаму ДАСТу надпісы на ўказальніках выконваліся на рускай мове і дубліраваліся на беларускай на дарогах агульнадзяржаўнага і рэспубліканскага значэння. На дарогах абласнога і мясцовага значэння па ўзгадненні з Дзяржстандартам СССР надпісы выконваюцца толькі на беларускай мове.

Пасля прыняцця Закона Беларускай ССР аб мовах у Беларускай ССР дарожным арганізацыям даручана арганізаваць работу па ўстаноўцы на дарогах агульнадзяржаўнага і рэспубліканскага значэння інфармацыйна-ўказальных знакаў з надпісамі назваў на беларускай мове і дубліраваннем на рускай. Гэта работа будзе праводзіцца аднačасова з заменай устаноўленых указальнікаў, што сталі непрыгоднымі».

Як бачым, сэнс усё ж ёсць.



Малюнак А. ГУРСКАГА.

РАДКІ З ПІСЬМАЎ

Хачу падзяліцца сваёй радасцю: пашчасціла паглядзець «Тутэйшых». Для мяне гэты дзень стаў святам, святам душы.

Гэты спектакль павінен паглядзець кожны беларус. Спачатку пасмяяцца над сабой, адчуць боль, а потым горда ўзняць галаву і вітаць сваю маці-Беларусь.

На гэтым спектаклі гледачы пачынаюць «людзьмі звацца» — вось галоўнае, на мой погляд, дзеля чаго і патрэбна пастаноўка.

Дзякуй артыстам тэатра, дзякуй Янку Купалу!

Алесь ЦЫБІН,
урач-педыятр.

г. Мінск.

●

Дзе мы згубілі тое імя, што дала маці у дзяцінстве, дзе мы згубілі тую мову, што пілі разам з малаком? Калі гайдаліся над намі рудыя вершаліны хвояў, калі з крыніц празрыстых пілі, як мы маглі забыцца тое, што продкі захавалі нам? А тое, што згубіў аднойчы, знайсці, вярнуць назад так цяжка, і, мне здаецца, што ніколі мы ўжо не вернем тых часоў, калі дарыла сонца радасць, і не палохаліся ежы з тых, незабруджаных, палёў, дзе жыта колас налівала і дзе валошкі, быццам неба, раскрылі вочкі ля дарог.

Няўжо ніколі час той дзіўны з блакітам чыстага паветра і песняю на роднай мове ўжо не вернецца? Чаму? А кожны дзень далей нас кліча ад каранёў сваіх і хаты, усё далей, за небасхіл. І ўсё цяжэй успомніць казку, якую маці у дзяцінстве казала нам на добры сон. І хто дапамагчы павінен нам, беларусам, зноў вярнуцца да цяжкай справы аднаўлення таго, што марнавалась тым, каму не лень было глуміцца над беларускаю гаворкай, над беларускай песняй дзіўнай, над беларускаю душой? Я ведаю, ніхто не можа дапамагчы у гэтай справе, калі не возьмемся мы самі — зусім загіне Беларусь.

Насця ГУЛІС,
навучэнка тэхнікума.

г. Мінск.

●

Хачу прапанаваць нашым пісьменнікам, журналістам стварыць кнігу нарысаў пра ліквідатараў чарнобыльскай катастрофы. Расказаць пра іх лёс, іхнія сённяшнія праблемы і клопаты. Няхай гэта будзе нешта накшталт кніг Адамовіча, Граніна, Алексіевіч. Людзі павінны ведаць пра Чарнобыль усё. Бо большай трагедыі, чым Чарнобыль, няма. Ён яшчэ доўга будзе адзывацца рознымі бедамі ў лёсах многіх пакаленняў.

В. БАБЕЙ.

г. Мінск.

●

Два месяцы назад майго брата прызвалі служыць у войска. Воляй лёсу ён апынуўся ў Літве ў шэрагах паветранадэсантных войск.

Наша маці пыталася ў мяне, чаму наш Сяргей служыць у Літве, а не ў Беларусі. Што мне ёй адказаць?

Я б стаў значна больш паважаць наш Вярхоўны Савет, калі б заклікаў беларусаў, якія служаць па-за межамі рэспублікі, не ўдзельнічаць у акцыях «па навядзенні парадку». Бо сёння зрынуць законныя ўлады, напрыклад, у Прыбалтыцы, а заўтра дойдзе чарга і да нас. Так пачынаецца дыктатура.

У. ЗАВАДСКІ.

г. Магілёў.

АДДЗЕЛ ПІСЬМАЎ І ГРАМАДСКАЙ ДУМКІ

НЯТЛЕННЫ СКАРБ

Мар'ян ДУКСА

Зноў праскрыгатала гусеніцамі таталітарная сістэма. Сярод студзеньскай начы яшчэ раз прагучала яе любімая музыка — стрэлы з аўтаматаў. Адбыўся ў Вільнюсе штурм тэлевежы — не такі гістарычны, як штурм Зімняга, але ў гэтай аналогіі ёсць свая логіка і свая паслядоўнасць: і там і тут — гвалт і грубая сіла.

Шкада забітых, параненых, сціхаеш перад вялікім смуткам і адчаем іх родных і блізкіх. Але і адначасна шкада і тых салдацікаў, якія па загаду сваіх камандзіраў утрапёна рваліся праз шчыльны натоўп наэлектрызаваных абаронцаў тэлевышкі. Гэтыя дэсантнікі — яшчэ амаль падлеткі, што пакінулі нядаўна школьную парту. Трымаючы дрыжачымі рукамі аўтамат, маглі страляць проста ад страху, не спасцігаючы, што яны твораць. Не, не могуць яны быць «зялёнымі берэтамі», каб дзейнічаць супраць свайго народа. Хаця, можа, хто і спадзяецца на гэта з іх высокіх камандзіраў. Ці не залішне самаўпэўненыя тыя, хто мяркуе і далей выкарыстоўваць маладых дэсантнікаў у канфліктах, дзе павінны браць удзел у меру сваёй кампетэнцыі міліцыя і ўнутраныя войскі? Што будзе, калі мабілізаваныя маладыя людзі нарэшце адчуюць сябе ашуканымі ў нячыстай гульні і адмовяцца падпарадкоўвацца загадам сваіх генералаў, якія могуць абвясціць вайну цэламу народу, рэспубліцы — па просьбе нейкага ананімнага авантурнага «камітэта»?

Каму выгадна такое трагічнае развіццё падзей у Літве? Хто выйграў ад гэтага? Міфічны «камітэт нацыянальнага выратавання»? Ён калі і мог разлічваць на нейкую ўвагу некарэннага насельніцтва, то толькі не цяпер — пасля крывавай начы. Гарбачоў? Не прыходзіцца сумнявацца, што наш шаноўны Прэзідэнт нарэшце вырашыў даказаць: ягоныя словы, Указ, папярэджанне ці ультыматум — не пустыя гукі, не бравада папулярнага дзяржаўнага дзеяча. «Апошні акоп», як ён аднойчы выказаўся, не дазваляе больш адступаць перад «дэструктыўнымі» сіламі, якія хочуць развваліць Саюз. Але дзе гэты Саюз на сённяшні дзень? Што ад яго засталося? І ці ў Саюз, хай і новы, абноўлены, заганяць міліцэйскай дубінкай, а тым больш аўтаматам?

І тут узнікае даволі надзённае пытанне: на каго разлічвае Прэзідэнт, ставячы неймаверна цяжкую задачу — любымі сродкамі захаваць Саюз? Мы ведаем, як горача падтрымала перабудову інтэлігенцыя, прэса, якія зрабілі вельмі многа для таго, каб галоснасць, плюралізм, дэмакратыя сталі рэальнасцю нашых дзён. Менавіта інтэлігенцыя ў многім дапамагла М. С. Гарбачову стаць такім папулярным лідэрам краіны. Неаднаразовыя яго сустрэчы з дзеячамі культуры былі плённымі для абодвух бакоў і азначалі пэўнае ўзаемаразуменне. Як помніце, нядаўна адбылася зноў такая сустрэча. Ці не ўлоўліваем мы першыя сімптомы пахаладання?

Зноў жа напрошваюцца гістарычныя паралелі. У свой час усе тры рэвалюцыі ў Расіі, уключаючы Кастрычніцкую, у значнай меры рыхтавала інтэлігенцыя. Яна была вельмі патрэбнай, пакуль уладу не захапілі бальшавікі. А вось з гэтага часу адносіны да інтэлігенцыі сталі іншымі, таму што ў гады грамадзянскай вайны яна зрабілася значнай маральнай перашкодай на шляху бальшавікоў да поўнай дыктатуры і беззаконня. «Рэвалюцыйны бранпоезд» жадаў бачыць інтэлігенцыю на абочыне — паралізаваную, а то і раздушаную. Ці не можа паўтарыцца і зараз такая сітуацыя?

Калі наш Прэзідэнт і яго каманда чамусьці расчараваліся ў інтэлігенцыі, дык на каго цяпер спадзяюцца? На рабочых? У нейкай ступені. На сялян? Цяжка сказаць. Апошнія факты сведчаць аб тым, што галоўную стаўку Прэзідэнт сёння робіць на армію. Ён дзейнічае тут самастойна, ці пад уплывам генералітэту? Не сакрэт, што наш ваенна-прамысловы комплекс апошнім часам вельмі актывізаваўся. У нейкай ступені раздражнёны развалам сацыялістычнай сістэмы, кампраміснымі дагаворамі па скарачэнні ўзбраенняў у Еўропе і вывадзе нашых войск з усходне-еўрапейскіх краін, фарсіраваным аб'яднаннем Германіі і ўзнікненнем у сувязі з гэтым розных стратэгічных і бытавых праблем — ваенна-прамысловы комплекс, здаецца, вырашыў перахапіць ініцыятыву ў парламента і Прэзідэнта.

З якой мэтай? Можа, літоўская трагедыя пэўнымі ваеннымі коламі якраз і планавалася, як рэпетыцыя да наступных акцый — у той жа Рызе, Таліне, а потым у Кішынёве, у заходніх абласцях Украіны, у Грузіі, Арменіі... І чым больш беспарадкаў у нестабільных рэгіёнах, чым большая «непаслухмянасць» тутэйшых парламентаў і мясцовых Саветаў, тым, можа, лепш для пэўных ваенных «стратэгаў»? У такой няпэўнай сітуацыі і можна абвясціць надзвычайнае становішча ў краіне, згарнуць нашу кволую дэмакратыю, часова (?) распусціць усе парламенты, нарэшце прыбраць да рук ненавісную «жоўтую» прэсу...

Але што гэта дасць? Хлеба, мяса, вопраткі? Змусіць людзей па-іншаму працаваць, зробіць эканоміку эфектыўнай, усталюе жаданы парадак? Вельмі сумняваюся. Нашто ваенным улада ў краіне, якую могуць ураттаваць ад краху толькі кампетэнтныя палітыкі і эканамісты? Пацешыць генеральска-маршальскія амбіцыі? Захаваць Саюз у ягоным адыёзным выглядзе? А можа, а д ы ё з н ы м для нас, цывільных? А для ваенна-прамысловага комплексу якраз гэты Саюз — зямны Эдэм, поўная свабода дзеяння ад Брэста да Курыл?

І тут мы лагічна падышлі да такога, здавалася б, банальнага слова, як с в а б о д а. Свабода — вялікая сіла, здольная максімальна мабілізаваць душэўную энергію як асобнага чалавека, так і цэлай нацыі. Свабоду чалавеку дае не цар, не правадыр, не добры прэзідэнт. Яна, як часам кажуць, завешчана кожнаму з нас самім Богам — ад пачатку самога жыцця, і мы самастойна вырашаем, прыкідваем, згодна са сваім сумленнем, перакананнямі, як распарадзіцца ёй; імкненне нейкім чынам каардынаваць, карэкціраваць яе збоку, з «цэнтра» — ілюзія, не больш.

Калі вялікая супольнасць свабодных людзей захоча ісці сваім нацыянальным шляхам — гэта яе суверэннае права, ніякія аўтаматы і танкі гэтаму не змогуць перашкодзіць. Думаць іначай — значыць быць, прабачце, палітычным прафанам, нічога не цяміць у сацыяльнай псіхалогіі — навуцы, да якой многія дзесяцігоддзі наша сярэдняя і вышэйшая наменклатура, не гаворачы ўжо пра бравых генералаў (і палкоўнікаў тыпу Алксніса), адносілася абыякава, калі не варожа.

Тыя з дэпутатаў нашага беларускага парламента, хто ездзіў у Літву пасля крывавых падзей, якраз і гаварылі, наколькі важна зараз улічваць псіхалагічны фактар у Прыбалтыцы. Людзі гатовы на ўсё, тысячы і тысячы іх клянуцца абараняць свой яшчэ кволы нацыянальны будынак. А значыць, толькі авантурысты могуць разважаць аб эскалацыі радыкальных мер у гэтым рэгіёне.

Колькі слоў пра стратэгію і тактыку. Чаму так атрымліваецца, што мы часам неблагія стратэгі, але зусім нявартыя тактыкі? Хто з нас, скажыце, асабліва сумняваецца ў тым, што стратэгічны накірунак перабудовы выбраны правільна? Але колькі мы наламалі дроў, ступіўшы на свой жаданы шлях, утрапёна прадзіраючыся праз джунглі штодзённых нечаканых праблем? Напомніць? Вайна з цёткамі, якія прадавалі тую ж салату, вырашчаную на ўласным гародчыку. Пампезная барацьба за цвярозасць, што прывяла да знішчэння лепшых вінаграднікаў, рэзкага пашырэння самагонаварэння, цукровага дэфіцыту, наркаманіі. Шматварыянтныя законы аб прадпрыемстве, што рэзка скарацілі колькасць — ды і якасць — спажывецкіх тавараў. Рэанімацыя «цывілізаваных кааператараў», якія аказаліся зусім не тымі, каго чакалі, а тымі, хто хацеў адмыць брудныя грошы і цалкам паралізаваць дзяржаўны гандаль, спраўна перацягаўшы з паліц, падсобак і баз усе тавары на чорны рынак. А спроба навязаць з Цэнтра Саюзны дагавор пад настойлівую дыктоўку Прэзідэнта, у той час калі рэспублікі недвухсэнсоўна заявілі аб сваім намеры распрацаваць яго «знізу»?

Хопіць прыкладаў?

У сувязі з гэтым звернемся зноў да прыбалтыйскіх рэспублік. Што можа быць высакародней задачы нацыянальнага адраджэння, стварэння суверэннай дзяржавы! Але колькі тактычных пралікаў дапусціла кіраўніцтва гэтых дзяржаў. І ў першую чаргу ў дачыненні да некарэннага насельніцтва. Пэўныя законы, прынятыя тутэйшымі парламентамі, усё-ткі ігнаравалі правы нелітоўцаў, нелатышоў, неэстонцаў, рабілі іх людзьмі другога гатунку. І як маглі пасля гэтага складвацца адносіны паміж людзьмі розных нацыянальнасцей на бытавым узроўні? Не будзем забываць, што ў той жа Літве дзесяткі тысяч беларусаў, і лёс іх нас не можа не хваляваць. Я цалкам згодзен з народным дэпутатам СССР Барысам Алейнікам, які ў інтэрв'ю карэспандэнту Цэнтральнага тэлебачання гаварыў, што адной з галоўных прычын грамадзянскага неспакою ў Літве з'яўляецца занядбанне правоў чалавека, імкненне паставіць нацыянальныя інтарэсы вышэй агульначалавечых. А правы чалавека маюць усё ж такі прыярытэтнае значэнне. Тая канстытуцыя, тыя законы, якія робяць ізгоямі некарэннае насельніцтва, — адназначна заганныя, няплённыя. Найбольш верны шлях — аб'ядноўваць, цэментаваць усіх лаяльных жыхароў краю з карэнным насельніцтвам, надаючы ім статус сталага грамадзянства. Толькі ў такім выпадку можна найбольш паспяхова рашаць самыя фундаментальныя нацыянальныя задачы.

Чаму кіраўніцтва Літвы, ды і іншых прыбалтыйскіх дзяржаў, загадзя не прадбачыла сумныя вынікі некаторых сваіх непрадуманых тактычных хадоў? Зноў жа, як у нас павялося, не ўлічыла сацыяльна-псіхалагічны фактар?

І апошняе пытанне. Ці навучымся мы на балючыя пытанні даваць своечасовыя адказы?



Студзень 1991 года. На вуліцах Рыгі.



Фота С. ШАПРАНА.

ДАЗВОЛЬЦЕ, ДЗЯДЗЕЧКА!

«РАСПЛАТА ЗА СОДЕЯННОЕ»,

або Часопісныя здарэнні

Апошнім часам, каб прывабіць да сябе ўвагу чытача, многія выданні не грэбуюць ніякімі прыёмамі. Чаго варты, напрыклад, артыкул І. Загараднюка «Курапаты: фальсіфікацыя стагоддзя?», апублікаваны летась у пятым нумары «Мы и время», штомесячным дадатку да газеты «Луч», што выдае партком Мінскага гадзіннікавага завода. Па-дылетанцку бездапаможныя разважанні аўтара артыкула рэдакцыя выдае за вынікі «незалежнага расследавання» і выступае за перагляд урадавага заключэння па расследаванні абставін гібелі людзей у Курапатах, паколькі там, як сцвярджае І. Загараднюк, «ни одной жертвы органов НКВД нет!!!»

Вось так, з трыма клічнікамі, і напісана.

І ўсё ж трэба прызнаць, што пальму першынства па скандальных публікацыях у рэспубліцы ўпэўнена і трывала трымае «Политический собеседник». Супраць яго тэндэнцыйна - крыклівых публікацый аргументавана выступіў шэраг пісьменнікаў, у прыватнасці, Васіль Быкаў. А апублікаваны ў 11-м нумары часопіса за мінулы год развязна-дэбашырскі артыкул Л. Пілатовіча «Слова да вас, пісьменнікі!» стаў нават прадметам абмеркавання ў ЦК Кампартыі Беларусі. Крытычна паставіўшыся да артыкула Л. Пілатовіча, ЦК КПБ звярнуў «увагу рэдакцыі і рэдкалегіі часопіса на недапушчальнасць публікацый, якія носяць тэндэнцыйны і неаб'ектыўны характар».

Крыху пазней, у 1-м нумары за гэты год, «Политический собеседник» паведаміў сваім чытачам, што яго рэдкалегія за артыкул «Слова да вас, пісьменнікі!» назвала Л. Пілатовіча адным з лепшых аўтараў года ды яшчэ ўзнагародзіла яго ганаровай граматай.

Відаць, «Политический собеседник» збіраецца ўдастоіць такіх жа лаўраў і прафесара С. Жданава, шматслоўны артыкул якога «Так был или не был состав преступления» пад рубрыкай «Позвольте усомниться», апублікаваны ў тым жа першым нумары часопіса.

Прызнаўшы напачатку важнасць работы па рэабілітацыі ахвяр рэпрэсій перыяду культу асобы, прафесар далей адзначае «канвеерны» характар работы па рэабілітацыі, наракае на тое, што вынясенні масавых апраўдальных рашэнняў «оставляли чувство неудовлетворенности, наводили серьезного исследователя на размышления, порождали недоуменные вопросы».

Шчыра скажам: разважанняў у «серьезного исследователя» — кот наплакаў. Але яны, вядома, ёсць. Ну, напрыклад. Калі ў трыццатыя гады, піша С. Жданаў, «вокруг политических процессов было много лжи и фальсификаций», то чаму трэба верыць цяперашнім сведкам? «Разве теперь ложь и фальсификация из нашей жизни выпали?» — пытаецца аўтар. У пацвярджэнне, што «не выпали», С. Жданаў спасылаецца на «разнузданную дезинформационную деятельность средств массовой информации... а также многих «народных» депутатов, образующих антиконституционное лобби».

Да разважанняў прафесара варта, відаць, аднесці і наступнае: «галоснасць» ды «плюралізм» — чудовищное порождение перестройки». Магчыма, у С. Жданава ёсць і іншыя разважанні, але яму не было дзе іх выкласці: з васьмі старонак, шчодра прадастаўленых яму «Политическим собеседником», пад аўтарскі тэкст ён адвёў толькі дзве, астатнія шэсць — пад канспектыўнае выкладанне ўзятых з «Судебного отчета по делу антисоветского «Право-троцкистского блока», разгледжанага Ваеннай Калегіяй Вярхоўнага Суда Саюза ССР 2—13 сакавіка 1938 года, паказанняў і апошніх слоў М. І. Бухарына, В. Ф. Шаранговіча і іншых падсудных.

С. Жданаў з нейкім незразумелым задавальненнем цытуе прызнанні Бухарына і ягоных калег па няшчасці ў здзяйсненні інкрымінуемых ім шматлікіх злачынстваў. Ён нікольні не сумняваецца ў праўдзівасці паказанняў і былога першага сакратара ЦК Кампартыі Беларусі В. Ф. Шаранговіча ў тым, што той «давал вредительские установки... запутывать посевные площади... распространять чуму среди свиней», рыхтаваў замах на Варашылава.

Гэтак жа пачварна працытаваўшы «прызнанні» яшчэ дваццаці абвінавачаных, аўтар робіць дзіўную выснову: «Из «Судебного отчета» следует, что подсудимые в ходе заседаний давлению не подвергались. Да это и невозможно, потому что в зале заседаний присутствовали посторонние (? — І. Б.) люди, в том числе иностранные граждане».

Цытаванне ж фрагментаў апошніх (у трагічным і поўным сэнсе — апошніх!) слоў падсудных патрабавалася яму дзеля таго, піша прафесар, «чтобы почувствовать искренность их переживаний перед неизбежной расплатой за содеянное».

Здаволіўшыся «покаянными» прамовамі нявінных ахвяр, С. Жданаў робіць ашаламляльную і галоўную — дзеля якой і напісаны артыкул — выснову: «не судебные процессы тридцатых, сороковых годов были фальсифицированы, а так называемая «реабилитация».

Каментарыі, відаць, лішнія: занадта непісьменныя, кашчунныя і амбіцыёзныя разглагольстваванні прафесара С. Жданава.

Заўважым яшчэ, што мова шэрагу фрагментаў прафесарскага артыкула нагадвае падрадкоўнік з тарабарскай. Напрыклад: «Государственный организм сотрясают родовые схватки, вызванные нарождением капитализма с наложением на этот процесс противоестественного процесса рождения социализма обратно!»

Нядаўна «Литературная газета» адкрыла новую рубрыку — «Книжные происшествия» — скарбонку кур'ёзаў і парадоксаў. Ці не рыхтавала рэдкалегія «Политического собеседника» артыкул прафесара С. Жданава ў «героі» іншай рубрыкі — «Часопісныя здарэнні»?

І. БАРЫСАЎ.

А ЧЫТАЧ І НЕ ЗАЎВАЖЫЦЬ?..

Часопісы напрыканцы 1990-га

Беларускія газеты і часопісы, у тым ліку літаратурныя, у апошнія гады вядуць зацятую барацьбу за існаванне. Іх рэдактары выступаюць у друку і публічна, літаральна б'юць у званы, каб прыцягнуць увагу грамадскасці да незайздроснага стану «сваіх» выданняў. Аднак, змагаючыся за тыражы, ці заўсёды дбаюць яны пра ўзровень надрукаванага? Ці няма ў іх тайнага спадзявання ці нават перакonання, што чытач-патрыёт «з'есць» усе, што б яму ні прапаноўвалі толькі таму, што напісана на роднай беларускай мове?

Такія думкі ўзнікалі, калі я знаёміўся з апошнімі нумарамі 90-га года некаторых нашых часопісаў. Пачну, бадай, з «Полымя», галоўны рэдактар якога гераічнымі намаганнямі спрабуе пераадолець інерцыю застойнага часу, калі кожны наш літаратар лічыў сваім святым абавязкам надрукаваць кожнае ім напісанае слова. Трэба сказаць, што звычка гэта стала другой натурай і выкараняецца з цяжкасцю. Цудоўная маленькая сага Янкі Брыля «Муштук і папка», цікавыя артыкулы Вітаўта Чаропкі ды Аляксандра Кляўчэні да 800-годдзя з дня смерці Кірылы Тураўскага, на жаль, не пераважаюць сабой шэрай масы астатніх публікацый.

Як усё ж растлумачыць, што ў тым жа нумары (каму-каму, а «Полымю», пэўна ж, ёсць з чаго выбіраць) надрукаваны пасрэдненькі раман Алеся Рыбака? Ах, як хацелася пацешыць сябе думкай, што гэта чыстая выпадковасць... Але ж, калі пагартаць усю леташнюю падшыўку «Полымя», можна знайсці нямала невыразных празаічных твораў. І тады пачынаеш схіляцца да іншай думкі: мабыць, наіўна было спадзявацца, што разам са свабодай творчасці на чытача, як град, пасыплюцца цікавыя, таленавітыя творы. Зразумела, часопіс друкуе тое, што ёсць у яго рэдакцыйным партфелі, а не тое, што яму, можа, хацелася б там мець, але... Як, напрыклад, растлумачыць той факт, што ў мінулым годзе (я ўжо не кажу пра канкрэтны дванаццаты нумар) не надрукаваны ніводзін твор маладога празаіка? (Аддзел паэзіі таксама не дужа запесціў маладых сваёй увагай, ды ўсё ж летась знайшоў месца аж для двух не членаў СП).

Што датычыць артыкула Вітаўта Чаропкі «Праўда» неабвержных фактаў», то як тут не пашкадаваць, што ён не з'явіўся ў часопісе хаця б гады чатыры назад. Ды і з друкаваннем Грэма Грыма рэдакцыя таксама крыху спазнілася.

Багата месца ў дванаццатых нумарах аддадзена паэзіі. У «Полымі» Мікола Арочка надрукаваў усяго тры вершы, але, прызнацца, даўнавата я ўжо не атрымліваў падобнай асалоды ад сустрэчы з паэзіяй.

Звяртае на сябе ўвагу і маладосцеўскі абразок Міколы Арочкі «Спрэчка нігіліста з Багушэвічам». Хоць ён і заканчваецца словамі класіка «Цудоўнай беларускай нашай мовы. Не пакідай, мой край, Калі ты хочаш жыць», як бы падводзячы нейкую рысу пад усёй гаворкай, усё ж, думаецца, Багушэвічу так і не ўдалося пераканаць таго нігіліста. Сама ж тэма верша вельмі цесна пераплятаецца з сённяшнімі бясконцымі, па сутнасці сваёй, жахлівымі спрэчкамі беларусаў з беларусамі, ці трэба нам родная мова. І спрэчкам гэтым не відаць канца.

Міхась Скобла, паспеўшы нажыць нямала ворагаў у асобах калег-творцаў, дзякуючы сваім зубастым пародыям, летась паспяхова дэбютаваў зборнікам «Вечны Зніч», які выйшаў у бібліятэцы часопіса «Маладосць» і хутка знік з гарадскіх кіёскаў. І зборнік, і пяць вершаў у снежаньскім нумары «Полымя» даказваюць, што ў літаратуру ідзе яшчэ адзін таленавіты, удумлівы паэт.

З вялікай падборкай выступіў Віктар Ракаў. Заінтрыгаваўшы чытача цікавым вершам «На соснах рубцы і пад соснамі», у якім былі і гэтыя балючыя радкі пра Чарнобыль:

...Ну што я, ну што я цяпер прывязу
Адтуль, дзе ляжаць мае прадзеды?—
Салёную, горкую з жалем слязу,
З начынкай смяротнаю—ядзернай,

наступнымі вершамі тут жа і расчараваў яго. Чытаеш некаторыя радкі і такое ўражанне, што пісаліся яны ў далёкія 50-я гады:

Задумна дзед глядзіць удаль.
Камбайны бачыць і не бачыць.
Калісь усё было іначай.
А вось, глядзі, працуе сталь.

А суседства верша «Гнёзды птушай пластыкі» з творамі вышэйзгаданага Міхася Скоблы небяспечнае ў тым плане, што апошні, пэўна ж, не прапусціць яго і, магчыма, напіша чарговую пародыю:

Было, было яднанне ў нас
з прыродаю,
Калі мы ўсе падлёткамі былі.
Былі падлеткамі, былі нягордыя,
На ўсё садзіліся, як матылі.

Калі гаварыць пра крытычныя агляды кніжных навінак (зрэшты, не толькі змешчаных у дванаццатых нумарах, то іх, здаецца, хутка перастануць чытаць нават тыя, чые кніжкі аналізуюцца,— настолькі яны бываюць шаблонныя і нецікавыя. За імі цяжка ўбачыць асобу крытыка, яго індывідуальнасць і індывідуальнасць таго, пра каго крытык вядзе гаворку. Рэцэнзіі перасталі быць творамі літаратуры, творамі, якія павінны чытацца, выклікаць нейкія думкі, спрэчкі, узбагачаць чытача. Творамі, якія павінны стаяць значна вышэй, чым звычайны пераказ сюжэта рамана ці аповесці альбо пералік добрых і слабых вершаў.

Часопіс «Маладосць», якому раней шмат даставалася за тое, што мала друкуе маладых і які сёння шырока расчыніў свае дзверы для ўсіх жадаючых, як ні дзіўна, у саміх маладых асаблівай папулярнасцю не карыстаецца і служыць, галоўным чынам, добрым сродкам, каб хутка выдаць кніжку. Магчыма, прычына гэтага ў невысокай патрабавальнасці рэдакцыі да сваіх (у тым ліку і сталых) аўтараў?

Так ці не, але вось і ў тым жа снежаньскім нумары побач з цікавымі фрагментамі з паэмы Міколы Пракаповіча «Прыходзіў час» надрукаваны слабенькія вершыкі Уладзіміра Цішурова з радкамі, накшталт:

Але кім і чым бы я ні быў,
больш за ўсё мне б хацелася быць
патрэбным людзям
на Зямлі!

Падборка Людмілы Забалоцкай не горшая за ўсе тыя, што друкуе на сваіх старонках «Маладосць», а аказаўшыся побач з вершамі У. Цішурова, наогул здаецца ледь не класічным узорам. Ды, на жаль, суцяшэнне ў гэтым малое... Увогуле ж, з такімі вершамі заўсёды няёмка сутыкацца рэцэнзенту, бо яны, як правіла, не выклікаюць аніякіх пачуццяў з-за іх манатоннасці і залішняй «правільнасці».

Словам, паэзія снежаньскага нумара

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

НАШ КАЛЯНДАР

●

85 гадоў споўнілася з дня нараджэння Андрэя Александровіча, творцы і чалавека нялёгкага, складанага лёсу. Ці не афіцыйна прызнаны «першым беларускім паэтам», А. Александровіч з 1924 па 1936 год выдаў амаль сорак кніг. Сярод іх і ў перакладзе на рускую, яўрэйскую, польскую, узбекскую мовы. І гэта ў трыццацігадовым узросце!. Прымаў удзел у арганізацыі «Маладняка», у 1934—1938 гадах— намеснік старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў БССР, выбіраўся членам ЦВК БССР, кандыдатам у члены ЦК Кампартыі Беларусі. На жаль, А. Александровіч быў і сярод тых, хто сваёй залішняй «прынцыповасцю» садзейнічаў рэпрасіям. Прынамсі, у сваіх шматлікіх выступленнях, у паэме «Цені на сонцы». Сам таксама стаў урэшце ахвярай сталінізму. У Мінск вярнуўся ў 1955 годзе. Памёр А. Александровіч 6 студзеня 1963 года.

●

80 гадоў было б 7 лютага Уладзіміру Ляўданскаму (памёр 18 верасня 1973 года). Працаваў у выдавецтвах (з 1963 па 1969 год быў дырэктарам выдавецтва «Народная асвета»), загадваў сектарам перакладаў твораў класікаў марксізму-ленінізму Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Займаўся перакладчыцкай дзейнасцю, аўтар шэрагу кніг апавяданняў для дзяцей («На беразе ракі», «На прывале», «Пад старым дубам» і іншыя).

●

100 гадоў з дня нараджэння крытыка і літаратуразнаўцы Міхася Піятуховіча спаўняецца 23 лютага. Распрацаваны ім універсітэцкі курс склаў аснову «Нарысаў гісторыі беларускай літаратуры. Ч. І» (1928). Месцамі аўтар, праўда, не здолеў пазбегнуць сацыялагічнага схематызму, але тым не менш яго нарысы мелі для свайго часу немалое значэнне. Напісаў шэраг артыкулаў пра дзейнасць Ф. Скарыны, творчасць Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча і іншых пісьменнікаў. Рэдагаваў, напісаў уступны артыкул да першых збораў твораў П. Труса. У Цэнтральным дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва БССР захоўваецца праца М. Піятуховіча «Рукапісы Рыпінскага». Памёр 5 кастрычніка 1938 года.

●

180 гадоў назад нарадзіўся беларускі фалькларыст і этнограф Рамуальд Зянькевіч. Аўтар даследавання «Пра ўрочышчы і звычаі пінскага люду, а таксама пра характар яго песні» (1852). У зборніку «Народныя песенькі пінскага люду» (1851) змешчана 219 твораў, апісаны мясцовыя абрады. Р. Зянькевіч пісаў вершы, даследаваў польскую літаратуру.

●

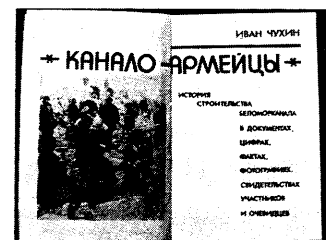
85 гадоў з дня нараджэння вядомага беларускага гісторыка, археолага Мікалая Улашчыка (нарадзіўся 14 лютага 1906 года, памёр 14 лістапада 1986 года). Пераклаў на рускую мову «Хроніку Быхаўца» (1966), выдаў кнігу «Уводзіны ў вывучанне беларуска-літоўскага летапісання» (1985), аўтар шматлікіх рэцэнзій, нарысаў-успамінаў пра родныя мясціны. У 1989 годзе выдавецтва «Мастацкая літаратура» выпусціла кнігу М. Улашчыка «Была такая вёска» (пераклад У. Арлова)—расказ пра родную вёску Віцькаўшчына, што ў Дзяржынскім раёне.

Беламорканал: шляхам пакут і трывог...

Імя Івана Іванавіча Чухіна — народнага дэпутата РСФСР, падпалкоўніка міліцыі — добра вядома ў Карэліі. На працягу многіх гадоў супрацоўнік рэспубліканскага Міністэрства ўнутраных спраў нястомна збірае матэрыялы па гісторыі будаўніцтва Беламорканала — першай вялікай школы «перековки» ў Савецкім Саюзе. Сотні, тысячы дакументаў прайшлі праз рукі даследчыка, дзесяткі артыкулаў былі апублікаваны ў рэспубліканскім і ўсесаюзным друку, за мяжой, перш чым убачыла свет яго кніга «Каналоармейцы» (Петразаводск, 1990).

Перад намі не проста літаратурна-мастацкае выданне, а сапраўдная гісторыя будаўніцтва Беламорканала ў дакументах, лічбах, фактах, фатаграфіях, сведчаннях удзельнікаў і відавочцаў. Аўтар паставіў задачу паказаць як асноўныя моманты будаўніцтва Беламорска-Балтыйскага канала, так і жыццё каналаармейцаў у Белбалтлагеры. У кнізе выкарыстаны шматлікія дакументы з фондаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва і архіва МУС Карэльскай АССР, пісьмовыя і вусныя сведчанні ўдзельнікаў тых падзей, фотаздымкі з фондаў карэльскага краязнаўчага музея, якія публікуюцца ўпершыню. Улічвае І. Чухін і думку сучаснікаў: прыводзяцца ўрыўкі са зборніка «Канал имени Сталина», іншых мастацкіх і дакументальных крыніц.

Чытаючы кнігу, не перастаеш абурацца «дальнабачнасці» і «мудрасці» вялікага «настаўніка і друга народаў». У краіне існавала беспрацоўе сярод дарослых, былі бяздомныя дзеці, а 18 лютага 1931 г. Савет Працы і Абароны Саюза ССР прыняў рашэнне аб пачатку «звышударнай будоўлі» — Беламорска-Балтыйскага воднага шляху. І. Сталіну, які не быў тэарэтыкам марксізму, не меў вялікіх заслуг перад партыяй, патрабавалася слава палітычнага дзеяча, арганізатара перамог на фронце сацыялістычнага будаўніцтва. У святле прынятай тады ідэалогіі ў Савецкай краіне ўсё павінна было быць «самае-самае». І калі недзе ў Амерыцы Панамскі канал даўжынёй 80 км будавалі 28 гадоў, а ў Азіі — Суэцкі канал даўжынёй 160 км будаваўся 10 гадоў, то ў СССР, дзе «труд из зазорного и тяжкого бремени, которым он считался раньше, превратился в дело чести, в дело славы, в дело доблести и геройства», Беламорканал даўжынёй у 227 кіламетраў пабудавалі за 1 год і 9 месяцаў!



Грандыёзнае, нават па сучасных мерках, гідратэхнічнае збудаванне было пабудавана пры самых мінімальных затратах у метале і цэменце, без асаблівай тэхнікі — сякерай і рыдлёўкай, кіркай і зубілам. Аднак праславіўся Беламорканал не столькі сваімі тэхнічнымі дасягненнямі. Канал будавалі больш за сто тысяч вязняў і, як сцвярджалася ў Пастанове ЦВК СССР ад 4 жніўня 1933 года, дзякуючы гэтаму «...полностью освобождены от дальнейшего отбывания мер социальной защиты 12484 человека, как вполне исправившиеся и ставшие полезными для социалистического строительства, и сокращены сроки отбывания мер защиты в отношении 59 516 человек, ...проявивших себя энергичными работниками на строительстве».

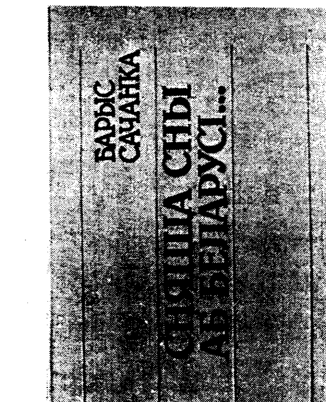
Чаго тут было больш? Прызнання мудрасці карнай палітыкі дзяржавы ці адкрыццё новага метаду «перековки» свя-

Каб менела «белых плям»...

Літаратурна-крытычныя артыкулы, інтэрв'ю, якія склалі кнігу Барыса Сачанкі «Сняцца сны аб Беларусі...», выпушчаны выдавецтвам «Мастацкая літаратура», знаёмы чытачу па часопісных і газетных публікацыях (ці не добрая палова з іх упершыню ўбачыла свет на старонках «ЛіМа»). Аднак, сабраныя разам, пад адной вокладкай, яны набываюць як бы новае, больш моцнае гучанне. Старонка за старонкай паўстае ўражлівы малюнак ганенняў на беларускую літаратуру, найперш у трыццатыя гады, бачацца зламаныя пісьменніцкія лёсы, адкрываюцца імёны, пра якія яшчэ зусім нядаўна, на жаль, чулі і ведалі ў пераважнай большасці сваёй толькі навукоўцы-даследчыкі, ці тыя, каму праўдамі і няпраўдамі ўдавалася натрапіць у архівах і бібліятэках на забароненыя рукапісы альбо зборнікі.

Кніга і пісалася аўтарам з адзінай, высакароднай мэтай — зрабіць усё магчымае, каб на літаратурнай карце рэспублікі паменела так званых «белых плям». Гэтага дасягнуць Б. Сачанку ўдалося. І спрыяла таму не толькі творчая актыўнасць пісьменніка, але і яго вялікая эрудзіраванасць, энцыклапедычнасць ведаў і, зразумела, магчымасць мець пад рукой выданні, якія ёсць далёка не ў кожнага,—«выратоўвала» асабістая бібліятэка.

Першаадкрывальнікам бачыцца Б. Сачанка ў артыкуле «Беларуская эміграцыя: факты і меркаванні», які ўпершыню публікаваўся ў часопісе «Маладосць». Нават і «русское зарубежье» не надта вядома шырокаму чытачу, а што тычыцца беларускай эміграцыі, дык пра яе наогул не згадвалі. Беларусы апынуліся ў эміграцыі пераважна ў пасляваенны час, значыць, не ўсё ў біяграфіях уяўлялася «чыстым».



Б. Сачанка падрабязна расказвае пра Н. Арсеньеву, А. Салаўя, М. Сяднёва, К. Акулу і іншых пісьменнікаў. Аднача-

«Маладосці» асаблівай асалоды не прынесла.

Не лепшае ўражанне засталося і ад прозы 12-га нумара, дзе на гэты раз выступілі Лідзія Арабей, Іна Казлова, Аляксей Капцюг (усе надрукавалі па два апавяданні). Самы «замежны» на сённяшні дзень наш пісьменнік Валянцін Лукша надрукаваў аповесць для сцэны ў 2-х частках «Прывіды ў могільніка аўтамабіляў», дзеянне якой адбываецца ў адной з замежных краін. (Згадаю яшчэ, што замежныя вершаваныя цыклы пісьменніка надрукаваны ў дванаццатым нумары «Беларусі»).

З *надрукаваных найбольш* удалым мне здалося апавяданне Лідзіі Арабей «Маці — не сведка». Досыць цікавым атрымаўся вобраз старой Мар'яны, сын якой трапіў у турму. Трапіў выпадкова, па нагавору былых сяброў, з якімі адмовіўся ісці красці ў вясковую краму і якія яму адпомсцілі. Праўда, канец апавядання атрымаўся вельмі ўжо спрошчаны і не тыповы. Саша прысылае маці ліст, у якім... прызнае сваю віну. «Не *лазіў я ў магазін.* Але вінаваты ў другім. Што піў, што вадзіў кампа*нію з тымі нелюдзямі, на судзе доб*ра пазнаў, якія яны. Так што пакаранне я заслужыў». Нічога сабе заслужанае пакаранне — пяць гадоў зняволення за сяброўства з п'яніцамі!

Апавяданні Іны Казловай напісаны больш вопытнай рукою, чым апавяданні Аляксея Капцюга, і ўсё ж гэтага вопыту недастаткова, каб весці гаворку пра сапраўдную прафесійнасць. Адчуваецца штучнасць, прыдуманасць сюжэтаў у маладых пісьменнікаў. Чытаючы, ніяк не можаш пазбавіцца няёмкага адчування прысутнасці саміх аўтараў у творах, якія, нібы сляпых, вядуць сваіх герояў па жыццёвых сцежках...

Апошнім часам шмат цікавых матэрыялаў прапануе сваім чытачам часопіс «Беларусь». Чаго варта адно друкаванне «Новага запавету» ці з'яўленне рубрык «Анталогія беларускай паэзіі 20-х гадоў» і «Анталогія беларускага апавядання 20-х гадоў». А нядаўна часопіс адкрыў на сваіх старонках яшчэ і «Анта*логію беларускай старажытнай літарату*ры». У дванаццатым нумары пад гэтай рубрыкай змешчаны ўрывак з вядомага твора Мялеція Сматрыцкага «Трэнас» у перакладзе і з прадмоваю Уладзіміра Кароткага. Са спадчыны таксама друкуюцца заканчэнне дарожных нататкаў Міхася Чарота «1200 вёрст па Беларусі» і лісты Я. Пушчы, У. Жылкі, Л. Калюгі, П. Галавача, В. Сташэўскага—ці не лепшы прыклад, што рабіць, калі рэдакцыйны партфель перапоўнены не лепшымі творамі жывых «класікаў»?

Памятаецца, на апошнім пісьменніцкім з'ездзе прагучала заўвага, што вось, маўляў, хоць апошні час апарат СП працаваў і не ў поўным складзе, ды саюз ад гэтага не разваліўся і ніхто з пісьменнікаў нават не адчуў гэтага на сабе. А мне зараз падумалася аб іншым. Вельмі не хацелася б, каб чытач, калі б раптам у наступным месяцы не выйшаў з друку адзін з часопісаў, на сабе гэтага таксама не адчуў. А, як гэта ні горка, сёння існуе рэальная пагроза і таго, і другога: могуць узяць і закрыцца часопісы (пра гэта ўжо нямала пісалася), а чытач... Чытач і не заўважыць?

Алесь БАДАК.

домасці людзей, знясільваючай працай і адпаведнай выхаваўчай работай? Менавіта пра ўсё гэта і гаварылася ў шматлікіх выданнях афіцыйнай прапаганды. Максім Горкі, напрыклад, пісаў, што «к числу подвигов... уже обычных в нашей стране, присоединено создание Беломорско-Балтийского водного пути. Это одна из наиболее блестящих побед коллективно организованной энергии людей над стихиями суровой природы севера». І хіба толькі «буравеснік рэвалюцыі» так тады пісаў?! У кнізе «Канал имени Сталина» (1934) 120 савецкіх пісьменнікаў, сярод якіх былі М. Зошчанка, В. Інбер, В. Катаеў, А. Ціханаў, А. Талстой, Б. Ясенскі, В. Шклоўскі і іншыя, услаўлялі новую перамогу савецкага народа. Праўда, пры гэтым не гаварылася, якой цаной дасталася перамога. Беламорканал на працягу ўсіх 227 кіламетраў усеяны дзесяткамі вядомых і безыменных могільнікаў, касцямі соцень і тысяч прадстаўнікоў розных народаў. Сярод іх было і шмат беларусаў, асабліва сялян. У адным з прыведзеных у кнізе дакументаў чытаем: «Фамилия и кличка: Лавренев Ефим; Лета: 33; Национальность: белорус; Работа до заключения: единоличник». І тут жа копія прыгавору народнага суда Сіроцінскага раёна, якім Лаўранёў асуджаны па арт. 94 УК БССР на тры гады: «До хозяйства Лавренева било даведено план по весеннему севу, согласно которага он должон засыпать овса — 7 п., засыпал 4 п., бульбы — 70 п., не засыпал, а так-сама не засыпал льносемя... саботировал, заявляе, что в его хлеб не урадил, что заявляется кулачкою вылазкой на зрив посевной кампании».

Асабліва цяжкае эмацыянальнае ўражанне пакідаюць такія раздзелы з кнігі, як «Боль ББЛАГа: женщины и нацмены», «Сюда не ступала нога прокурора», «Плюсы и флюсы процесса «перековки». У кожным з іх — жудасныя ўмовы жыцця і побыту вязняў, здзекі і катаванні над бязвіннымі ахвярамі сталінскай рэакцыйнай сістэмы, боль і туга па згубленых гадах...

Кніга «Каналоармейцы» завяршаецца «Дыялогам з чытачамі», у якім аўтар прыводзіць паасобныя фрагменты перапіскі з блізкімі і сваякамі былых вязняў, што загінулі або прапалі без весткі на будаўніцтве Беламорканала. Гэты дыялог уяўляецца як далейшы працяг кнігі, у якой аўтар выносіць свой прысуд сталіншчыне.

У час асабістай гутаркі І. Чухін расказаў, што па-ранейшаму ў яго на стале знаходзяцца шматлікія дакументы найбольш страшнага перыяду нашай гісторыі — будаўніцтва Беламорска-Балтыйскага канала. Па нашай просьбе рыхтуе ён і спецыяльны артыкул аб лёсе вязняўбеларусаў.

І апошняе. Калі ў каго з вас узнікнуць пытанні, вы захочаце высветліць штонебудзь з жыцця *блізкіх* і знаёмых, якія працавалі на Беламорканале, можна напісаць асабіста Івану Іванавічу Чухіну ў МУС Карэльскай АССР (185000, г. Петразаводск). Па магчымасці, ён імкнецца дапамагчы кожнаму.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
дацэнт БДУ імя У. І. Леніна.

---

*сова знаёміць з мастакамі, кампазітара*мі, спевакамі, вучонымі, хто таксама апынуўся за мяжой. Ягоны артыкул — проста дапаўненне да «ЭЛІМБела», напісанае пры *тым не калектывам* аўтараў з навуковымі ступенямі, а адным чалавекам, да ўсяго ж напісанае падрабязна, з магчымай на сённяшні дзень вычарпальнай інфармацыяй.

Мае магчымасць чытач перагарнуць старонкі і «лімаўскіх артыкулаў» Б. Сачанкі—«Бэндэ» (30-я ў абліччах і дакументах), і «Сняцца сны аб Беларусі (загадка смерці Янкі Купалы)», якія мелі вельмі шырокі грамадскі рэзананс. Аўтар пасля публікацый атрымаў шматлікія водгукі, якія дазволілі ўдакладніць асобныя спрэчныя ці загадкавыя моманты, што тычыліся і лёсу канкрэтных асоб і ў цэлым літаратурнага жыцця пад сталінскім каўпаком.

У гэтым шэрагу і артыкул «Гараць ці не гараць рукапісы?», перачытваючы які, не можаш не здзіўляцца дасведчанасці Б. Сачанкі і разам з тым яго апантанасці ў пошукавай рабоце. Тое, пра што расказвае пісьменнік, на паверхні не ляжыць, да ўсяго неабходна дайсці самому, *нямала папрацаваць у архівах*, перагарнуць падшыўкі дзесяткаў газет і часопісаў, звярнуцца да ўспамінаў відавочцаў падзей, асабіста пагутарыць з тымі пісьменнікамі, *што засталіся ў жывых.*

Кніга «Сняцца сны аб Беларусі...» — гэта, хоць і кароткія, але досыць вычарпальныя характарыстыкі творчасці Алеся Гаруна, Вацлава Ластоўскага, Казіміра Сваяка і іншых пісьменнікаў; гэта і роздум аб нашым хуткаплынным жыцці і літаратуры («Край, дзе мы жывём...», гэта і водгук на кнігу А. Вярцінскага «Нью-Йоркская сірэна» («Папаўненне беларускай амерыканіяны»), і згадкі пра жыццёвы і мастакоўскі шлях старэйшага калегі і сябра («Дарогамі Максіма Лужаніна»), і шмат якія іншыя матэрыялы, з якіх паўстае сённяшні і ўчарашні дзень літаратуры і з якіх адначасова выразна бачыцца пазіцыя аднаго з таленавітых яе прадстаўнікоў.

На завяршэнне нельга не сказаць вось пра што. Кніга выйшла летась, а многія публікацыі пазначаны 1988 і 1989 годам. Зайздросная аператыўнасць! Аказваецца і мы ўмеем выдаваць кнігі хутка?

А. М.

ДУХ НА СКРАЗНЯКАХ ЧАСУ

Леанід ГАЛУБОВІЧ



Элегія зыходу. XX век

А маці ўсе падобны —
хоць імгла
Сячэ іх твар, хоць ссушвае задуха —
На дзеву, на Марыю,
што змагла
Зачаць бязгрэшна ад Святога Духа.

Я сёння бачыў той свяцейшы лік,
Што паўтарае твары нашых маці.
...Нямелі вусны, каб не выдаць крык,
І сохлі слёзы, каб з вачэй не ўпасці...

Стаяла, нібы месяц ясным днём,
З працягнутай рукой — душа на ўлонні...
І медзь і срэбра мы ў руку кладзём,
Усё забраўшы з гэтае далоні.

...Праходзім мы ў красоўках «Адзідас»
І ў выцертых да бляску джынсах
«Левіс»...
О, Маці Боская, хто пашкадуе нас,
І хто падзеліць нам пароўну хлебы?
Дзе сын-прарок твой, хоць на гэты час?

●

У вёсцы малалюдна і прасторна.
Сваволіць дух на чыстых скразняках.
І лёгкі рух, і важкі крок змястоўна
Агукваюцца ў сэрцы і ў руках.

І ў рэдкі час з вачэй замілаванне
Прагляне, нібы месяца сяйво.
Прыгоннымі зямлі жывуць сяляне,
Не меўшы ні чужога, ні свайго...

Не плачу я аб вас і не шкадую
Суровай долі вашай слепаты.
Пра вас бядуюць розныя бядулі
Пад звон нагрудных зорак залатых.

...Зноў лёгкі снег жытла засыпаў кроны,
І кожны след глыбокі ваш відзён —
Нікім незатаптаны, непаўторны —
Ад зімніх дзён і да растайных дзён.

●

Заліты чырванню экраны.
Крывёю змочаны сцягі...
Талмуда, Бібліі, Карана
Нас не трымаюць берагі.

Стаю ля форткі прыадкрытай.
Куру, насвістваю пад нос
Матыў мелодыі забытай
Пра наш лятучы паравоз.

Гляджу скрозь стылыя прысады,
Скрозь гмахі спальных камяніц
На вашы партыі, пасады,
На слуг і служак, паўшых ніц,
З байніцы пятага паверха,
Без маскі гуна і тварца...
...І дом мой носіцца пад ветрам,
Дом без падмурка і вянца...

Самому сабе

Калядны час, а — снегу ўсё няма.
І ноч даўно, а — сон вачэй не засціць.
Жаданага чакаць — зусім дарма.
Аб шчасці мроіць — нібы кужаль
прасці...

Чым жыць тады? —
таптаць наўсцяж траву,
Чакаючы уласнага зыходу,
І рыфмамі туманіць галаву,
І падрадкоўна жаліцца народу,
Што ты паэт, народжаны не ў час,
Што слоў атрутных дапіваеш чашу,
Што сіл няма...
напружана гучаць
Душою,
як струной,
пад гнётам часу...

●

Чые я жыцці паўтараю,
Чые я словы паўтараю,
Чаму я тлею — не згараю,
Шляхоў другіх не выбіраю?

Чаму не ўперадзе, не з краю
Сябе на вартасць выяўляю,
Чаму не слаўлю і не лаю
Ні гэты сход, ні тую зграю?

Чаму я зжыўся з тым, што маю,
Сяброў-двурушнікаў трываю,
Чаму і тую, што кахаю,
Ні ў рай, ні ў пекла не штурхаю?

Чые я словы паўтараю,
Чые я рыфмы падбіраю,
Чаму я тлею — не згараю —
Святло і цемру прымiраю...

●

Які прасветлены смутак —
Блукаць па счарнелым лесе...
Вось падае ліст згарэлы,
Апошні — АДЗІНЫ — ліст...

Звычайны, знямоглы сведка
Агоніі і падзення —
Як ліст той, і я не вечны —
Вось-вось і я дагару.

Хто скажа пра нашу бытнасць,
Пякельную нашу сутнасць?
Агонь, у якім згараем?
Святло ад таго агню?

У гармоніі той стыхіі
Палаючых зор-планетаў —
ХТО Розум прасторы й часу,
ХТО вечны пастыр агню?

Паэтам— перабудоўшчыкам

Сышло цяпло.
Зіма...
Цяпер давай —
Рыфмуй, а лепш наогул без рыфмоўкі
Свабодна белым вершам адбывай
Надзённую лірычную радоўку.

...Вунь, пад акном счарнеў ажыны куст.
Ці выпнецца ён зеленню налета?
А ў кусце тым касцей ці голая хруст,
І вэрхал там, і хрып, і — песня спета...

...Альбо на кухні жончын цяжкі ўздых
І бразгат місак, лыжак і талерак...
О, колькі іх — прыгожых, маладых —,
Як і твая, гугнявяць: «Недамерак...»

...Ці вуха, вунь, на радыё настрой,
Ці прэсай абкладзіся ўраз абложна...
Грамі Хусейна, мафію з ікрой,
І Пазняка, і Ельцына — што можна...

А ўсё, што нельга, лічыш, — не чапай.
Аб тым напішуць новыя паэты.
...Зіма прыйшла...
Вось так і пачынай:
«Прыйшла зіма. Люблю зімы
прыкметы...»

«Зямля — гэта частка чалавечай душы...»

Раман Кузьмы Чорнага «Зямля» ў сучасным успрыманні

Міхась МУШЫНСКІ

I.

У БЕЛАРУСКІХ літаратуразнаўцаў сёння, бадай, і няма болей сур'ёзнай задачы, чым напісаць новую «Гісторыю літаратуры», якая б адпавядала сучасным уяўленням аб шляхах, што прайшло нацыянальнае прыгожае пісьменства ад старажытнасці да нашых дзён. Новая «Гісторыя...» заклікана стаць адным з фактараў актывізацыі працэсу адраджэння нацыянальнай культуры, абуджэння нацыянальнай свядомасці народа. Працэс жа гэты разгортваецца марудна, ідзе з цяжкасцямі, на яго шляху ўзнікаюць шматлікія перашкоды.

Свае цяжкасці ёсць і ў літаратуразнаўцаў, якія за апошнія гады пераканаліся, што ў сціслыя тэрміны стварыць новую «Гісторыю беларускай літаратуры» не ўдасца, калі мець на ўвазе сапраўды новую абагульняючую працу, а не злёгку падпраўленае ранейшае яе выданне. Пагроза такой падмены існуе, а вытокі пагрозы трэба шукаць і ў аб'ектыўных умовах, і ў суб'ектыўна-псіхалагічных фактарах, якія з рахунку не скінеш. Каб «Гісторыя...» стала даследаваннем **якасна новага метадалагічнага ўзроўню**, патрэбна папярэдняя, працяглая ў часе падрыхтоўчая праца, патрэбен рашучы перагляд многіх ранейшых метадалагічных падыходаў, застарэлых поглядаў на літаратуру. У першую чаргу павінна быць выпрацавана **новая, цэласная канцэпцыя гісторыі літаратуры**, пазбаўленая ранейшага спрошчанага разумення прыроды мастацтва, вузкай трактоўкі яго сутнасці і прызначэння, ужо не кажучы пра недапушчальнасць тэндэнцыйнага асвятлення пэўных перыядаў гісторыка-літаратурнага працэсу, прадузятай ацэнкі творчасці пісьменнікаў і паасобных твораў. Пры напісанні новай «Гісторыі...» найбольш складаным для яе аўтараў акажацца спасціжэнне ўнутраных заканамернасцей развіцця літаратуры, якія ў ранейшых працах дэкларацыйна абвяшчаліся заканамернасцямі, але імі не былі. Значную цяжкасць уяўляе і новая перыядызацыя літаратурнага працэсу. Мы павінны засвоіць тую ісціну, што да ўстанаўлення сапраўдных заканамернасцей можна прыйсці толькі праз паглыблены аналіз вобразнай сістэмы канкрэтнага твора, узятага, аднак, не ізалявана, а ў адзінстве яго сувязей з грамадскім, культурным, духоўным жыццём народа, праз вывучэнне ідэйна-творчых кірункаў, жанрава-стылёвых плыняў, усяго таго, што і складае паняцце «прыгожае пісьменства». Галоўнае, каб у новай «Гісторыі...» літаратура была разгледжана як мастацтва слова, у сваім непаўторным абліччы, у родавай існасці, а не з'яўлялася, як гэта нярэдка здаралася раней, ілюстрацыяй да гістарычных падзей.

Адной з канкрэтных форм рэалізацыі праграмы па напісанні «Гісторыі...» якраз і з'яўляецца **новае прачытанне твораў і перагляд іх ранейшых ацэнак**. Фактычна гэта адзін з непазбежных этапаў на шляху выпрацоўкі новай гісторыка-літаратурнай канцэпцыі. Не будзе перабольшаннем сказаць, што **новае, прачытанне твораў сёння выліваецца ў самастойны жанр**, які нясе ў сабе адзнакі і **літаратурнай крытыкі і літаратуразнаўства**. Спалучэнне разнародных структурных пачаткаў тут невыпадковае: наяўнасць адзнак літаратурна-крытычнага жанру абумоўлена тым, што артыкул, у якім па-новаму ацэньваецца твор, адрасаваны шырокай чытацкай аўдыторыі, а гэта патрабуе ад даследчыка аператыўнасці. У той жа час даследчык не здолее прыйсці да пераканальных высноў, калі абмяжуецца толькі аператыўнай ацэнкай. Патрэбен яшчэ і змястоўны гісторыка-літаратурны, грамадска-культурны кантэкст. Неабходна ўлічваць усю сукупнасць фактаў, звязаных з напісаннем і функцыяніраваннем таго ці іншага твора. Зразумела, што эстэтычныя крытэрыі, якія складваюцца сёння, нельга механічна пераносіць на літаратуру папярэдніх гадоў і тым самым прад'яўляць пісьменніку неабгрунтаваныя прэтэнзіі. Гэта значыць, у сваіх ацэнках даследчык павінен прытрымлівацца прынцыпаў канкрэтнага гістарызму.

Прымаючы пад увагу вялікае грамадскае і нацыянальна-культурнае значэнне новай «Гісторыі беларускай літаратуры», хацелася б звярнуцца да беларускіх навукоўцаў, увогуле да шматлікіх прыхільнікаў прыгожага пісьменства з заклікам да болей актыўнай дзейнасці. Пры гэтым важна захаваць шырыню погляду на праблему і ў той жа час мець мужнасць публічна адмовіцца ад уласных ранейшых меркаванняў, калі бачна, што яны не вытрымалі праверку часам.

Праблема новага прачытання мае і яшчэ адзін прынцыпова важны аспект. Так, пераглядацца павінны **не толькі творы, ацэнка якіх была беспадстаўна завышана, але і тыя раманы, паэмы, п'есы і апавяданні, якія да сённяшняга дня застаюцца недаацэненымі**. Да ліку такіх твораў адносяцца, напрыклад, раманы Кузьмы Чорнага «Сястра» і «Зямля». Іх значэнне ў тым, што яны накрэслівалі надзвычай перспектыўны кірунак развіцця нацыянальнай літаратуры, замацоўвалі і ўзбагачалі новым зместам найболей жыццядзейныя традыцыі. Гэта кірунак праўдзівага, цвярозага адлюстравання народнага жыцця ва ўсёй паўнаце яго сацыяльна-бытавых праяў. **Гэта шлях тварэння новых жанравых форм, якія не паўтараюць вядомыя ўзоры суседніх літаратур.**

II.

Раман «Зямля» ўпершыню ўбачыў свет праз асобнае выданне ў 1928 годзе і быў прыхільна сустрэты чытачом. Вельмі высока ацаніла новы твор К. Чорнага ўзвышшаўская крытыка. Адам Бабарэка знайшоў у рамане яскравае ўвасабленне шчырай пісьменніцкай «замілаванасці да жыцця і людзей», «веру ў перамогу новага, што вырасла ў часе рэвалюцыі» («Узвышша», 1929, № 4). Ухваляючы смелае наватарства К. Чорнага, А. Бабарэка назваў «Зямлю» «свайго роду эмацыянальным евангеллем рэвалюцыі» і ўвогуле першым беларускім нацыянальным сацыяльна-псіхалагічным раманам у адрозненне ад біяграфічных, хранікальна-апавядальных, апісальных раманаў Я. Коласа, М. Зарэцкага, Ц. Гартнага. Вядома, крытык быў несправядлівы і да Я.Коласа, і да М.Зарэцкага, раманы якіх якраз не вызначаліся ні апісальнасцю, ні плакатнасцю. Указаныя хібы былі ў пэўнай ступені ўласцівыя «Сокам цаліны», але і гэты раман таксама меў свае бясспрэчныя мастацкія вартасці. І ўсё ж пафас артыкула Бабарэкі зразумелы і прымальны: «Зямля» — сапраўды глыбокі, арыгінальны твор, у якім К.Чорны здолеў раскрыць тэму вёскі так, як не ўдавалася гэта нікому з папярэднікаў у беларускай прозе. Погляд крытыка на раман быў нязвыклы, нетрадыцыйны. Наватарства Чорнага-мастака Бабарэка характарызаваў так: у рамане зямля — «не толькі тое месца, дзе мы жывем у сусеццe і дзе расце хлеб. Гэта схоўня многіх пакаленняў нашых продкаў. Яна родная і дарагая чалавеку таму, што захавала ў сабе яго бацькоў і дзядоў, а то й братоў і сясцёр. Зямля гэта частка чалавечай душы. Зямля гэта чалавечыя думы, жаданні, надзеі».

Што ж датычыць тагачаснай афіцыйнай крытыкі, дык яна раман К.Чорнага цалкам закрэсліла. На гэтых ацэнках варта спыніцца, бо яны даюць нагляднае ўяўленне аб тым **як ішоў працэс няўхільнага разбурэння літаратуры і хто нясе адказнасць за гэта злачынства перад нацыянальнай культурай.**

Паклёпніцкую кампанію супраць К.Чорнага як аўтара «Зямлі» распачала белаппаўская крытыка. «Мяне вельмі здзівіла і дзівуе наступнае,— пісаў Ю.Грышкевіч на старонках «Узвышша».— Адзін з прадстаўнікоў БелАППу так выразіўся на адным сходзе ў Гомелі: «Чорны скочваецца цяпер усё ніжэй і ніжэй».

— Злітуйцеся,— пачуліся галасы,— а раман «Зямля»? Ці ж гэта, па-вашаму, зусім звычайная рэч у беларускай літаратуры?

— Што «Зямля»... гэта нікчэмны раман, бо ў ім дробнабуржуазныя тэндэнцыі, і Чорны стаіць на чале гэтай уласнасці».

Нават праз гэтыя лаканічныя штрыхі бачыцца кірунак разыходжанняў паміж сумленнымі мастакамі і ўладай, пазіцыю якой у дадзеным выпадку абараняла крытыка белаппаўскай арыентацыі. Праўдзівае адлюстраванне жыцця ў літаратуры яна лічыла апалагетыкай дробнабуржуазных памкненняў сялянства.

Што інкрымінавала Кузьму Чорнаму служба ідэалагічнага кантролю? Перш за ўсё тое, што з-пад яго пяра выйшаў нібыта немастацкі, безыдэйны, шкодны твор. Замест таго, каб паказаць перадавыя сілы вёскі, аўтар рамана пачаў са спачуваннем маляваць адсталых, цёмных вяскоўцаў і тым самым праявіў палітычную блізарукасць, ідэйную нясталасць. Героямі свайго твора К.Чорны абраў быццам бы не тых асоб: паказаў «дно» паслякастрычніцкага мястэчка, а не актыўных пераўтваральнікаў жыцця, якія бадзёра сягалі ў светлае заўтра.

Такі беспадстаўны папрок раманісту кінуты быў Р. Мурашкам у артыкуле «Дык дзе ж зямля?» («Маладняк», 1929, № 3). Заўважым: праз некалькі гадоў Р. Мурашка пераканаецца ў несправядлівасці сваіх абвінавачванняў і пацвердзіць гэта ўласнымі творамі. Але змена ягоных поглядаў адбудзецца пазней, а ў 1929 годзе ён напісаў, што ў рамане «Зямля» ідэалізуецца «ціхая мяшчанская прытульнасць», рэальнае жыццё вёскі падменена ідыліяй бесклапотнага мяшчанскага спакою. «А дзе ж уся сетка грамадскіх арганізацый мястэчка, дзе ўся тая маса сялянскага савецкага актыву, вылучаная працэсам класавага змагання і сацыялістычнай перабудовы вёскі, мястэчка,— дзе гэтыя жывыя людзі зямлі па Чорнаму? Няма іх. Няма, як няма, ні ўлады, ні партыйнае, ні камсамольскае ячэйкі, як не відаць ні кааператываў, ні клубу, адным словам, нічога, што паказвала б на савецкае мястэчка».

Як бачна, крытык запатрабаваў ад раманіста ружовых фарбаў, бадзёрых інтанацый, казённага аптымізму — гэта значыць, таго фальшывага антуражу, які пазней стане абавязковай прыналежнасцю твораў, прысвечаных калгаснай вёсцы. Фактычна тут абгрунтоўвалася канцэпцыя ілюстрацыйнай літаратуры, *для якой галоўнае* — не рэальнае жыццё ва ўсёй паўнаце, дыялектычнай зменлівасці, супярэчлівасці, а яго палепшаны, ідэалізаваны варыянт. Пры такім спрошчаным, скажоным разуменні сутнасці літаратуры і яе грамадскага прызначэння пісьменніку адмаўлялася ў праве самастойна выбіраць аб'ект даследавання адпаведна ўласным эстэтычным ідэалам, уласнаму разуменню жыцця. Вось гэта і быў метад сацыялістычнага рэалізму ў яго практычным увасабленні.

Аднак галоўным пунктам публічнага абвінавачвання пісьменніка было тое, *што ім у рамане праводзілася* шкодная **ідэя неабходнасці мірнага вырашэння супярэчнасцей паміж заможнай і бядняцкай часткай вёскі**. Паводле сцвярджэнняў крытыка, сваім раманам К.Чорны **закладваў у беларускай літаратуры аснову небяспечнай для савецкай улады канцэпцыі пацыфізму**. «Ён прапаведуе самае шчыльнае, самае братэрскае сяброўства... бедняка з кулаком, кулака з сакратаром ячэйкі Алесем. Адным словам, зразумелая тэндэнцыя. Мы не памылімся, калі назавём яе тэорыяй пацыфікацыі ў сваім зараджэнні, тэорыяй класавага замірэння і бяскласавасці (у мастацтве)».

Што ж датычыць класавай барацьбы, дык яе, сцвярджае крытык, у беларускую вёску, паводле Чорнага, прынеслі палітыканы. «Гэта ёсць спробаю ў мастацкай форме давесці, што класавае змаганне не госць у сялянстве»,— сцвярджаў крытык.

Трэба прызнаць, што насуперак уласнаму жаданню аўтар водгуку вельмі дакладна вызначыў тыя сапраўдныя вартасці рамана «Зямля», якія робяць гонар К. Чорнаму і якія ў далейшым павінны былі дабратворна паўплываць на беларускую вясковую прозу, а іменна, паглыбіць і замацаваць у ёй прынцыпы цвярозага рэалізму, ідэі народнасці і гуманістычнага стаўлення да чалавека. К.Чорны, як мы далей убачым, пераканальна паказаў, што ў беларускай вёсцы канца 20-х гадоў непрымірымых, антаганістычных канфліктаў не існавала, а таму не было падстаў для класавага сутыкнення. І тое, што крытык называе пацыфізмам і лічыць ідэалагічнай дыверсіяй, на самай справе было праяўленнем непадробнага гуманізму мастака-грамадзяніна, разумным жаданнем захаваць здаровыя сілы сялянства.

Класавую барацьбу ў працоўную вёску і сапраўды прынеслі палітычныя авантурысты, а вынікі гэтай гвалтоўнай акцыі сёння агульнавядомыя: вёска, яе традыцыйны ўклад былі разбураны, знішчаны. Што ж датычыць літаратуры, увогуле мастацтва, дык яны ў 30-я гады і ў пазнейшыя дзесяцігоддзі вымушаны былі прапагандаваць ілжывую, антыгуманную і антынародную ідэю класавай канфрантацыі ў вёсцы, бясконца выкрываць дробнабуржуазную псіхалогію сялянства, яго неадольную прагу быць гаспадаром на сваёй зямлі.

У рамане К.Чорнага «Зямля» права выказаць сваю крыўду ёсць і ў Юліка Барановіча, працавітага, дбайнага гаспадара, якога мясцовае начальства несправядліва залічыла да кулакоў.

«— Я гляджу гаспадаркі, бо хачу жыць на свеце, а не прападаць. Унь я і дзяўчыну сыскаў з навукі дзеля гэтага. Мне і шкода яе было, от што, але я не глядзеў на гэта. У мяне сэрца таксама ж не каменнае і мне таксама хацелася, каб мая дачка выўчылася і была паняю, але што ж ты зробіш. Не даўчылася. А тут, калі што якое, дык адразу: кулак, кулак. Як бы гэта ганьба, што чалавек мае. Няўжо ж, каб усе нічога не мелі. А калі і кулак, н то што!.. Трасца матары іх!.. Які я кулак!.. *Я* — трудзяшчы пралентарыят. І больш нічога, калі яны хочуць ведаць!»

І гэтыя словы селяніна не ўспрымаюцца як гучная аўтарская дэкларацыя. Наадварот, яны дакладна перадаюць глыбокі драматызм працоўнага чалавека, які воляй абставін быў залічаны да варожых сіл грамадства.

Нават з прыведзеных тут ацэнак рамана ў крытыцы канца 20-х гадоў бачна, што **твор К.Чорнага — этапная з'ява ў гісторыі беларускай літаратуры**, і таму ён заслугоўвае грунтоўнага вывучэння. Тым не меней даследчыкі пазнейшых дзесяцігоддзяў не здолелі раскрыць мастацкі сэнс рамана, яго патэнцыяльную ролю ў развіцці беларускага вялікага эпасу. Яны не выкарысталі і тое каштоўнае, што было ў артыкуле Бабарэкі. Калі чытаеш прысвечаныя раману старонкі даследчых прац, дык бачыш, што аўтары, як правіла, абмяжоўваюцца агульнымі ацэнкамі і спяшаюцца хутчэй перайсці да разгляду «асноўных» твораў К.Чорнага, яго раманаў і аповесцей 30-х гадоў — «Бацькаўшчына», «Трэцяе пакаленне», «Люба Лук'янская» і інш. Складваецца ўражанне, што ва ўяўленні многіх літаратуразнаўцаў «Зямля», а тым болей «Сястра» — творы падрыхтоўчага перыяду, калі Чорны рабіў першыя крокі па шляху авалодвання складанай раманнай формай.

Вядома, мы павінны ўлічваць і тое, што да апошняга часу ніхто з даследчыкаў аб'ектыўна не меў магчымасці публічна выказаць сваю падтрымку ідэі пацыфізму, якой прасякнуты раман К.Чорнага, яго поглядам на класавую барацьбу ў вёсцы як на з'яву,

справакаваную палітычным кіраўніцтвам краіны.

У размове пра раман К.Чорнага ёсць яшчэ адзін момант, высвятленне якога дазваляе глыбей разабрацца ў псіхалагічных вытоках боязі даследчыкаў «перахваліць» гэты твор: яго высокая ацэнка не ўкладваецца ў існаваўшую схему станаўлення беларускай вясковай прозы, росквіт якой нібыта пачаўся разам з мастацкім асваеннем тэмы калектывізацыі. Маўляў, толькі са зваротам пісьменнікаў да гэтай тэмы ў літаратуры з'явіўся сапраўдны сацыяльны канфлікт, так патрэбная буйному жанру вастрыня сутыкненняў, бо ўдзельнікамі канфлікту аказваліся прадстаўнікі антаганістычных класаў — бедната і кулацтва. І структура твора нібыта толькі цяпер набывала раманічную форму, бо ў аснову сюжэта быў пакладзены не вясковы побыт, не сялянская паўсядзённасць, а падзеі «гістарычнага маштабу» — калектывізацыя, ломка старых традыцый і ўяўленняў.

Падобныя разважанні слушныя толькі ў фармальным плане, бо, як паказвае змест многіх твораў 30-х і наступных гадоў, вастрыня сацыяльных канфліктаў мае там, як правіла, не эстэтычную, а ідэалагічную прыроду, яна створана штучна з мэтаю пацвердзіць жыццёвую неабходнасць лозунга пра абвастрэнне класавай барацьбы ў савецкім грамадстве.

Гэтая акалічнасць у працэсе перагляду ранейшых гісторыка-літаратурных ацэнак павінна быць улічана, каб не трапіць у пастку, якую расставіла нам эпоха таталітарнай улады: яна дэфармавала сістэму мастацкіх каштоўнасцей і нашы ўяўленні аб літаратуры, прынізіла значэнне такіх глыбокіх твораў, як раман «Зямля».

Аб'ектыўна ацаніць раман К.Чорнага перашкаджае яшчэ і тое, што мы і да гэтага часу не рэабілітавалі (поўнасцю альбо часткова) многія беспадстаўна зганьбаваныя ў 30-я гады тэарэтычныя канцэпцыі, такія, напрыклад, як тэорыя жывога чалавека. Што датычыць рамана «Зямля», дык ён якраз і быў напісаны ў той час, калі Чорнымастак захапляўся гэтай тэорыяй. У аўтабіяграфічным лісце да Л. М. Клейнбарта ад 27 лютага 1928 года К.Чорны пісаў: «Апроч рамана і аповесці, займаюся цяпер драматургіяй, дзе імкнуся даць жывых людзей, як самае важнае, што жыве і дзейнічае сярод падзей на свеце, у іх, з імі і на фоне іх. Праблема жывога чалавека займае мяне ўвесь час. Гэтае фактычнае наватарства ў беларускай літаратуры прымушае шукаць новых формаў, працаваць над імі. У гэтых маіх імкненнях, якіх у Мінску некаторыя асобы не хочуць зразумець, падтрымалі мяне ідэі нашай сучаснай культурнай рэвалюцыі».

Прыгаданае тут выказванне часта цытуецца, але бяда ў тым, што на аўтарства тэорыі жывога чалавека ў свой час прэтэндавалі рапшаўцы, а рапшаўская тэарэтычная спадчына была, як вядома, асуджана. У выніку пад падазрэннем на доўгія гады аказаліся і творы, напісаныя пад уплывам гэтай тэорыі. А між тым тэорыя абагуліла жывую практыку не толькі рускай літаратуры (Ус.Іванаў, А.Фадзееў, Л. Ляонаў), але і беларускай (К.Чорны, М.Зарэцкі, А.Мрый, С.Баранавых і інш.).

Аб тым, як К.Чорны разумеў сутнасць тэорыі жывога чалавека, можна бачыць са зместу рамана «Зямля», тых яго старонак, дзе абмяркоўваецца пытанне пра рэпертуар вясковых драмгурткоў. Вось шматзначны дыялог актывісткі Волькі і вясковага настаўніка Цімашука.

«— Каб п'ес добрых маглі адшукаць. А то ўсё ў нас выпорваюць застарэлыя — з порахам, з вінтоўкамі. Трэба якую-небудзь новую п'есу, каб з людзьмі...

Настаўнік раптам ажывіўся:

— Ага, з людзьмі? Вітаю гэта, так сказаць, пачынанне. Патрэбны жывыя людзі, а не порах. Порахам чалавека не падменіш. Порахам, так сказаць, чалавека можна знішчыць, а каб паказаць яго жывога, дык гэта куды цяжэй. Тут патрэбна культура. Культура патрэбна!..»

Па сутнасці, героі рамана працягваюць тут размову, распачатую пісьменнікам у лісце да Л.М.Клейнбарта. Пра неабходнасць ачалавечвання літаратуры гаворыць К. Чорны, адмаўляючы ўстаноўку на яе мілітарызацыю, бо такая ўстаноўка можа загубіць мастацкае слова і знішчыць чалавека. І гэтыя прадчуванні пісьменніка-гуманіста, на жаль, шмат у чым спраўдзіліся...

Казімір КАМЕЙША



ДРАЎЛЯНЫ АНЁЛ

Мне сніцца драўляны анёлак
У белым пушчанскім касцёле.

Нікуды ён не ляціць,
Ен з дому мяне не пускае.
І сумная свечка міґціць
І ў нечым мяне папракае.

Высокае неба было,
Высока сягала і крыўда.
У белае пене аблок
Яго растварыліся крылы.

Не, гэтаму роўных няма —
Драўляная воля такая!
Анёлаў пабачыў я шмат,
Што з неба пасля паўцякалі.

Як толькі з аблок тых сышлі
І выпілі келіх вясёлы
На грэшнай спрадвеку зямлі,
О, божа, што стала з анёлаў!

Мне хопіць на век той віны.
Цярпенне, дзе брала ты сілы,
Калі ў родным храме яны
Кідалі ў агонь свае крылы?

Што бачыў я там, не пытай.
Што, думаў я, робіцца з намі,
Там новым заходам Хрыста
Без крыжа ўжо распіналі.

Высока агніўся агонь,
Шалёны,
бязлітасны,
п'яны.
І ўсё ж не крануў ён Таго,
А што з яго возьмеш — драўляны.

У лёгкім клубку галубоў
Ён доўга кружыў над званіцай.
І толькі зажыў яго боль,
Вярнуўся ў касцёл на грамніцы.

Не менее крыўд на зямлі,
Пабольшала гора і болю.
Туды ж, дзе людзям не баліць,
Анёл нас не возьме з сабою.

Сядзіць у прынебным акне
Анёл мой — драўляная жменька.
Я думаў, ён белы ў мяне,
А ён, як і гора, сівенькі.

ВЯЛІКДЗЕНЬ

Святло ўсёночнае жыло,
Перабягала па капліцы.
На дзень вялікі
паплыло
Уранку сонца са званіцы.

Раскалыхалі смутак сцен
Аргана думныя грымоты.
Зноў хопіць радасці вярсце,
А птушцы — радаснага лёту.

А хто ж там з жачкамі ідзе.
Што так чырвоняцца вясёла?
Ад цэркаўкі — вялікі дзень
І ноч вялікая — з касцёла.

З КАЗАЧНАЙ ДАЎНІНЫ

З чаргі за мясам,
маслам
і трусамі —
(О як жа яны, ножанькі, баляць)
Усе пайшлі у дзень той светлы самы
Страчаць яго вялікасць караля.
Кароль каціўся важна у карэце —
У світы аж свісталі парыкі.
Працэсія у золаце й саеце,
А ззаду гужавалі віжакі.
Каціліся, плылі шыкоўна колы
Па чалабітнай посцілцы барод.
Але й на гэты раз кароль быў голы.
А голы ён, дык голы і народ.
А сустраканцы, значыць,
галадранцы,
Неганаровы, незбыткоўны люд,
У п'янай прывітальнай ліхаманцы
Крычалі: «Нам кароль, наш бацька, люб.
Э-гэй, людцы,
складземся па рублю
І купім плашч і порткі каралю,
Паможам і трусы яму агараць,
І штосьці там на ногі і на лоб.
Бо як не будзе ён, кароль наш,
голы,
Ці ж будзе голы ў караля
халоп?..»
Эх, так было б...

●

Вось той час, што цябе
Ля парога чакаў.
Ні касу пацягнуць,
Ні падкову сагнуць
Ўжо не можа рука.
І не можа рука
Стан кабечы абняць,
Расшпіліць апліка
І запрэгчы каня.
І не можа рука
Закалоць вепрука
І яго асмаліць,
Але можа наліць,
Але чарку узяць
Яшчэ можа рука.
Перадай гэта, час,
Ты сваім сваякам:
Злой хваробе людской,
Смерці — ведзьме старой
І зямліцы сырой...

●

А ў жоўтым доме
столькі паганства,
А ўжо ў тым доме
святло пагасла.
Акно заантэнілі шчыльна
галіны.
Паўзуць ланцугом мурашыным
хвіліны.
Касматая цемра
гусцей навісае,
І малако ў гладышах
падкісае.
Тырчыць з акна маладзік,
нібы локаць.
Там можа ціша сама
напалохаць.
Акно варушыць
галін антэны.
У жоўтым доме
са слыху сцены.
Засушкі леташняй
пахнуць зёлкі,
І круціць шашаль свае свярдзёлкі.

А ў жоўтым доме
гармідар цэлы,
У жоўтым доме —
чорныя цені.
Забыць бы мне дом той
і спаць спакойна,
Як спіць гаспадыня
ў кутку, пад іконай.
Але праз платы,
праз страху,
праз вароты
Да дому збіраюцца
ценяў чароды.
Жывыя яны,
ці яны нежывыя?
Яны, можа, дому таго
вартавыя.
Здалёку яны,
з-пад крыжовых развілак,
Яны з-пад крыжоў,
яны з-пад магілак.
Як доўга яны не касілі,
не жалі.
Яны пад крыжамі
бакі адляжалі.
Мой дом, ты таксама
калісь апусцееш
І станемся ўсе мы,
хто дрэвам, хто ценем.
І добра, што й ценю
дзе будзе пагрэцца:
У доме тым жоўтым,
ля светлага сэрца.

НА ІСЛАЧЫ

А. А.

У Іслачы гасне зара,
Гарыць касцёр на уцёсе,
Вячэрняй трывогай гараць
Настылыя макаўкі сосен.
Падкінем яшчэ сушняку,
І полымя выхапіць з ночы,
І сцежку, і лес, і раку,
І вашы стамлёныя вочы.
Цыганскім гарачым брывом
Здаецца уцёс гэты стромы.
Цыганскаю воляй жывём,
Не кліча нас воля дадому.
Бо там не чакаюць даўно.
Чакаць — гэта ноша цяжкая.
Бо там гэтай волі лясной,
Як сцежкі уночы шукаеш.
Згадаюцца дні і сябры
У гэтай дымлівае процьме.
Усё на душы адгарыць,
У здані, у цені пяройдзе.
І здымачак гэты зямны
З агнём і паўзмрокам гарачым
Ніколі не прыйдзе у сны,
Ніколі ніхто не пабачыць.
Упрысядкі скача,
трашчыць,
Гарыць касцёр на уцёсе.
Надломлены кій маўчыць
І штосьці надломлена ў лёсе.

●

Ты можаш на беразе сумным
Адзін адзінока сядзець
І лепшую ў свеце красуню
Умомант вачыма раздзець.
Ты можаш узвысіць,
узнесці,
Давесці да крайняй мяжы,
Чыесьці лагодныя персці
На сэрца сваё палажыць.
Прысядзеш на лузе мурожным,
Пагладжваеш млосна касцё.
Усё аднаму табе можна,
У думках уласных, усё.
Ты генія зробіш нікчэмным
І сон адбярэш у чынуш
І сам можаш стацца знячэўна
Свяцілам зямным. А чаму ж?
Хай Бог табе пальцам ківае —
Ты вольны, ты ўдзячны таму,
Што ўсё, што ты ў думках
хаваеш,
Належыць табе аднаму.



Фотаэцюд М. БЯЛЬКОВІЧА.

НЕ ДАДЗІМ ЖА ЗГАСНУЦЬ НАШЫМ ЗОРКАМ!

Музычны ліцэй: першыя крокі.

Так ужо здарылася, што прыход мой на працу ў Сярэднюю спецыяльную музычную школу пры Белдзяржкансерваторыі супаў з вялікімі зменамі ў яе сценах. Як вядома, цяпер школа завецца музычным ліцэем, і з гэтай нагоды летась у «ЛіМе» была публікацыя. З таго часу ў жыцці ліцэя адбываліся разнайтыя падзеі, разгортвалася работа па пераўтварэнні нашай навучальнай установы.

Зацверджаны палажэнне ды статут, падпісаны дагавор паміж адміністрацыяй і бацькамі ліцэістаў. У гэтым дагаворы вызначаны абавязкі адміністрацыі, але больш — бацькоў, якія, аддаючы ў нашу ўстанову таленавітых дзяцей, бяруць на сябе клопат пра забеспячэнне ўмоў для хатніх заняткаў ліцэістаў; бацькам рэкамендуецца разам з дзецьмі наведвацца на канцэрты, спектаклі, выстаўкі. Створана рада ліцэя, якая заахвочвае дабрачынную дзейнасць. А ў сувязі з гэтым заснаваны фонд ліцэя, куды ўносяцца добраахвотныя ахвяраванні на далейшае ўмацаванне матэрыяльнай базы і заахвочванне лепшых вучняў ліцэя, якія ўдзельнічаюць у канцэртным жыцці рэспублікі і ў папулярызацыі музычнага мастацтва сярод сваіх равеснікаў.

Скарыстоўваю нагоду і звяртаюся да дзеячаў культуры, усіх неабыякавых да далейшага лёсу беларускага музычнага мастацтва: фонд нашага ліцэя адкрыты для ўсіх, хто хоча падтрымаць юныя таленты. Размеркаваннем сродкаў будзе займацца папячыцельская рада. Тэлефон для даведак: 23-64-74, званіць можна кожны чацвер з 17 да 19 гадзін.



Гочар ліцэя—васьмікласнік М. Самсонаў і вучань 3-га класа М. Гімалетдзінаў са сваім педагогам У. Перліным.

Фота А. КАЛЯДЫ.

Для пашырэння канцэртнай дзейнасці нашых гадаванцаў у музычнай гасцёўні ліцэя сёлета са студзеня працуе дзіцячая філармонія. На кожную нядзелю плануюцца праграмы з удзелам не толькі нашых навучэнцаў, але і здольных дзяцей з іншых творчых навучальных устаноў Мінска: харэаграфічнага вучылішча, мастацкіх школ і вучылішчаў. Мяркуем далучыць таксама чытальнікаў з тэатральных класаў сярэдніх школ.

Марым, каб наша філармонія зрабілася асяродкам культуры, дзіцячай творчасці ў беларускай сталіцы. Запрашаем творчых людзей з цікавымі задумкамі да нас у госці. Ім мы заўжды рады! Філармонія будзе працаваць і на выездзе. Ужо адбыліся канцэрты ў цэхах мотавелазавода, у аб'яднанні «Эркон», у Слуцку, Маладзечне. Кожную нядзелю ліцэй ладзіць канцэрты для дзяцей сталіцы ў залах Дзяржаўнага мастацкага музея БССР. Мы гатовыя прыехаць да ўсіх, хто нас чакае. Паклічце нас!

Развіваюцца і замежныя сувязі ліцэя. Мінулым летам адбыліся нашы першыя вандроўкі за рубеж: на фестываль духоўнай харавой музыкі ў Гайнаўку (Польшча) выязджаў камерны хор хлопчыкаў пад кіраўніцтвам Т. Міронавай, а ў нямецкім горадзе Цюбінгене выступаў камерны аркестр (дырыжор У. Перлін). У кастрычніку адбылася паездка групы нашых педагогаў на чале з дырэктарам У. Кузьменкам у Катавіцы, дзе таксама ёсць музычны ліцэй, з якім у нас падпісаны дагавор пра супрацоўніцтва, абмен канцэртамі, дэлегацыямі педагогаў і вучняў.

Чакаем візітаў у адказ — з Германіі, з Польшчы. Дарэчы, нядаўна ў нас гасцяваў старшыня музычнага таварыства Беластоцкага ваяводства З. Пухноўскі. Ён расказаў пра ўдалыя канцэрты навучэнцаў педагога нашага ліцэя Я. Гарбуновай у Беластоку і Аўгуставе, прапанаваў надалей абменьвацца групамі навучэнцаў ды педагогаў. Беластоцкія ліцэісты шчыра хочуць навучыцца граць гэтаксама, як іх мінскія равеснікі.

Пашырэнне замежных кантактаў вельмі стымулюе маладых музыкантаў. Для паездак мы наладжваем конкурсы сярод іх, удзельнічае звычайна вялікая колькасць цымбалістаў, піяністаў, харавікоў. Знаходзячыся за мяжой, нашы дзеці жывуць у сем'ях сваіх аднагодкаў, знаёмяцца з іхнім укладам жыцця, параўноўваюць уласны прафесійны ўзровень з узроўнем іншаземных равеснікаў.

Нашы замежныя кантакты толькі пачынаюць наладжвацца, мы спадзяёмся на працяг — паказаць ёсць што. Гэта пацвердзілася хоць бы на канцэрце-прэзентацыі стыпендыятаў Усесаюзнага дабрачыннага цэнтра «Юныя таленты», пра што пісаў і «ЛіМ». Дарэчы, паўтарэнне таго ж канцэрта адбылося ў Маскве ў студзені 91-га — у Рахманінаўскай зале кансерваторыі і перад дыпламатычным корпусам Міністэрства замежных спраў СССР.

А цяпер звяртаюся да ўсіх чытачоў з прапановай—заснаваць Рэспубліканскі дабрачынны фонд «Будучыня Беларусі», які падтрымаў бы ў такі цяжкі для нашай рэспублікі час будучых нашых зорак — яны сёння запальваюцца і зіхацяць маленькімі зорачкамі надзей. Не дадзім ім згаснуць! Хай гэта будуць не толькі музыканты, але і мастакі, паэты, будучыя навукоўцы. Прапаную адным з заснавальнікаў гэтага фонда зрабіцца і «ЛіМу», газеце, якая яднае творчую інтэлігенцыю нашай рэспублікі.

А. МІЛЬТО,
намеснік дырэктара па выхаваўчай і канцэртнай рабоце Музычнага ліцэя пры БДК.

Ганарар за публікацыю аўтар пераводзіць у фонд музычнага ліцэя.

МУЗЫЧНЫ КУР'ЕР

ДУХОЎНЫХ СПЕВАЎ ХАРАСТВО

З поспехам прайшлі ў Гродне гастролі Мінскага дзяржаўнага камернага хору (кіраўнік і дырыжор І. Мацюхоў), які выступаў з творамі духоўнай музыкі.

У адным з канцэртаў прагучалі беларускія рэлігійныя песнапенні, частка з «Літургіі Іаана Златавуста» П. Чайкоўскага, фрагменты з аднайменнай Літургіі П. Часнакова, тры духоўныя хоры маладога гродзенскага кампазітара А. Бандарэнкі — «Причастный стих», «Из службы за усопших», «Молитва об умиротворении враждующих». Заўважу, што апошнія два хоры — з нядаўна закончанай ім оперы «Князь Навагрудскі» (назва пакуль умоўная).

Не спыняючыся на якасці выканання калектыву, скажу толькі, што дырыжор мог бы прапанаваць слухачам не апладзіраваць паміж творамі, як гэта прынята (хоць і не ўсюды!) на такога роду канцэртах. Ці не лепей звярнуць свой погляд у сябе, каб адчуць, як раствараюцца цудоўныя гукі ў нашай душы, чым бурна пляскаць у ладкі?

Каб ацаніць творы А. Бандарэнкі, супастаўлю іх з харамі прызнанага майстра рэлігійнай музыкі П. Часнакова (1877—1944).Зраблю гэта не дзеля самалюбства маладога аўтара: важней зразумець, ШТО ён піша і да чаго імкнецца.

Часнакоў узбагаціў культавыя жанры выразнымі сродкамі класічнай і рамантычнай музыкі, Бандарэнку давялося спалучаць царкоўныя музычныя каноны з сучаснай тэхнікай пісьма, а гэта, пагадзіцеся, вельмі цяжкая задача. Калі Часнакоў карыстаўся прыёмамі кантрастнай (імітацыйнай) паліфаніі, пераймаючы традыцыі заходняй музыкі, то Бандарэнка прытрымліваецца ўзораў старажытнарускага («пуцявога» ці «саборнага») распеву, калі галасы не процістаяць вядучаму голасу, а зліваюцца з ім. Дзякуючы лірычным мелодыям і маляўнічым гармоніям, рэлігійныя хоры Часнакова ператварыліся ў «харавыя рамансы». Мелодыка Бандарэнкі больш стрыманая, строгая, не дапускае і ценю пачуццёвасці. Рускія крытыкі справядліва папракалі Часнакова ў недахваце густу, у тым ліку за «неприличествующую храму томность», за «неуместные хроматизмы в церковных хорах» і нават за «італьяншчыну». Усяго гэтага пазбегнуў Бандарэнка, і ягоныя хоры гучаць пераканаўча!

Віталь РАДЗІЕНАЎ,
выкладчык музычнага вучылішча.
г. Ліда.

Вядомасць без абмежаванняў

Як злучыць разнастайныя мадэлі арганізацыі тэатральнай справы з новымі ўмовамі жыцця і патрабаваннямі кан'юнктуры рынку? Якая з тэатральных мадэляў найбольш прыдатная для нашых умоў?

Адказаць на гэтыя пытанні па-свойму намагаецца Мінскі тэатр-студыя кінаакцёра, жыццядзейнасць якога моцна ўскладніў адыход галоўнага рэжысёра (Барыс Луцэнка, як вядома, узначаліў Рускі тэатр БССР). Дырэктар тэатра-студыі кінаакцёра Аляксандр Цялушка і літаратурны кіраўнік Маргарыта Пушкіна ажыццяўляюць свае арганізацыйныя ідэі. Маргарыта ПУШКІНА распавядае пра іх чытачам «ЛіМа».

— Пайшоў галоўны рэжысёр, і мы задумаліся: ці ж так лёгка знайсці тэатру, буду шчырай, мастацкага гаспадара? Ці варта шукаць неадкладна, што значыць—абы адшукаць? Тэатр-студыя, дзякуючы Б. Луцэнку і А. Цялушку, пры падтрымцы кінастудыі «Беларусьфільм» набыў неблагую матэрыяльна-тэхнічную і творчую базу, шмат чым выгодна адрозніваецца ад тэатра ў строгім сэнсе слова. Паводле задумы дырэктара, мы хутка зможам працаваць як малое прадпрыемства, ладзіць творчыя сустрэчы, кінатэатральныя вечарыны, кіна-і тэатральныя фестывалі малых формаў, фестывалі самастойных акцёрскіх работ, дый ці ж мала што яшчэ! Да гэтага проста падштурхоўвае наша тэатральная дзейнасць.



А. Ц'мошкін (доктар Фельдман) у спектаклі Тэатра-студыі кінаакцёра «Дуэт для салісткі» Т. Кемпіньскага, ажыццёўленым масквоўскім рэжысёрам А. Бурдоўскім.

Фота Г. СЛАВОДСКАГА.

Шмат гадоў мяне называлі загадчыкам літаратурнай часткі тэатра, потым — памочнікам рэжысёра па літчастцы; дырэктар рашыўся надаць мне новую годнасць — літаратурнага кіраўніка. Навошта? Традыцыйна лічылася: чалавек з літчасткі — гэта паслугач, які ад сталінскае часіны інфармуе пра лаяльнасць калектыву, пра настрої драматургаў і ажыццяўляе функцыі ідэалагічнага цэнзара (з такімі самымі мэтамі ўтвараўся колісь і інстытут галоўнага рэжысёра ў савецкім тэатры, які, лічу, таксама сябе зжыў). З цягам часу роля загліта строга абмежавалася рамкамі рэклама-творцы (трэба было пісаць пра тэатр толькі «самае добрае», «гіпнатызаваць» гледачоў), шукальніка рэцэнзентаў (рэцэнзіі таксама патрабаваліся станоўчыя) і сціплага дарадцы — рупара рэжысёрскіх ідэй. Задачы літаратурна адукаванага чалавека ў тэатры сёння зусім іншыя. Ён — своеасаблівы мозг тэатра. На яговым «баку» — веданне драматургіі і прэсы, кан'юнктуры тэатральнага рынку, шчыраванне на «дзяляначы» творчых памкненняў свайго тэатра,— пастаянны прагляд спектакляў і высновы пра іхняе развіццё, дэградацыю ці старэнне.

Варта нагадаць, што ў Расіі стогадовай даўніны (на Беларусі таксама) на чале тэатральнага калектыву стаялі людзі, далёкія ад творчай канкурэнцыі ці саперніцтва на сцэне — антрэпрэнёры. Гэта не азначае, што яны самі не былі творчымі людзьмі, але для ажыццяўлення сваіх задум шукалі выканаўцаў,— мабыць, выканаўцы рабілі лепей... Антрэпрэнёры набіралі трупы і клапаціліся пра пастаянны глядацкі попыт на іх; мусілі быць людзьмі адукаванымі, з густам, веданнем тэатральнага рынку, маглі ствараць тэатральную моду і мець эстэтычную праграму,— згадайце хоць бы Сяргея Дзягілева ці братоў Адэльгейм. Натуральна, антрэпрыза мела адмоўныя бакі, але каштоўна ўжо тое, што антрэпрэнёр не замінаў творчаму працэсу. Сёння варта было б пераняць менавіта гэта.

На маю думку, самым добрым кіраўніком для тэатра будзе крытык ці драматург (для параўнання: у Чэха-Славакіі на чале тэатраў ёсць драматургі, у Польшчы — літаратурныя кіраўнікі, станоўчы вопыт набыў эстонскі тэатр з Вільяндзі, якім кіруе крытык). Кіраўніком тэатра, урэшце, можа зрабіцца любы добры знаўца тэатральнай арганізацыі. У тэатры-студыі кінаакцёра шмат якім з пералічаных патрабаванняў адпавядае дырэктар.

Мы ясна ўяўляем творчую праграму нашага тэатра-студыі, бачым сваё прызванне ў тым, каб служыць агульнай тэатральнай справе. Да прыкладу, у нас ёсць акцёры са сваімі ўяўленнямі пра тэатр і творчымі задумамі, некаторыя ажыццяўляюць самастойныя работы; наша задача — дзейсна падтрымаць іх. У нас утворана гільдзія кінаакцёраў, праз яе можна запрасіць да ўдзелу ў спектаклі ці сустрэчы вядучых акцёраў краіны (а то і замежжа); у нас ставяць розныя рэжысёры,— я асмельваюся прапанаваць ім пастаноўкі амаль на кожнага з вядучых акцёраў тэатра-студыі. Мы б хацелі зберагчы вядомасць тэатра-студыі, але не збіраемся абмяжоўваць яе рамкамі тэатральнай вядомасці. Калісьці гэта гучала дзіўна, цяпер робіцца рэальнасцю.

Запісала Жанна ЛАШКЕВІЧ.

ТЭАТР

Спадзяванне на духоўнасць

«ЛАЛІТА» паводле рамана В. Набокава і п'есы Э. Олбі ў Гродзенскім абласным драматычным тэатры

Інтымнае жыццё чалавека цяжэй за ўсё паддаецца сацыялізацыі. Але тэатр і кіно апошніх дзесяцігоддзяў прывучылі нас да «кастрыраваных» пачуццяў і закадзіраваных азначэнняў любоўных сцэн. «Эратычная прадукцыя», няўклюдна рэабілітаваная відэасалонамі і бульварнай прэсай, не пайшла далей за тэхніку сексуальных адносін, а моднае слова «эротыка» ў масавай культуры звялося да сюжэтаў з рознымі камбінацыямі аголеных целаў. Мы ўступаем у нязвыклую для публічнага абмеркавання і выяўлення галіну пачуццёвага ўспрымання жыцця і... па-ранейшаму застаёмся абарыгенамі. Эротыка, як раслінная або касмічная энергія, праз якую праяўляе сябе асоба і якая вызначае ўвесь яе духоўны і фізічны лад, застаецца маладаступнай сцэне, бо вымагае ад стваральнікаў цяперашніх «спектакляў для дарослых» перш за ўсё перагляду самой канцэпцыі асобы, якая сцвердзілася на айчыннай сцэне, дый пошуку асаблівых выразных сродкаў.

Гэты «новы погляд» на чалавека ў многім быў падрыхтаваны пастаноўкамі замежнай драматургіі апошніх гадоў. У спектаклях «Цяжкія бацькі» Ж. Както (малая сцэна Тэатра імя Я. Купалы), «Не баюся Вірджыніі Вулф» Э. Олбі (Тэатр-студыя кінаакцёра), «Каханне пад вязамі» Ю. О'Ніла (Тэатр імя Якуба Коласа), часткова «Жанчыны з мора» Г. Ібсена (малая сцэна Тэатра імя Янкі Купалы) беларускі тэатр надаваў увагі аналізу складаных чалавечых адносін, адводзячы ў іх вялікую ролю разнастайным комплексам, несвядомым ракавым захапленням; пад уплывам фрэйдызму і экзістэнцыялізму разглядаў саму асобу, як сукупнасць біялагічных, сацыяльных, псіхічных уласцівасцей.

Новая пастаноўка гродзенскага тэатра — з'ява таго самага шэрагу. Не спрашчаючы перажыванняў, не імкнучыся эпатаваць гледача раскаванымі мізансцэнамі, у «Лаліце» тэатр дэманструе той зайздросны сёння ўзровень культуры, утрымацца на якім, не зрабіўшыся ханжой ці пашляком, бывае цяжка.

Творчая задума рэжысёра М. Разцова атрымала падтрымку ў асобе мастачкі Г. Фёдаравай і артыстаў Л. Рудога, Н. Емяльянава, С. Завадскай. Звыклы «сацыяльны кантэкст» з асобы цалкам зняты, саступіўшы месца свабодзе чалавечага перажывання.

У гэтым самотна-празрыстым па сваіх фарбах спектаклі спачатку ўсё здаецца дзіўным і незразумелым. У адносінах паміж персанажамі захоўваецца недагаворанасць, успаміны галоўнага героя пра яе мінулае і сённяшняе ўнутранае жыццё рэзка не аддзелены, утвараючы агульнае псіхалагічнае поле душы персанажа, дэталі сцэнаграфіі існуюць без бачнай сувязі, адарвана адна ад адной і толькі па ходзе спектакля асацыятыўна «ажываюць» у свядомасці залы, адкрываючы схаваныя ў іх метафары. Гродзенцы спрабуюць абудзіць у гледача вельмі тонкія адчуванні, сыграць амаль немагчымае — «пылок матылька альбо водар мора» і, трэба сказаць, гэта ім часта ўдаецца.

Прадметы ў сцэнаграфіі Г. Фёдаравай бязважкія і безцялесныя, як бываюць яны бязважкія ў сне або ва ўяўленні мастака, дзе вобразы, што мільганулі выпадкова, яшчэ не сабраліся ў цэласную карціну, не ўзаемазвязаны, але ў іх схоплена ўжо і ўвасоблена пачуццёвае адчуванне цэлага. Уяўна-ілюзорная прастора «нематэрыяльнай рэальнасці», створаная Г. Фёдаравай, дае магчымасць рэжысёру арганічна зліць у стылістыцы аднаго свету і працэс стварэння аўтарам рамана, які праходзіць перад намі, і суб'ектыўны псіхалагічны свет яго галоўнага героя — Хамберта Хамберта.

Пад белым пляжным парасонам, разваліўшыся ў шэзлонгу, піша свой твор пісьменнік, уласным уяўленнем нараджаючы персанажаў, якія павінны падпарадкоўвацца логіцы ягонага сюжэта. Аднак персанажы гэтыя перастаюць слухацца свайго стваральніка, сваволяць і насуперак аўтару праходзяць праз тыя жыццёвыя сітуацыі, ад якіх ён іх хацеў засцерагчы ці ахаваць.

Хамберт Хамберт — Л. Рудой і пісьменнік — Н. Емяльянаў люстрана паўтараюць адзін аднаго аднолькавымі паліто і рамантычна накручаным на шыю доўгім шалікам. Тэатр пакідае намёк, што праз героя аўтар зжывае ўласныя эмоцыі і захапленні; аднак літаратурны герой аказваецца больш жыццёвым, незалежным ва ўласных думках, ва ўчынках і ўступае з аўтарам у раўнапраўны дыялог. Абодва яны — і аўтар, і герой — любяць не адно і тое ж, але кожны сваё стварэнне — Лаліту.

Адчуваннем заўчасна скончанага жыцця прасякнута афармленне сцэны. Белай труне адпавядаюць нерухомыя белыя лялькі, што ляжаць побач, вялізны абгарэлы матылёк, які апошнім намаганнем расхінуў свае стракатыя крылы. Сходы тут імкнуцца ў нікуды; іхнія прыступкі імкліва мкнуць угору, нібыта абрываючыся на мяжы прарыву ў іншае вымярэнне, яшчэ больш неспасціжнае чалавечай свядомасці. Па іх, стаўшы недасягальнай для Хамберта, уздымаецца ўверх памерлая Лаліта, а ў Хамберта, які чапляецца за ніжнія прыступкі і не можа ні спыніць яе, ні дагнаць, сэрца (як гаворыць аўтар) «выбухнула», зноў вяртаючы ўвагу гледача да вялікага разарванага матыля, распнутага над сцэнай.

Вобраз матыля, які заўчасна згарэў на агні, робіцца для тэатра сінонімам міmaлётнасці чалавечых пачуццяў і жыццяў. Яркае перажыванне і блізкая смерць у ім аб'яднаны. Так і каханне — ці спальвае чалавека, ці выцясняецца іншым, больш моцным пачуццём, але не здольнае да развіцця. Для стваральнікаў спектакля яно трагічнае па прыродзе, таму што канчатковае, таму што не мае працягу.

«Парокі аднолькава характэрныя для ўсіх»,— услед за аўтарам сцвярджае тэатр, пакідаючы ў баку пытанне «што ёсць норма і ці паталагічная ўвогуле страсць саракагадовага мужчыны да дзяўчынкі». Гісторыя разбэшчвання непаўналетняй німфеткі Лаліты цікавіць тэатр менш за ўсё. Страсць Хамберта ў трактоўцы артыста Л. Рудога — не злачынная, а трагічная, строга індывідуальная менавіта для яго... Ён сам пакутуе ад свайго захаплення, ды не ў стане вызваліцца. Няўжо ўсё высокае прарастае з нізкага? Для героя Л. Рудога любоў да Лаліты робіцца духоўным сэнсам усяго жыцця і, бадай, адзінай магчымасцю для паўнакроўнага самаажыццяўлення.

У наіўна-бессаромнай Лаліце С. Завадская таксама не акцэнтуе хваравітасці. Чысты галасок, па-дзіцячы пульхныя вусны, капрызлівасць, якая пераходзіць у какецтва, раскаванасць падлетка, які не ведае ніякіх забарон... Марачы пра Лаліту, дзеля яе ўступіўшы ў шлюб з яе маці, Хамберт дае выйсце сваім падсвядомым захапленням у дзённіку, паступова рыхтуючы сябе да сітуацыі авалодання. Але ролі спакушальніка і спакушанага канчаткова пераблыталіся. Лаліта-спакушальніца сама выклікае Хамберта на больш актыўныя дзеянні, старамоднасць і нерашучасць «татулі» яе толькі забаўляюць.

Сексуальная заклапочанасць Шарлоты і Канстанс (Е. Гайдуліс), Луізы (В. Харытонава), якія ліпнуць да Хамберта, пададзена ў танах млявай пачуццёвасці — падкрэсліваннем бюстаў, какетлівай гульнёй клубоў і глыбокімі гучнымі ўздыхамі. Гэтыя персанажы, якія толькі дзякуючы тонка стылізаванаму малюнку не робяцца вульгарнымі, успрымаюцца ў спектаклі як гіпертрафіраваныя адлюстраванні ў свядомасці Хамберта. Праз замаруджаныя рухі жанчын, якія горда нясуць свае багатыя формы, перадаецца рэжысурай нейкая абыякавасць Хамберта да пачуццёвасці сталай жанчыны. У адкрытай Лаліце ёсць штосьці такое, чаго не спасцігае ягоны розум, і ён інстынктыўна цягнецца да яе, адчуўшы ў ёй такую ж стыхійна цэлую, як ён сам, істоту.

Бацькоўскія і мужчынскія пачуцці ў героі Рудога неаддзельныя. І ўладарнасць бацькоўскіх забарон, і сарамяжлівасць дамагання, і рэўнасць, і душэўны адчай чалавека, які страціў усялякае спадзяванне, артыст іграе надзіва тонка.

Хамберт часта прыціскае да сябе на сцэне маленькую ляльку і ніводнага разу не дакранаецца да вялікай — ростам з чалавека — лялькі. Лаліта для яго заўсёды застаецца мілай маленькай дзяўчынкай і любым яе натуральным зменам ён супраціўляецца. Пераходзячы ў іншы ўзрост, жанчына часта перастае падабацца, сам час разбурае створаны «вобраз каханай». Як кожны апантаны і эгаістычны ў сваіх парываннях чалавек, ён хоча жыць насуперак самому закону жыцця і доўжыць гэты застылы ў нейкім адным стане вобраз «сваёй Лаліты». Наколькі ён супадае з рэальнасцю і наколькі створаны ўяўленнем чалавека, які пакутуе фатальным захапленнем,— сказаць цяжка. «Ягоная Лаліта» і ёсць ягоная суб'ектыўная рэальнасць — іншай рэальнасці ён не ведае. Тэма прысваення чалавекам сабе другога чалавека, зрастання з ім, даведзена рэжысёрам да вобраза сціснутай у руках безжыццёвай лялькі. Лаліта — уласнасць Хамберта. І нават тады, калі Лаліта ўцякае ад свайго «бруднага дзядка», ён мала разважае, чаму яна збегла і ненавідзіць не яе, але таго, хто ўзяў і ўкраў яе...

Спектакль пастаўлены так, што асноўныя акцэнты рэжысёр пераносіць з паваротаў фабулы на лірычныя маналогі і размовы, якія высвятляюць дачыненні персанажаў.

Крыху акругленая, спакойная жанчына, якая чакае дзіця і ведае, чаго яна хоча ад жыцця — такой іграе Лаліту С. Завадская ў другім акце — ужо не тая, не «Хамбертава Лаліта». І хоць герой пакутліва не хоча заўважаць гэтай адчужанасці ды па-ранейшаму ідэалізуе мінулае, Лаліце дадзена зразумець, як часта ён прымаў жаданае за сапраўднае. Пачуццё, якое не мае грунту, апірышча, нарэшце, адказу,— нешчаслівае і асуджанае. Нераздзеленасць такога пачуцця і ў мінулым, і ў цяперашнім асуджае героя на пакуты.

Забойства Куілці (А. Марцынюк) — бессэнсоўнае і вартае жалю. У гэтым вар'яце цяжка ўгледзець роўнага саперніка (ды і ўцёкі Лаліты з Куілці «скончыліся» платанічна). Хамберт у выкананні Л. Рудога толькі завяршае рытуал помствы, спрабуючы схавацца ў ім ад самога сябе.

Ілюзіі задужа зрастаюцца з рэальнасцю, робяцца ёю. Бо рэальна не тое, што аб'ектыўна існуе, а тое, што стала фактам псіхалагічнага жыцця; тое, што пражыта і перажыта. Страта іх непазбежна вядзе да распаду асобы, падобна да таго, як пашкоджаны падмурак пагражае разбурэннем будынку.

Разважаючы ў «Лаліце» над тым, што адбываецца сёння з псіхалогіяй чалавека, тэатр схільны гаварыць не пра дэградацыю і збядненне, а пра распад асобы. Спектакль утрымлівае шмат што з літаратурна-рамантычных канцэпцый рубяжу стагоддзяў, спектакль захоўвае спадзяванне на нявытручаную духоўнасць... Спектакль часам менш песімістычны за сваіх гледачоў.

Уладзімір МАЛЬЦАЎ.

Тамара ЦУЛУКІДЗЕ



9 студзеня на 88-м годзе жыцця памерла член Саюза пісьменнікаў Беларусі Тамара Цулукідзе.

Тамара Рыгораўна Цулукідзе нарадзілася 19 снежня 1903 года ў горадзе Тбілісі ў сям'і настаўніка. Пасля сярэдняй школы паступіла ў Тбіліскі дзяржаўны тэатральны інстытут, які закончыла ў 1924 годзе. У тым жа годзе пайшла працаваць у трупу Акадэмічнага тэатра імя Ш. Руставелі. З 1937 па 1955 год з невялікім перапынкам волі — у турмах, лагерах, ссылках. Там лёс паяднаў яе з чалавекам няменш цяжкай долі — вядомым беларускім пісьменнікам Алесем Пальчэўскім. Яна стала яго вернай жонкай і сябрам на ўсё жыццё.

Сваю літаратурную дзейнасць Тамара Цулукідзе пачала ў 1933 годзе. Друкавалася ў рускай і грузінскай перыёдыцы. Жывучы ў Беларусі, напісала кнігі «Театр кукол в школе», «Когда поднимается занавес», «Голубой факел», «К детям пришел вожатый». У 1973 годзе выпусціла зборнік аднаактовых п'ес «Твое честное слово». Трывожныя ўражанні далёкіх і блізкіх дарог, успаміны спакутаваных гадоў склалі вядомую кнігу Тамары Цулукідзе «Всего одна жизнь», якая выйшла ў свет у 1983 годзе.

За шматлікую адданую працу яна ўзнагароджана ордэнам «Знак Пашаны» і медалём.

Нас пакінула чуйная душа, добразычлівы сябра, вялікага сэрца чалавек. Памяць пра Тамару Цулукідзе застанецца з намі назаўсёды.

САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ.

РАЗВІТАННЕ

І зноў развітанне назаўжды. Адышла на вечны спакой абаяльная жанчына, непадкупнага сумлення, мужнасці і шчодрасці, артыстка, пісьменніца, Чалавек — Тамара Рыгораўна Цулукідзе.

Яна з маленства піла натхненне з гаючых крыніц і вадаспадаў чароўнай Грузіі і прысвяціла ўсё жыццё мастацтву: прайшла выдатную школу ў майстроў грузінскай сцэны, стала вядучай артысткай тэатра імя Шата Руставелі, сяброўкаю і спадарожніцай у жыццёвых і творчых пошуках, радасцях і пакутах славутага рэжысёра Сандро Ахметэлі. Тамара Рыгораўна на сцэне славутага тэатра стварыла вобразы шэкспіраўскай Афеліі, шылераўскай Амаліі, Ламары ў аднайменным спектаклі, Машы ў «Горадзе вятроў» Кіршона, Ксені ў «Разломе» Лаўранёва. Імпульсам натхнення было сяброўства з жывымі класікамі паэзіі Паоло Яшвілі, Тыцыянам Табідзе, Карло Каладзе. Тэатральна-літаратурнае асяроддзе выхоўвала высокі інтэлект, сумленне, беззапаветнае служэнне мастацтву.

Восень 1936 года крывавым пісягом перакрэсліла на высокім узлёце творчасць і жыццё Ахметэлі і Цулукідзе. Выдатнага рэжысёра па даносе зайздроснікаў знішчылі адразу, яго спадарожніца амаль дваццаць гадоў прабыла за калючым дротам на Поўначы.

У сібірскай ссылцы пакутніцкія сцежкі Тамары Рыгораўны і беларускага празаіка Алеся Пальчэўскага сышліся на ўсё жыццё. Пасля рэабілітацыі Беларусь стала новаю радзімаю Тамары Цулукідзе, а яна — сувязным дзвюх братніх літаратур.

Які ўтульны, цёплы і светлы быў іх дом. Колькі людзей цягнулася на агеньчык у іх акне. Там жыло мастацтва, паэзія, літаратура. Там быў адзіны Бог — дабрата, спагада і сумленне. Апантана працаваў над новымі кнігамі Алесь. Тамара Рыгораўна прысвяціла сябе чужым дзецям, іх эстэтычнаму выхаванню, прапагандзе тэатральнага мастацтва — пісала п'есы для тэатра лялек, метадычныя кніжкі, пазнавальныя нарысы і апавяданні. Вяршыняю яе натхнення стала мемуарная кніга «Всего одна жизнь». Яна чытаецца, як спавядальная проза вышэйшай пробы.

Апошняе дзесяцігоддзе яна прысвяціла ўшанаванню памяці Алеся Пальчэўскага, стварэнню музея на яго радзіме, збору і публікацыі яго твораў. Беларусь стала любаю радзімаю для Тамары Рыгораўны, нашы клопаты і радасці радавалі яе, няўдачы і беды засмучалі да глыбіні душы. Гэта была асоба незвычайнай дабраты, прыцягальнай сілы: людзі розных узростаў і прафесій знаходзілі ў яе суцяшэнне, разумную параду, падтрымку і дапамогу.

Сваю галоўную кнігу Тамара Цулукідзе завяршыла так: «На схіле сваіх дзён, азіраючыся на пройдзены доўгі жыццёвы шлях, я гавару сабе: як цудоўна, што ёсць на свеце дружба, ёсць светлая праца ў імя радасці людзей і самае галоўнае, што дае сілы і сэнс жыцця — неадольная маладосць сэрца».

Добрае сэрца Тамары Рыгораўны спынілася назаўсёды, а жыць будзе яна, пакуль хоць адзін чалавек зберажэ ў памяці яе светлы вобраз.

Вечная Вам памяць і вечны спакой, незабыўная Тамара Рыгораўна.

Сяргей ГРАХОЎСКІ.

ТЭЛЕГРАМА

Дарагія беларускія сябры. Тэатр Руставелі з глыбокім смуткам звяртаецца да вас, хто прытуліў, сагрэў клопатам і прадоўжыў жыццё шматпакутнай Тамары Цулукідзе. Імя яе непарыўна звязана з нашым тэатрам, на сцэне якога яна стварыла незабыўныя вобразы, дзе разам з рэжысёрам Сандро Ахметэлі і яго паплечнікамі стварыла сапраўды нацыянальны тэатр. Не вам нагадваць адну са шматлікіх трагедый, абрынутых на нашы народы, і трагедыю Тамары Цулукідзе, якая страціла ўсё: мужа, сына, радзіму, свой любімы тэатр; трагедыя была б асабліва цяжкай, каб не было надзвычайнага сына беларускага народа, наўрад ці яна змагла б вытрымаць выпрабаванні, якія выпалі на яе долю.

У гэтай таталітарнай дзяржаве ўвесь тэатр Руставелі, увесь тэатральны свет Грузіі і ўвесь грузінскі народ выказвае вам спачуванне і падзяку за вашу дабрату і хрысціянскую спагаду. Няхай дапаможа вам Бог!

Мастацкі кіраўнік тэатра Роберт СТУРУА.

Саюз пісьменнікаў Беларусі глыбока смуткуе з прычыны смерці пісьменніцы, заслужанай артысткі Грузінскай ССР Тамары ЦУЛУКІДЗЕ і выказвае спачуванне родным і блізкім нябожчыцы.

СПРЭЧКІ, ПАЛЕМІКА

ТОЛЬКІ КРЫТЫКА ІДЭЙ

Паводле артыкула Л. Яўменава «Дамарошчаны антыкамунізм: праблемы, меркаванні»

На старонках рэспубліканскай прэсы з'явілася нямала публікацый, звязаных з падзеямі 7 лістапада на плошчы Леніна ў Мінску, дзейнасцю апазіцыі БНФ у ВС БССР; шмат пішуць і пра лідэра Беларускага народнага фронту «Адраджэнне» Зянона Пазняка, яго выступленні ў друку.

Усе гэтыя матэрыялы ўмоўна можна падзяліць на тры групы: 1) лісты, заявы, пратэсты і г. д., аўтарамі якіх з'яўляюцца або само кіраўніцтва КПБ, або іншыя кіруючыя партыйныя структуры — абкомы і райкомы КПБ, Частка іх напісана і ад імя працоўных калектываў, ветэранаў і асобных грамадзян; 2) публікацыі прыхільнікаў БНФ, якія, нягледзячы на цэнзурныя рагаткі час ад часу з'яўляюцца на старонках «Знамени юности», «Народнай газеты», «ЛіМа» і іншых выданняў; 3) нататкі і праблемныя матэрыялы прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі, якія хацелі б паглядзець на вышэйзгаданыя падзеі і імёны як бы «збоку», альбо нават «зверху», займаючы пры гэтым цэнтрысцкую пазіцыю, адначасова крытыкуючы і КПБ і БНФ.

Асабіста я хацеў бы засяродзіць увагу чытачоў «ЛіМа» на артыкуле доктара філасофскіх навук Л. Яўменава, які змешчаны ў студзеньскім нумары штоднёвіка «Навіны Беларускай Акадэміі» (№ 1) пад назвай «Доморощенный антикоммунизм: проблемы, суждения», і выказаць у сувязі з гэтай публікацыяй некаторыя свае меркаванні.

У прадмове да публікацыі сказана, што антыкамунізм да апошняга часу экспартаваў нам «афіцыйны капіталістычны захад», ды літаральна на працягу апошніх месяцаў гэты «чорны феномен» узнік у СССР, у тым ліку на Беларусі.

Але давайце звернемся да нашай роднай гісторыі, бо вытокі антыкамунізму трэба шукаць не на Захадзе, а менавіта ў нас, бо гэтая з'ява развілася адначасова з імкненнем увасобіць камуністычнае вучэнне ў практыку.

Слушна крытыкуючы сталінізм, Л. Яўменаў забыў адзначыць, што вытокі яго знаходзяцца ў «ваенным камунізме», бацькамі якога былі Ленін і Троцкі.

Давайце ўспомнім 1918 год, першыя камуны, праобраз будучых калгасаў і «чырвоны тэрор». Успомнім публікацыі Горкага і Караленкі, дзе яны ўпершыню звярнулі ўвагу на ганебную практыку «ваеннага камунізму», калі ў якасці заложнікаў расстрэльвалі невінаватых людзей, без дай прычыны, проста на вуліцах. Жахлівыя падрабязнасці тэрору прыводзяцца ў кнізе С. П. Мельгунова «Красный террор в России», якая ўпершыню была выдадзена ў 1923 г. у Берліне і, нарэшце, у 1990 годзе ў Маскве.

У выніку гэтай крывавай палітыкі антыкамуністамі сталі не толькі белагвардзейцы, але і былыя саюзнікі бальшавікоў, меншавікі і эсэры, якія заўжды стаялі на сацыялістычных пазіцыях. Менавіта пад такімі антыкамуністычнымі лозунгамі, як «Саветы без камуністаў», успыхнула Кранштацкае паўстанне. Дарэчы, Кранштат прымусіў Леніна рашуча адмовіцца ад палітыкі «ваеннага камунізму» і павярнуць руль дзяржаўнай палітыкі на 180 градусаў, у накірунку да нэпа.

Менавіта вопыт Кранштацкага Савета паказаў, што савецкая ўлада можа функцыяніраваць і без камуністаў, не губляючы пры гэтым сваёй структуры і асноўных звёнаў. А хіба зараз у Грузіі, у прыбалтыйскіх рэспубліках, дзе на выбарах камуністы прайгралі, не дзейнічае савецкая ўлада? Таму не мае рацыі Л. Яўменаў, калі сцвярджае, што любыя антыкамуністычныя мітынгі ці лозунгі непазбежна носяць «антыдзяржаўны (г. зн. антысавецкі. — А. Т.) характар». Іншая справа, у якой форме яны адбываюцца і які іх змест. У той жа Балгарыі, дзе пэўныя сілы пачалі заклікаць да фізічнай расправы над камуністамі, усё можа скончыцца фашысцкім пераваротам...

Мяне вельмі трывожаць і праяўленні экстрэмізму ў некаторых народных франтах нашай краіны, якія адмаўляюцца прымаць у свае рады членаў КПСС, дэманструюць непавагу да дзяржаўнага сцяга СССР, Леніна і да т. п.

Я згодны з Яўменавым у тым, што, як ён лічыць, камунізму, як грамадскага ладу, у нас проста не было, а была таталітарная дзяржава, дзе панавала правячая эліта. Але, даруйце, хто, як не вучоныя-грамадазнаўцы, дзесяцігоддзямі ўбівалі ў нашы галовы, што Краіна Саветаў паспяхова будуе камунізм? Хто падлічваў, колькі соцень доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый было абаронена менавіта па гэтых дысцыплінах?

Л. Яўменаў лічыць, што сапраўдная партыя камуністаў знікла ў часы сталінскага панавання. Відаць, гэта здарылася значна раней, менавіта летам 1918 года, калі ў краіне была канчаткова ліквідавана шматпартыйная сістэма. Ці не з тае пары партыя бальшавікоў ператвараецца ў правячую эліту (вядома, не ўся, найперш яе кіраўніцтва), агнём і мячом нішчачы незадаволеных.

Уся краіна была падзелена на два станы: партыйных і беспартыйных. І хоць афіцыйная прапаганда і гаварыла аб «маналітным блоку камуністаў і беспартыйных», апошнія, як правіла, не маглі заняць больш-менш кіруючую пасаду, асабліва ў арміі, міліцыі, КДБ, не кажучы ўжо пра дыпламатыю. Тым беспартыйным, хто меў пэўную вагу ў грамадстве, звычайна ставілі ультыматум: або ты пішаш заяву ў кампартыю, або вызваляй сваю пасаду. Кожны камуніст добра ведаў, што калі яго выключаць з КПСС ці ён добраахвотна пакіне партыю, яго чакае «воўчы білет» і больш-менш прыстойную працу яму ўжо не дадуць.

Дык ці варта адраджаць зараз «сапраўдную камуністычную партыю», калі шмат якія замежныя камуністычныя арганізацыі мяняюць свае назвы, а разам з імі і ідэалогію? Можа, лепш адрадзіць зганьбаваную бальшавікамі і сталіністамі традыцыйную еўрапейскую сацыял-дэмакратыю, якая здолела такія краіны, як Швецыя, Германія, Францыя, зрабіць краінамі ўсеагульнага працвітання?

І, нарэшце, некалькі слоў аб прапанаваных Л. Яўменавым рабочых кантактах з лідэрамі БНФ на ўсіх узроўнях. Што тычыць беларускага ўрада, то такія кантакты паміж ім і парламенцкай апазіцыяй БНФ ёсць. Я, напрыклад, як член апазіцыі і адначасова намеснік старшыні камісіі ВС БССР па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны, знаходжу, як правіла, паразуменне з міністрамі адукацыі і культуры, якія, між іншым, з'яўляюцца членамі ЦК КПБ. Іншая справа, што кіраўніцтва ЦК КПБ пазбягае прамых дыскусій з лідэрамі БНФ.

Я згодны з народным дэпутатам Мінскага гарсавета Георгіем Стэльмахам, які ў сваім артыкуле «Обыкновенный антикоммунизм, или Давайте жить вежливо» (газета «Добры вечар» № 3) піша: «Не нужно критику идей переносить на людей. Но и не стоит обижаться на людей за критику идей». Спадзяюся, што гэтыя парады ўлічыць і паважаны таварыш Яўменаў у сваіх наступных публікацыях.

Алег ТРУСАЎ,
народны дэпутат БССР,
кандыдат гістарычных навук.

КРОК НАСУСТРАЧ

26—27 студзеня ў Харкаве адбылася Устаноўчая канферэнцыя Дэмакратычнага кангрэса.

У канферэнцыі прынялі ўдзел прадстаўнікі 33 партый, рухаў і палітычных арганізацый з дзевяці рэспублік. Былі прадстаўлены «Дэмакратычная Расія», «Рух», БНФ, Саюдзіс, Аб'яднаная дэмакратычная партыя Беларусі (у дэлегацыі БНФ быў і аўтар гэтых радкоў).

Дзве асноўныя праблемы былі ў цэнтры ўвагі ўдзельнікаў канферэнцыі. Першая — праблема адзінства дэмакратычных сіл у сённяшняй сітуацыі. Менавіта цяперашняя палітычная сітуацыя абумовіла шырокае прадстаўніцтва дэмакратычных сіл розных рэспублік. Уласна кажучы, ідэя адзінства не выклікала пярэчанняў ні ў аднаго з удзельнікаў канферэнцыі. Ю. Афанасьеў, сустаршыня «Дэмакратычнай Расіі», гаварыў пра тое, што толькі нацыянальнай ідэі недастаткова, і таму неабходна арыентацыя на агульнадэмакратычныя каштоўнасці. Хоць гэтая думка і аспрэчвалася некаторымі прамоўцамі, але нават апаненты Ю. Афанасьева былі згодны з тым, што толькі сумеснымі дзеяннямі можна знайсці шлях да свабоды.

Дэмакратычны кангрэс, зацверджаны на канферэнцыі,— гэта кааліцыя дэмакратычных сіл. Асноўныя формы дзейнасці кааліцыі — наладжванне рэгулярнага інфармацыйнага абмену, каардынацыя палітычных дзеянняў.

Другой важнай тэмай на кангрэсе было абмеркаванне будучыні Саюза СССР. Саюзнага дагавора, прапанаванага Прэзідэнтам краіны. Па ацэнках удзельнікаў канферэнцыі, гэты дагавор забяспечвае ўсёўладдзе і самавольства цэнтральных структур. І спробы путчаў у Вільнюсе і Рызе выразна паказалі, якімі могуць быць узаемаадносіны паміж рэспублікамі і цэнтрам у «абноўленай федэрацыі». У процівагу праекту Саюзнага дагавора ўдзельнікі канферэнцыі прапанавалі ідэю садружнасці суверэнных дзяржаў, заснаванай на прамых шматбаковых дагаворах паміж рэспублікамі. Трэба адзначыць, што гэтая ідэя ўжо рэалізуецца праз заключэнне дагавораў паміж рэспублікамі, у прамых міжпарламенцкіх кантактах, у дагаворы, які рыхтуецца паміж Расіяй, Беларуссю, Украінай, Казахстанам. Стварэнне Садружнасці дэманціравала б імперскія, цэнтралісцкія структуры, захаваўшы натуральныя эканамічныя і культурныя сувязі рэспублік, дало б магчымасць каардынаваць палітыку. І невыпадкова прадстаўнікі нават тых рэспублік, якія цвёрда ўзялі курс на незалежнасць, з цікавасцю і сімпатыяй паставіліся да гэтай ідэі.

Асноўныя дакументы, прынятыя канферэнцыяй,— гэта «Заява аб Дэмакратычным кангрэсе» і «Дэкларацыя аб садружнасці». (Друкуецца ніжэй з некаторымі скарачэннямі. — Рэд.).

Беларускія ўдзельнікі канферэнцыі — БНФ і Аб'яднаная дэмакратычная партыя Беларусі — падпісалі абодва дакументы.

Думаю, што дэмакраты з розных рэспублік СССР зрабілі сур'ёзны крок насустрач адзін аднаму.

Юрый ДРАКАХРУСТ.

СУМЕСНАЯ ДЭКЛАРАЦЫЯ

ПАЛІТЫЧНЫХ ПАРТЫЙ, АРГАНІЗАЦЫЙ І РУХАЎ — УДЗЕЛЬНІКАЎ ДЭМАКРАТЫЧНАГА КАНГРЭСА

...ГЭТАЙ ДЭКЛАРАЦЫЯЙ ЗАЯЎЛЯЕМ АБ СВІМ ЦВЕРДЫМ НАМЕРЫ БУДАВАЦЬ АДНОСІНЫ ПАМІЖ НАШЫМІ НАРОДАМІ НА НОВЫХ ПАЧАТКАХ.

З гэтай мэтай мы прапануем адвергнуць навязваемы цэнтрам праект новага Саюзнага дагавора, які пасягае на суверэнітэт рэспублік, а распачаць хутчэйшую падрыхтоўку самімі рэспублікамі Дагавора аб Садружнасці суверэнных дзяржаў.

Мы разумеем Садружнасць як добраахвотную супольнасць незалежных суверэнных дзяржаў, кожная з якіх адказная за сваю ўнутраную і знешнюю палітыку, і якія супрацоўнічаюць і рэгулярна кансультуюцца паміж сабой у інтарэсах сваіх народаў і ўмацавання міжнароднага міру і бяспекі. Садружнасць, будучы формай міждзяржаўнага супрацоўніцтва, не павінна з'яўляцца ні дзяржавай, ні наддзяржаўным утварэннем. Прававой асновай садружнасці павінен быць Дагавор аб Садружнасці і агульнапрызнаныя нормы міжнароднага права.

У аснову Дагавора аб Садружнасці мяркуецца пакласці наступныя прынцыпы:

— права нацый на самавызначэнне;

— суверэннасць кожнай дзяржавы-члена; (...)

— добраахвотнасць уваходжання і выхаду: (...)

— неўмяшальніцтва ва ўнутраныя справы адзін аднаго;

— захаванне прызнаных сусветнай супольнасцю правоў чалавека, нацый, народаў, этнічных і рэлігійных груп, прадастаўленне нацыянальным меншасцям роўных магчымасцей захоўваць і развіваць этнічную, культурную, моўную і рэлігійную самабытнасць без якіх-небудзь дыскрымінацый; (...)

— непарушнасць межаў паміж дзяржавамі, якія ўваходзяць у Садружнасць (магчымасць змянення межаў толькі шляхам перагавораў пры ўзаемнай згодзе памежных дзяржаў);

— урэгуляванне спрэчных пытанняў выключна мірнымі сродкамі; (...)

— магчымасць рознаўзроўневага ўдзелу розных дзяржаў у Садружнасці. У рамках прынцыпаў Садружнасці кожная дзяржава самастойна вызначае форму свайго ўдзелу ў ёй.

Мы мяркуем, што да прыярытэтных сфер супрацоўніцтва паміж дзяржавамі — удзельніцамі Садружнасці могуць быць аднесены:

— фарміраванне і развіццё рынкавых адносін у Садружнасці, садзейнне эканамічным узаемасувязям;

— узгадненне знешнеэканамічнай палітыкі дзяржаў - удзельніц з арыентацыяй на інтэграцыю ў сусветны рынак...

— каардынацыя дзеянняў у рамках агульных навуковых, тэхнічных і гуманітарных праграм...

— ажыццяўленне ўзгодненых мер, накіраваных на забеспячэнне грамадскай і асабістай бяспекі, барацьбу са злачыннасцю, уключаючы і міжнародную;

— прыняцце, без урону для суверэнных правоў дзяржаў-удзельніц неабходных мер калектыўнай бяспекі на аснове прынцыпу разумнай дастатковасці; стварэнне рэспубліканскіх узброеных сіл, з паралельнай арганізацыяй адзінай сістэмы стратэгічнай абароны з аб'яднаным камандаваннем, пад кантролем якога будзе знаходзіцца ўвесь ядзерны патэнцыял членаў Садружнасці; падпісанне пагаднення аб нераспаўсюджванні ядзернай зброі; стварэнне без'ядзерных зон у Беларусі і на Украіне;

— узаемадзеянне ў знешняй палітыцы.

Дзяржавы - ўдзельніцы Садружнасці павінны на раўнапраўнай аснове прымаць удзел у фарміраванні і функцыяніраванні органаў Садружнасці, а таксама ў стварэнні і дзейнасці спецыяльных механізмаў узгаднення інтарэсаў і дзеянняў...

Таму мы мяркуем, што неабходна паўнамоцным прадстаўнікам суверэнных дзяржаў неадкладна прыступіць да вызначэння і ўдакладнення сфер супрацоўніцтва ва ўсіх галінах для падрыхтоўкі і заключэння Дагавора аб Садружнасці. Дзеля гэтага мы прапануем парламентам усіх зацікаўленых рэспублік вясной 1991 г. падрыхтаваць і правесці Міжрэспубліканскую канферэнцыю па ўсім комплексе праблем.

У якасці асновы для выпрацоўкі тэксту будучага Дагавора аб Садружнасці ўдзельнікі Дэмакратычнага кангрэса лічаць магчымым рэкамендаваць гэты праект (...)

ЛЯ КНІЖНАЙ ПАЛІЦЫ

ПЕРШЫ... І АПОШНІ?

Альбом-нарыс «Рыгор Шырма», выпушчаны выдавецтвам «Беларусь», па сваім афармленні нічым не адрозніваецца ад гэткіх альбомаў, што прысвячаліся жыццю і творчасці народных пісьменнікаў рэспублікі (апошні з іх, як «ЛіМ» нядаўна паведамляў, прысвечаны І. Шамякіну). Аўтар-складальнік В. Ліцвінка падрабязна расказвае пра чалавека, творцу, грамадзяніна, які яшчэ пры жыцці стаў гонарам беларускай нацыі. У артыкуле «Яго жыццё стала песняй» нагадваюцца вядомыя факты з біяграфіі нястомнага рупліўца на ніве нацыянальнага Адраджэння, падкрэсліваецца, што «шчырым клопатам Шырмы сагрэта цэлае пакаленне дзеячаў беларускага мастацтва». Багаты і ілюстрацыйны матэрыял. Каляровыя і чорна-белыя здымкі, зробленыя В. Харчанкам і А. Дзмітрыевым, а таксама з архіва аўтара, запрашаюць пабываць у мясцінах, дзе Рыгор Раманавіч нарадзіўся і жыў, куды наведваўся, дапамагаюць лепш адчуць тую творчую атмасферу, што панавала ў час яго кантактаў з дзеячамі літаратуры, культуры, мастацтва.

Адным словам, альбом-нарыс з ахвотаю набудзе той, каму дарага памяць пра Р. Шырму, хто рупіцца пра адраджэнне ўсяго нацыянальнага. Нарэшце, важна і тое, што гэтым выданнем «Беларусь» хацела пачаць выпуск новай серыі, у якую ўвайшлі б аналагічныя альбомы-нарысы і пра іншых выдатных дзеячаў мастацтва — Л. Александроўскую, І. Жыновіча, Г. Цітовіча...

Але, на жаль, планы гатовы застацца планамі, а альбом пра Р. Шырму — першым і апошнім. Падаражанне паперы вымушае выдавецтвы адмаўляцца ад нерэнтабельных кніг. Ды толькі як пазбыцца ад пытання: ці стасуецца гэта з Законам аб мовах у Беларускай ССР і нацыянальным Адраджэннем?

В. СЯРОДКА.

ПРЭМІІ ЧАСОПІСА «ПОЛЫМЯ»

Рэдакцыйная калегія часопіса «Полымя» прысудзіла прэміі за лепшыя творы, апублікаваныя ў 1990 годзе. У галіне прозы першую прэмію атрымаў С. Грахоўскі за аповесць «Зона маўчання» (№№ 1—2). У галіне паэзіі першай прэміяй адзначаны вершы А. Вялюгіна (№ 4), другой — І. Карэнды (№ 10). У галіне крытыкі і літаратуразнаўства прэміі размеркаваны наступным чынам: першая У. Калесніку за артыкул «Пражскі эпісталярый» (№№ 9—10), другая Д. Бугаёву за рэцэнзіі «З даверам да чытача» (№ 2) і «У кожнага свой лёс» (№ 12). П. Сцяцко за артыкул «З пашанай да народнай мовы» (№ 4) і Я. Пархута за нарыс «Крыніца ёсць у родным краі» (№ 8) атрымалі прэміі ў галіне нарыса, публіцыстыкі, навукі.

Іван ЧЫГРЫНАЎ

ХТО ВІНАВАТЫ

Драматычная фантазія на чарнобыльскую тэму ў дзвюх дзеях

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Зноў кватэра Левановічаў. Ціха працуе тэлевізар. У кватэры — тыя ж госці, што і налісьці, у 1986 годзе: ВАЛЬДЭМАР, АНТАНІНА, ДАЎГУЧЫЦ, АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ, АНДРЭЙ ЛЕВАНОВІЧ; гэты раз дома гаспадар, ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ; ГАСПАДЫНЯ Людміла Міхайлаўна завіхаецца каля стала. Вечар таксама ў гонар гаспадара, які пастарэў на некалькі гадоў. Але стол гэты раз накрыты меншы.

ДАЎГУЧЫЦ (паціраючы рукі). Даўно мы не збіраліся ў вас, Людміла Міхайлаўна, даўненька.

ГАСПАДЫНЯ. І то праўда, даўно. Можа, таму, што апошні раз сустракаліся ў нядобры час.

ДАЎГУЧЫЦ. Так, то быў, здаецца, яшчэ застойны час, але застольны.

ГАСПАДЫНЯ. Што застольны, то застольны. Гэта праўда. Але я не пра тое.

ДАЎГУЧЫЦ (да Андрэя). Скажыце, Андрэй, у вас гарэлка таксама па талонах?

АНДРЭЙ ЛЕВАНОВІЧ. У нас не гарэлка, у нас — горілка. Але пакуль без горілачных талонаў.

АНТАНІНА. Хто гэта ў нас талоны прыдумаў?

ВАЛЬДЭМАР. Хто прыдумаў, невядома, а ўвёў гарсавет.

ДАЎГУЧЫЦ. Справа няхітрая — прыдумаць. Але што гэта пісьменнік наш позніцца? Я так разумею, што мы яго чакаем? Першага тоста няма каму гаварыць, га, Людміла Міхайлаўна? Позніцца ваш кумір.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Яго не будзе. Паехаў.

ДАЎГУЧЫЦ. Куды?

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. На Смаленшчыну. Адтуль цякуць многія нашы рэкі. А Павел Дзямідавіч па вытоках рэк цяпер шастае.

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Чарговы пісьменніцкі заскок.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Я не стаў бы гаварыць так. Вось скажы, дзе выток Нёмана?

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Недзе на Уздзеншчыне.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Гэта так, але канкрэтна?

АНТАНІНА. Што гэта вы, таварышы мужчыны, раптам пра рэкі? Быццам сярод вас няма жанчын?

ДАЎГУЧЫЦ. Жанчыны - то ёсць, але ж яны пры ўласных мужчынах.

АНТАНІНА. Ну, калі падобная акалічнасць вам перашкаджае, то якія ж вы мужчыны?

Даўгучыц робіць штучны твар, разводзіць рукамі.

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ (дастае з кішэні часопіс). Антаніна правільна кажа. Лепей паслухайце. Гэта пра Матроскіна і кампанію. Памятаеце? «Аднойчы кот Матроскін спытаў Шарыка: «Калі б цябе ва ўрад увялі, якім бы ты міністрам захацеў стаць?» — «Я б двума міністрамі адразу стаў, — сказаў Шарык. — Паўдня міністрам рыбнай гаспадаркі, паўдня міністрам палявання». — «А я б,—сказаў кот Матроскін, — я б прэзідэнтам стаў».— «Ты што, здурнеў? Глядзі, да чаго ён краіну давёў? Мяса няма, малака няма, яйка на рынку рубель каштуе». — «Эх, Шарык, цямнота ты вясковая. Ды ён усё робіць, каб я разбагацеў. Раней малако было дзешавей за бензін. А зараз я за адзін кілаграм смятаны магу два кілаграмы грошай узяць. Так што, дзякуй яму».— «Ну і што? Што ты са сваімі грашамі рабіць будзеш? У магазінах жа пуста».— «А я, можа, імі сваю печку абклею. Шпалераў жа не прадаюць».— «А я б міністрам КэГэБэ стаў»,— сказаў паштальён Печкін. «Кім, кім?» — «Міністрам КэГэБэ. Я б усю краіну заваліў шпіёнамі. Хто ідзе з фотаапаратам, той і шпіён».

ДАЎГУЧЫЦ. Ці доўга яшчэ ў цябе там?

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Не падабаецца?

ДАЎГУЧЫЦ. Ну і часы насталі!.. Яшчэ некалькі гадоў таму мы нясмела, азіраючыся адзін на аднаго, чыталі тут вершыкі пра галоснасць і КэГэБэ, а цяпер...

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Ну, хопіць, сябры!

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Зноў рот заціскаюць. А ўсё-ткі хацелася б сёння пачуць, што з нашым імяніннікам адбылося за гэтыя некалькі гадоў.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Справаздачы не будзе. **(Бярэ чарку са стала. Падыходзяць іншыя, разбіраюць астатнія чаркі.)** Паколькі нашага выпрабаванага тамады няма, скажу я.

У гэты момант і на экране тэлевізара ўзнікае постаць вучонага. У кватэры з гэтай нечаканасці ўсе смяюцца.

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). У сувязі з абмеркаваннем на сесіі Вярхоўнага Савета Дзяржаўнай праграмы па ліквідацыі вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС мы звярнуліся да вядомага вучонага Эдуарда Сямёнавіча Левановіча. Эдуард Сямёнавіч, вы прысутнічалі на першым пасяджэнні. Скажыце...

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). Важнейшай мэтай праграмы з'яўляецца стварэнне бяспечных для здароўя чалавека ўмоў жыццядзейнасці ў раёнах, якія падпалі пад радыеактыўнае забруджанне.

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Многія схільны думаць, што з праграмай урад крыху спазніўся?

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). Не крыху, а моцна. Больш таго, можа, спазніўся ўжо незваротна. Я зыходжу з дадзеных нашай навуковай лабараторыі. Радыеактыўныя рэчывы дасюль распаўсюджваліся ва ўсіх напрамках ад станцыі на значных адлегласцях. Мы адкрылі, што істотнае значэнне, акрамя ёду, цэзію, стронцыю, у забруджванні мелі таксама радыеізатопы церыю, ніёбію, цырконію, тэлуру, неёдзію, нептунію, рутэнію, лантану...

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Поўны набор. Пра некаторыя нават чуць не даводзілася.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). З ежай, вадой, інгаляторна, праз скуру яны пастаянна паступалі ў гэтыя гады ў арганізм людзей.

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Вы, Эдуард Сямёнавіч, гаворыце так, быццам ужо ўсё ў мінулым — паступалі і гэтак далей.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). Апошнія даследаванні ў нас за ўчарашні дзень. Таму я так і гавару — нібыта пра мінулае. Але гэта ўсё самае жахлівае сённяшняе. Паводле нашых дадзеных можна заключыць, што не ёд і цэзій былі асноўнымі дозаўтвараючымі фактарамі для чалавека (акрамя шчытавіднай залозы), а цэлы комплекс радыенуклідаў. Такім чынам, трыццаціпяцібэрная канцэпцыя, якую спрабуюць навязаць, не толькі навукова беспадстаўная і патэнцыяльна небяспечная, але і дэзінфармуе насельніцтва, навуковыя колы, нарэшце, урад.

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Чаму вашы даследаванні...

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). Вы хочаце спытаць — чаму новая методыка, якая магла даўно ўжо ратаваць людзей у так званай чарнобыльскай зоне, адмаўляецца тымі, хто павінен быў распрацоўваць праграму выратавання людзей?

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Так.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ (з экрана). Думаецца, што зноў у нас навука блытаецца з палітыкай. І гэта нягледзячы на галоснасць, на перабудову. Шматгадовы манапалізм урадавых органаў і імкненне самавольна распараджацца засакрэчанай ісцінай і тут адыгралі і адыгрываюць злавесную ролю. Знаходзячыся на вяршыні сацыяльнай піраміды, кіраўніцтва ў эйфарыі поўнай беспакаранасці ігнаруе і на гэты раз законы прыроды, навязвае дырэктыўныя ўказанні.

КАРЭСПАНДЭНТ (з экрана). Выходзіць, што ўсе гады пасля выбуху ў Чарнобылі народ знаходзіўся ў падмане, дакладней, яму хлусілі?

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ (з экрана). Можна лічыць, што так.

Постаць старэйшага Левановіча знікае з экрана, пачынаюцца новыя кадры ў інфармацыйнай праграме. Анатоль Іванавіч падыходзіць, выключае тэлевізар. Ніхто не пярэчыць.

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Прабач, Эдуард Сямёнавіч, але я ўжо... Ну проста не магу ад вашай радыяцыі.

ВАЛЬДЭМАР. Ад радыяцыі ці з радыяцыяй?

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Табе відней. Але ўсё роўна як каростай пакрыўся знутры і звонку. Спадзяёмся, Эдуард Сямёнавіч, ты ў сваёй застольнай прамове не будзеш пра радыяцыю?

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ. Не, Анатоль Іванавіч, не палохайся. Я там ужо (паказвае на тэлевізар) усё сказаў. Я пра час. Пра тое, аб чым тут ужо гаварылі. Сапраўды, час надзвычай памяняўся. Ты, Анатоль Іванавіч, пародыі чытаў — пра Матроскіна, Шарыка і Гарбачова.

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Дарэмна вы не захацелі даслухаць. Там яшчэ было і пра Раісу Максімаўну.

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ. Цяпер гэта ўжо нецікава. Прайшоў яе час на анекдоты. Мне ўчора расказвалі палітычны анекдот. «Які самы адметны крэйсер у нас?» — пытае нехта ў кагосьці. «Аўрора».— «Чаму?» — «Адзін раз стрэліла, а многа гадоў развальваецца». Як бачыш, сапраўды час памяняўся. К добраму ці благому? Дзіўна, але на такое, здавалася б, простае пытанне не кожны бярэцца адказаць. Карэспандэнт у мяне пытаў, вы чулі: няўжо ўсе гэтыя гады пасля Чарнобыля народу хлусілі? Пры самай вялікай галоснасці мы, аказваецца, сапраўды жывём і ў самай вялікай хлусні. Анатоль Іванавіч кажа, што абрыдла слухаць пра радыяцыю. Але што нам з Андрэем, братам маім, рабіць,— ад радыяцыі мы ўжо страцілі сваю радзіму. А страціць малую радзіму — усё роўна, што застацца без вялікай... Я за наша сяброўства, якое...

Госці цягнуцца да гаспадара з чаркамі: «За сяброўства, сяброўства!..» Весела выпіваюць, стоячы вакол стала.

ВАЛЬДЭМАР. Я ўсё хацеў спытаць вас, Эдуард Сямёнавіч...

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ. Слухаю.

АНТАНІНА. Не лезь ты да яго. Няхай паесць.

ВАЛЬДЭМАР (усё роўна як не чуе). Публіцысты, напрыклад, сцвярджаюць, што некаторыя раёны былі заражаны з самалётаў. І намнога пазней, чым узарваўся рэактар на станцыі.

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ. Ва ўсякім выпадку, ніхто з урадавых колаў публіцыстам водпаведзі не даў. Справа ў тым, што даследаваць тую частку тэрыторыі пачалі з вялікім спазненнем. Яшчэ пад самую восень восемдзесят шостага года ўсё, ці амаль усё канцэнтравалася вакол трыццацікіламетровай зоны.

ВАЛЬДЭМАР. Дык ці праўда, што цяжкім алюмініем пасадзілі аблокі на сялянскія гароды?

АНТАНІНА (спыняецца паміж Эдуардам Левановічам і Вальдэмарам). Адстань!..

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Тэхнічна гэта магчыма...

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Таямніцы, таямніцы... Але ж сам толькі што выступаў супраць іх. Жыццё, як у пякельнай цемрадзі. Я недзе чытаў, што адзін з лётчыкаў, які скінуў атамную бомбу ці то на Хірасіму, ці то на Нагасакі ў сорак пятым годзе, з'ехаў потым з глузду і трапіў у псіхлячэбніцу.

ДАЎГУЧЫЦ. Гэта праўда. Але нашы... Не думаю, што хтонебудзь з нашых распыліцеляў нават прызнаецца калі-небудзь, не тое што галавой памуціцца.

АНДРЭЙ ЛЕВАНОВІЧ. Ну а што з таго, што прызнаецца? Ну я, напрыклад.

Але на яго ніхто не звярнуў увагі. Толькі Антаніна стала прабірацца да лётчыка.

АНТАНІНА. У герої, Андрэй Сямёнавіч, захацелі ці ў дурдом?

АНДРЭЙ ЛЕВАНОВІЧ. Не верыце?

АНТАНІНА. Вы слаўны хлопчык, Андрэйка. Вам бы ў тэатры першых любоўнікаў іграць, а вы ў герастраты. Не выйдзе. (Звяртаецца да ўсіх.) Па ўсім відаць, што старэйшы Левановіч не дазволіць і сёння гаварыць нам тосты за яго, то я прапаную — за брата, Андрэя Сямёнавіча! (Лашчыцца да яго.)

ВАЛЬДЭМАР. Які чамусьці прагне ў сучасныя гераcтраты. У атамныя.

АНАТОЛЬ ІВАНАВІЧ. Ну, гэта ты... Ты на яго так, бо... Словам, бэсціць — няхітрая справа. А вось за жонкай даглядзець...

Усе смяюцца. Як у адным парыве падымаюць чаркі.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Андрэй заўтра едзе ў нашу радыяцыйную вобласць. Так што...

ДАЎГУЧЫЦ. Колькі ў вас?

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Трыццаць два і пяць дзесятых кюры на кіламетр.

ДАЎГУЧЫЦ. Гэта — па цэзію.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Так што яшчэ не вядома, куды лепей трапіць — у псіхлячэбніцу ці ў радыяцыйную вёску. Шчаслівай дарогі табе, брат.

ДАЎГУЧЫЦ. Вось так і робяцца ў нашай Айчыне героі. Кагосьці высылаюць з Масквы ў Калугу...

ВАЛЬДЭМАР. Альбо ў Ніжні Ноўгарад.

ДАЎГУЧЫЦ. Так, альбо ў Ніжні Ноўгарад. Аказваецца, вялікае няшчасце. Увесь свет крычыць і непакоіцца. А што ж нам? Як нам быць, якія жывуць увесь час яшчэ далей ад Масквы, чым Калуга ці Ніжні Ноўгарад? Значыць, мы ўсё жыццё ў ссылцы знаходзімся?

ЭДУАРД СЯМЁНАВІЧ. Калі ты маеш на ўвазе канкрэтную асобу, то дарэмна — усё-ткі матэрыяльная база навуковая сёння не ў Ніжнім Ноўгарадзе ці ў Калузе, а ў Маскве.

ДАЎГУЧЫЦ. Дык так няхай і гавораць.

ЭДУАРД ЛЕВАНОВІЧ. Урэшце-то справа ў мінулым. Хоць... што значыць — у мінулым?

ДАЎГУЧЫЦ. Вось-вось. Гарачае мінулае можа апякаць і сёння. Ды й моцна!

Гаспадыня непрыкметна кліча рукой дзевера. Той выходзіць на кухню.

ГАСПАДЫНЯ. Ты заўважыў — святы ўжо не атрымліваюцца? Прынамсі, так, як раней. Бывала ж, пачынаюць госці размову за сталом, дык заслухаешся.

АНДРЭЙ (уздыхае). Твая праўда, нявестка.

ГАСПАДЫНЯ. А цяпер ад размоў вушы вянуць: усе ўсё ведаюць, на ўсё ва ўсіх думка ёсць.

АНДРЭЙ. Нічога не зробіш, Люся. Відаць, да перабудовы ў нашых галовах шмат пустога месца было. Вось цяпер і запаўняем яго смеццем.

ГАСПАДЫНЯ. Не, усё-ткі, бадай, трэба мяняць гасцей. Трэба заводзіць новых. Вунь колькі ў Эдуарда ў інстытуце цікавых вучоных. А ён усё трымаецца за гэтых абывацеляў. Мне ўжо цяпер цяжка нават успомніць, як яны ў нас з'явіліся некалі.

АНДРЭЙ (усміхаецца). Стары друг лепей новых двух. Чула такую памоўку?

ГАСПАДЫНЯ. Чула, чула, але...

АНДРЭЙ. Думаеш, сярод Эдуардавых вучоных няма мяшчан, абывацеляў? Цяпер гэта скрозь — мяшчанства. Дарэчы, ведаеш, як па-польску грамадзянін? Абывацель!

ГАСПАДЫНЯ. Знайшоў на каго спаслацца! Ладна, Андрэй, выпіць хочаш?

АНДРЭЙ. Ты што, дзеля гэтага мяне паклікала сюды? Выпіць можна было і там, разам з усімі.

Людміла Міхайлаўна, здаецца, не слухае дзевера. Налівае з бутэлькі ў чаркі.

ГАСПАДЫНЯ. Я хацела спытаць у цябе.

АНДРЭЙ. Пра што? Ці збіраюся нарэшце жаніцца?

ГАСПАДЫНЯ. Ды не. Я пра тое... Ну, словам, што гэта ты ляпнуў там за сталом, моў, я вінаваты.

АНДРЭЙ. У чым?

ГАСПАДЫНЯ. Ну, у тым, што...

АНДРЭЙ. А-а, чаму б і не? Сама ж ведаеш, дзе я служу. Загадалі, паляцеў і рассыпаў той алюміній у аблоках, не ведаючы дакладна, што яны радыяцыйныя.

ГАСПАДЫНЯ. Пабойся Бога, Андрэй!.. Што ты гаворыш?

АНДРЭЙ. Праўду, Люся. Гэта цяпер, у нашы дні, можна загад не выканаць, да чалавецтва апеляваць. А тады — загад і ўсё тут!

ГАСПАДЫНЯ (паверыла). Бедны брат мой!.. Такую жахлівую тайну на душы носіць! Шкада мне цябе!.. І сябе таксама!.. І ўсіх нас!..

АНДРЭЙ. А ты кажаш — жаніся. Тут, можна сказаць, ужо да вісельні недалёка. Дарэчы, я не адзін тады вылятаў на заданне. Лёталі і другія.

ГАСПАДЫНЯ. Ну а дзе ж тыя, што загад аддавалі?

АНДРЭЙ. Яны ніколі вінаватыя не бываюць, бо ніхто не ведае, адкуль загад выходзіў.

ГАСПАДЫНЯ. Эдуард ведае пра гэта?

АНДРЭЙ. Наўрад ці.

Колькі часу сядзяць моўчкі. Людміла Міхайлаўна пачынае ціха плакаць.

АНДРЭЙ. Перастань, Люся.

ГАСПАДЫНЯ. Бедны мой дзевярок!.. Ты хоць разумееш?..

АНДРЭЙ. Я ўсё, сястра, разумею. Даўно разумею. І гатовы хоць зараз выскачыць у акно.

ГАСПАДЫНЯ (спахопліваецца). Не гавары глупства, Андрэй. Калі ты збіраешся ехаць?

(Працяг на стар. 14—15).

(Заканчэнне. Пачатак у мінулым нумары).

ХТО ВІНАВАТЫ

(Пачатак на стар. 13).

АНДРЭЙ. Заўтра. Эдзік, нябось, даўно не ездзіў?

ГАСПАДЫНЯ (з адчаем). Калі яму ездзіць? Сам бачыш. А цяпер яшчэ ў народныя дэпутаты збіраецца выбірацца. Пустых акруг многа. Дык... Але ты, Андрэйка, не гавары яму, калі нават пачне дапытвацца. Ці мала пра што можна жартаваць.

АНДРЭЙ. Гэта не жарты, сястра.

ГАСПАДЫНЯ. Хадзем да гасцей. А то мы праз гэту віну тваю...

АНДРЭЙ. Каб па-сапраўднаму адчуць віну, трэба вачамі пабачыць свой грэх.

ГАСПАДЫНЯ. Дзеля гэтага і едзеш? Бедны мой брацік!..

АНДРЭЙ. Ведаеш, мне вось так гаварыла маці: «Бедны Андрэйка, бедны Андрэйка...» Але ўжо калі памерла. У сне. Але не помню — чаму? Толькі ківала галавой і ў вялікай скрусе ўсё роўна як аб нечым папярэджвала: «Бедны Андрэйка, бедны Андрэйка!..»

Людміла Міхайлаўна фарбуецца. Пасля і яна, і Андрэй ідуць да гасцей.

Карціна VII

Вакзал на чыгуначнай станцыі. Паміж людзей — знаёмы ПІСЬМЕННІК Павел Дзямідавіч і АНДРЭЙ ЛЕВАНОВІЧ.

ПІСЬМЕННІК. Як вы трапілі сюды, на край захварэўшай зямлі, Андрэй Сямёнавіч?

АНДРЭЙ. Гэта ж радзіма мая.

ПІСЬМЕННІК. Ах, так!.. Я ўсё забываюся, што вы, Левановічы, адсюль родам. У якім раёне ваша вёска?

АНДРЭЙ. У суседнім.

ПІСЬМЕННІК. Ах, так!.. Вельмі не пашанцавала вам. І вашым землякам, і вам асабіста. Страціць малую радзіму!.. Але што мы стаім? Хадземце... ну, хоць бы да мяне ў гасцініцу. Я там займаю люксавы нумар. Праўда, без туалета і ўсялякіх іншых выгод. Але сапраўды зайдземце, як маеце час. Цягнік будзе пазней, пад самы вечар, а я вельмі рады вам.

АНДРЭЙ. Часу ў мяне да цягніка яшчэ і праўда багата. Толькі навошта па гасцініцах шастаць?

ПІСЬМЕННІК. Як хочаце. Можна і тут. Хоць бы ў рэстаране. Праўда, цяпер не тое, што раней. Але, можа, пашанцуе.

АНДРЭЙ. Не, і ў рэстаран не трэба. Тым больш, што нявестка забяспечыла чыстым харчам.

ПІСЬМЕННІК. Ну, як капітан хоча. Але я асабіста люблю, калі ўсё грунтоўна. Значыць, вы са сталіцы зараз?

АНДРЭЙ. Так.

ПІСЬМЕННІК. Канешне ж, я і забыў — як заўсёды, у брата вашага чарговы дзень нараджэння. Я свае дні нараджэння не толькі не адзначаю, але і не помню. Ну і што?

АНДРЭЙ. Успаміналі вас. Хтосьці казаў, што вы цяпер даследуеце вытокі рэк.

ПІСЬМЕННІК (смяецца). Гм, даследую... Проста... Адным словам, цягне да чыстых крыніц. Але дзе цяпер чыстая вада? Ды і самі крыніцы — дзе? Адных ужо няма, а другія прагорклі. Думаў, хоць Бесядзь цячэ сваёй вадой. Дык не. А да таго ездзіў на выток Нёмана. Ніхто не ведае, дзе ён. Меліяратары здраталі ўсё вакол. Так што Нёман таксама не сваёй вадой цячэ.

Падыходзяць да лаўкі, сядаюць.

ПІСЬМЕННІК. Вас, Андрэй Сямёнавіч, таксама шматлікія страты чакаюць на радзіме.

АНДРЭЙ. Я на магілу матчыну еду.

ПІСЬМЕННІК. Я вашу маму помню. Прыязджала часта да Эдуарда Сямёнавіча, як была жывая. А ў мяне ўжо таксама нікога. Дык я і кажу — не пазайздросціш тутэйшым людзям. Ды, няйначай, ужо, лічы, і ўсяму народу. Вось тут, бадай, край так званай чарнобыльскай зямлі. Але ж і тут сёлета трусы паздыхалі, ну, кролікі... Людзі адсюль раз'язджаюцца. Застаюцца адны старыя.

АНДРЭЙ. Хіба ж ім небяспека не пагражае?

ПІСЬМЕННІК. Я ў адной такой сям'і пабыў — дзед і баба. Кажуць, от, нам ужо адзін канец, хоць там, хоць тут; што нам дасць лішні год, а тут свая хата і свой від з парогу. Матчына ж хата цэлая?

АНДРЭЙ. Стаіць.

ПІСЬМЕННІК. Ну і час настаў — стаяць будзе хата, а нікому непатрэбная, заразная!.. Я тут зайшоў у адну бібліятэку, у Чудзянах. Кнігі таксама не вывезеш. Дык і ляжаць, кінутыя на падлозе. І мой трохтомнік на пярэднім плане. Я сфатаграфаваў. Жахліва!..

АНДРЭЙ. Сапраўды, жахліва.

ПІСЬМЕННІК. Асабліва ў нашу разруху, якая завецца перабудовай. Дарэчы, як вы ставіцеся да таго, што робіцца ў краіне? Вы ж вайсковы чалавек? Цярплівасці ў арміі надоўга хопіць?

АНДРЭЙ. Армію таксама моцна закранула перабудова. І разбэсціла. Але, тым не менш, салдаты яшчэ па камандзе паварочваюцца — налева, направа. Прызнацца, шмат пытанняў і ў арміі да ўрада, да парламента. Асабліва шмат іх узнікла, калі пачалі працаваць рэспубліканскія Вярхоўныя Саветы. Лічы, у кожнай рэспубліцы свая дэкларацыя аб незалежнасці. А згодна з ёй — падавай нацыянальную армію і гэтак далей.

ПІСЬМЕННІК. Мінулы год яшчэ я, здаецца, усё здольны быў патлумачыць. Сёлета — не. Можа, таму вось і вандрую па вытоках — ад адной ракі да другой. Дзіўна, га?

АНДРЭЙ. Цяпер усе кудысьці прагнуць. Адны — у храм, другія...

ПІСЬМЕННІК. У спекуляцыю. Палітычную, калі можна сказаць так, і эканамічную. Я тут, седзячы ў раённай гасцініцы, працаваў паміж паездкамі над артыкулам па заказу адной рэдакцыі. Жыццё, дарагі Андрэй, поўніцца ўсё новымі і новымі парадоксамі і недарэчнасцямі. Хутка мы ўжо няздольныя будзем вызначаць, хто ў чым вінаваты.

АНДРЭЙ. А вінаватыя ёсць? Я хацеў сказаць — усё-ткі вінаватых будуць шукаць бліжэй, чым Сталін ды Троцкі з Бухарыным?

ПІСЬМЕННІК (усміхаецца). Гм... Раз ёсць віна, значыць, павінны быць і вінаватыя. Праўда, не кожны адважыцца на прызнанне віны. Я тут чытаў артыкул, дакладней, інтэрв'ю аднаго карэспандэнта з акадэмікам Аляксандравым. Гаворка ішла пра эксперымент, які прывёў да катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Прэзідэнт акадэміі, атамшчык, клянецца, што нічога не ведаў пра той эксперымент.

АНДРЭЙ. Прэзідэнт акадэміі не ведаў? Хлусіць ён!

ПІСЬМЕННІК. Клянецца, што не ведаў. І канструктар чарнобыльскага рэактара, таксама акадэмік, нічога не ведаў.

АНДРЭЙ. Дзіўна. Але хто ж тады распрацоўваў эксперымент?

ПІСЬМЕННІК. Аказваецца, даручана было падрыхтаваць праект арганізацыі, якая ніколі не мела справы з атамнымі электрастанцыямі.

АНДРЭЙ. Нават так?

ПІСЬМЕННІК. А я думаю — не тая ў нас дзяржаўная сістэма, каб вось так. Нехта даваў каманду на эксперымент з самага верху. І цяпер хаваецца, калі, вядома, жывы, не ў Крамлёўскай сцяне ўжо. Таксама ж хтосьці камандаваў, калі распылялі ў небе над гэтым краем цяжкі алюміній.

АНДРЭЙ (ускідвае галаву). Думаеце, радыенукліды не маглі заляцець сюды непасрэдна з АЭС?

ПІСЬМЕННІК. Цяжка сказаць, шляхі радыяцыі, як і шляхі боскія, невядомыя, але я таксама схільны думаць, што тутэйшыя раёны заражаны пры дапамозе тэхнікі. Ці то градабойнымі снарадамі, ці то яшчэ нейкім чынам. Таксама загадка.

АНДРЭЙ. Вы лічыце, што галоўнае — знайсці вінаватых?

ПІСЬМЕННІК. Галоўнае — ратаваць народ ад вымірання. Але без пошуку вінаватых ратаванне таксама не адбудзецца. Людзі павінны ведаць пра ўсё, у тым ліку асабіста і пра тое, хто ў першыя дні ўтойваў сапраўдныя маштабы катастрофы і выдаваў фальшывыя дадзеныя аб радыяцыйнай абстаноўцы. (Доўга маўчыць.) Мне цяпер нічога не застаецца, як прамаўляць маналогі. Раней я патрабаваў надрукаваць карты забруджаных раёнаў. Смяяліся — моў, такая дзяржаўная вайна, а ён лезе. Нарэшце, карты надрукавалі. Цяпер трэба дамагацца, каб перад народам да ганебнага слупа былі пастаўлены вінаватыя за Чарнобыль. Дарэчы, як і за гэту вось разруху. Вы, Андрэй, паездзіце, паходзіце, пабачыце, як тут жывуць цяпер і чым жывуць, і закрычыце немым голасам. Загляніце з дарогі да мяне ў гасцініцу.

АНДРЭЙ. Добра, Павел Дзямідавіч. Хоць мне, бадай, нялёгка будзе зрабіць гэта...

ПІСЬМЕННІК. Чаму?

АНДРЭЙ. Не хацелася б называць прычыну. Вось вы казалі пра маналогі, якія даводзіцца часам прамаўляць. Напэўна, цяжка. Але, паверце, яшчэ цяжэй чалавеку прамаўляць унутраныя маналогі.

ПІСЬМЕННІК. Унутраныя маналогі... Цяпер наўрад ці хто прамаўляе іх, бо дэфіцыт сумлення. Цяпер усе выкрываюць, даводзяць нешта. Аднак няздольны пачуць адзін аднаго. А ўнутраныя маналогі — гэта ўжо звыш усяго па нашым часе, тайна альбо парок... Ну што ж, Андрэй Сямёнавіч, шчаслівай дарогі вам у нешчаслівую цяпер краіну дзяцінства — можна сказаць, на дно мёртвага мора.

Карціна VIII

Кантора саўгаса. На сцяне гаворыць радыё: «Пастанова Вярхоўнага Савета: Вярхоўны Савет адзначае, што аварыя на Чарнобыльскай АЭС па сукупнасці вынікаў з'яўляецца самай буйной катастрофай сучаснасці, агульнанародным бедствам, якое закранула лёс мільёнаў людзей, што жывуць на велізарных тэрыторыях». У саўгаснай канторы два мужыкі чакаюць дырэктара.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Нарэшце ўспалашыліся (усё роўна як перадражнівае радыё) — на велізарных тэрыторыях, агульнанароднае бедства...

ДРУГІ МУЖЫК (курыць). Здаецца, бяруцца за нас пасур'ёзнаму.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Ды ўжо каторы год вось так, а мы ўсё загараем ды карэем тут.

ДРУГІ МУЖЫК. Скора, бадай, ужо скура пачне злазіць з касцей, як тая кара з хворых дрэў.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Можа, камусьці гэта выгадна.

ДРУГІ МУЖЫК. Дык каму тады?

ПЕРШЫ МУЖЫК. А чорт яго ведае, каб жа знаў, дык сам бы чорта лысага з-за печкі вывалак.

ДРУГІ МУЖЫК. Але ж, нарабілі смуроду на ўсю зямлю.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Каб жа толькі смуроду? Аднак жа ўжо і гэта добра, што адкрыта прызнаюць.

ДРУГІ МУЖЫК. Спярша людзей заразілі, тады прызнаюць. Але, яй-богу, і гэты раз каб не засталіся ў дурнях? Дапамогу, якую абяцаюць «чарнобыльцам», здаецца, таксама раскрадуць, як ужо не адзін раз здаралася.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Але ж помню — адразу, як абнаружылі ў нас гэту радыяцыю, прыязджаў сюды адзін чалавечак. Маленькі такі, але порсткі.

ДРУГІ МУЖЫК. Здаецца, з органаў.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Чорт жа яго ведае адкуль! Але ледва не наганам па стале. Вы, кажа, што паніку сееце. А ну-тка, на нашага дырэктара, складзіце спісак, хто ў вас агітацыяй займаецца.

ДРУГІ МУЖЫК. Ну, вядома, з органаў. Здаецца ж, не з міліцыі. Ды й навошта гэта міліцыянеру ды й у грамадзянскім, не ў форме. Дык што дырэктар?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Ну, Антонавіча рукамі не возьмеш. Туз. Адмаўчаўся і ўсё.

ДРУГІ МУЖЫК. Але ж вось гіцля той з органаў! Здаецца, сам ужо даўно збег адсюль. Яны, здаецца, усе тыя, што прымушалі нас не панікаваць, пераехалі з заражанай зоны. Ды ўсе у вышэйшае начальства, чым былі тут, пайшлі. Ты вось пра што мне скажы, Ігнат...

Не паспявае да канца спытаць. Заходзіць дырэктар саўгаса з АНДРЭЕМ ЛЕВАНОВІЧАМ.

ПЕРШЫ МУЖЫК (да дырэктара). Мы гэта, Антонавіч, прыйшлі спытаць...

ДЫРЭКТАР. Пасля, пасля... Бачыш, чалавек са мной. Зямляк. Так што, альбо пачакайце, альбо другі раз.

ДРУГІ МУЖЫК. Дык... здаецца...

ПЕРШЫ МУЖЫК. Мы пасядзім, Антонавіч. Гэта не тое, што раней. Наша праца цяпер ні сабе, ні людзям. Ты займі чалавека. Дык хто ж ён, наш зямляк?

ДЫРЭКТАР. Хіба не пазнаеш?

ДРУГІ МУЖЫК. Дык... здаецца...

ДЫРЭКТАР (да Андрэя). Хадзем, Андрэй Сямёнавіч, хадзем!

Заходзяць у дырэктараў кабінет. Дырэктар сядае за стол; Андрэй Левановіч падыходзіць да акна, глядзіць на вуліцу.

ДЫРЭКТАР. Даўно ты ў нас не быў, Андрэй Сямёнавіч. Здаецца, з таго дня, як хавалі вашу маці.

АНДРЭЙ. Бадай, так.

ДЫРЭКТАР. А вось брат твой ужо і ў радыяцыю прыязджаў. І ведаеш, ён нам дапамог. Праўда, гэта адноснае паняцце ў нашых цяперашніх умовах, дапамога. Вунь, дапамагчы спрабуе ўся дзяржава, а воз, як кажуць, усё там жа. Толькі і прыйшлі да аднаго, што перасяляцца адсюль усё-ткі трэба. Нават месца выбралі.

АНДРЭЙ. Дзе ж?

ДЫРЭКТАР. За Бялынкавічамі.

АНДРЭЙ. Хіба там чыста?

ДЫРЭКТАР. Здаецца, чыста. Яна тут, гэтая радыяцыя, неяк лапікамі лягла на зямлю. Помніш пасёлак за Вараноўкай, дык там з пяці двароў два чыстыя, а тры брудныя.

АНДРЭЙ. Гэта — цэзій?

ДЫРЭКТАР. Так. Іншыя рэчывы... Стронцыю ў нас, здаецца, няма, а пра другія... Відаць, ёсць. Дзён колькі Эдуард Сямёнавіч выступаў па тэлебачанні. Дык казаў, што ёд, цэзій, стронцый гэта не ўсё яшчэ. Яшчэ і іншыя радыенукліды пагражаюць.

АНДРЭЙ. Чым жа памог Эдуард?

ДЫРЭКТАР. Бо першы пачаў біць трывогу. Прыязджаў, лаяўся з начальствам, пісаў у газетах. Дакладней, спрабаваў давесці, што здарылася катастрофа. Але ці ў нас жа паслухае хто? Надоўга к нам?

АНДРЭЙ. Трэба дагледзець матчыну магілку...

ДЫРЭКТАР. А што яе даглядаць? Я нядаўна быў на кладзішчы, то ваша дагледжана. Хтосьці траву выпалаў, кветкі пасаджаны.

АНДРЭЙ. Ну, усё-ткі... (Сядае на падаконнік.)

ДЫРЭКТАР. Канешне, канешне!

Звоніць тэлефон. Дырэктар бярэ трубку.

ДЫРЭКТАР (хмурыцца). Хто-хто? А-а-а, Ціхонаўна. Так, пісьмо я атрымаў. (Слухае.) Усё-ткі не сядзіцца там? Ну што ж, вяртайся, калі табе прыспічыла. (Слухае.) А можа, пачакаеш трохі, пакуль новыя дамы будуць гатовы? Першы... твой. (Слухае.) Не будзеш чакаць? Што ж, прыязджай, Ціхонаўна, жывем жа мы неяк тут, пражывеш і ты. (Кладзе трубку.) Жанчына наша, зарэчанская, пераехала ўсёй сям'ёй. Шукала месца ў «чыстай» зоне, а цяпер вось назад. Пытаюся, чаму? Ды няма сілы, кажа, трываць зняважлівыя адносіны. Ад «чарнобыльскіх» дзяцей адварочваюцца аднакласнікі ў школе, моў, заразныя. Здзекліва ставяцца да чужых вяскоўцы. Словам, нікому мы непатрэбны на ўсім свеце. І гэта не першы выпадак, калі пераехаўшыя сем'і просяцца назад. А я адгаворваю: моў, пачакайце. Не, кажуць, няхай радыяцыя, няхай ужо што людзям нашым, тое і нам, толькі на радзіме жыць... Бачыш, як паварочваюцца справы?

АНДРЭЙ. Па дарозе мне чалавек адзін казаў...

Адчыняюцца дзверы. Андрэй перастае гаварыць. Глядзіць на ДРУГОГА МУЖЫКА, які высунуў галаву.

ДРУГІ МУЖЫК. Можа, вы і праўда тут, Антонавіч, надоўга, дык...

ДЫРЭКТАР. Ну, што ў цябе?

ДРУГІ МУЖЫК. Ды, здаецца... Я пра пчолы. Ці будзем вывозіць сёлета на старую пасеку?

ДЫРЭКТАР (да Андрэя). Мы, бачыш, яшчэ трымаем пчолы. Кажуць, пчала на дурную кветку не сядзе. Выбера здаровую.

ДРУГІ МУЖЫК (усё яшчэ з парогу). Дык, здаецца... Яно так. Правяралі мёд у амбулаторыі. Даведка нават ёсць, што незаразны, здаецца...

ДЫРЭКТАР (да мужыка). Ладна, Хвядосавіч, ступай, пра пчол яшчэ рана.

ДРУГІ МУЖЫК. Ды не, Антонавіч, здаецца, не рана. Якраз пара. І ў мінулую вясну мы гэтымі днямі вывозілі.

ДЫРЭКТАР. Вясна на вясну не прыпадае. Заўтра пагаворым.

ДРУГІ МУЖЫК зачыняе дзверы. Дырэктар чакае, што і ПЕРШЫ МУЖЫК стане лезці праз дзверы на перамовы, але не. Тады дырэктар паварочваецца да Андрэя, пачынае гаварыць.

ДЫРЭКТАР. Ладна, Андрэй Сямёнавіч, усяго не спытаеш і не раскажаш. Перанясем асноўную праграму на вечар. Спадзяюся, заначуеш у нас?

АНДРЭЙ. Як выйдзе.

ДЫРЭКТАР. Выйдзе, выйдзе, Сямёнавіч! Ты не дужа палохайся радыяцыі. За адны суткі не з'есць. Праўда, гледзячы якога. Калі дуплаватага, дык і адных сутак хопіць з яе. Але ж ты — вайсковец. Так што, са здароўем у цябе, няйначай, няблага? Ну а мы гэту радыяцыю ўжо трохі навучыліся выганяць спіртам.

АНДРЭЙ. Гарэлка... памагае?

ДЫРЭКТАР. Так мы рашылі для сябе — памагае.

Смяюцца.

ДЫРЭКТАР. Табе машыну даць да кладзішча?

АНДРЭЙ. Я сам, дзякуй.

ДЫРЭКТАР. Але з кладзішча зноў прыходзь сюды, каб не дужа бадзяцца. А цяпер... мне таксама часу няма. Разумееш, адбываюцца дзіўныя рэчы. Людзі з партыі выходзяць.

АНДРЭЙ. Што ж тут дзіўнага? Іначай і не магло быць пры такім становішчы. Партыя страчвае былую ўладу.

ДЫРЭКТАР. Але ў нас парторг заяву падаў аб выхадзе. У прынцыпе я не супраць, каб выходзілі. Навошта сілай трымаць? Але зноў жа... Наш парторг выдатны чалавек. Няйначай, на яго таксама радыяцыя падзейнічала. Праходзяць гады, а мы ўсё атручваем тут людзей. Словам, атрымаў я з райкома, як член бюро, заданне пагаварыць з чалавекам.

АНДРЭЙ. Гэта ўжо канчаткова?

ДЫРЭКТАР. Што канчаткова?

АНДРЭЙ. Ну, што ён выходзіць? Дарэчы, хто ў вас парторг?

ДЫРЭКТАР. Ты яго не будзеш ведаць. Але слоў мужык на вецер не кідае. Ну, да сустрэчы .**(Падае Андрэю руку.)**

АНДРЭЙ. А можа?..

ДЫРЭКТАР **(махае рукамі).** Нічога не можа, нічога не можа! І слухаць не хачу.

Карціна IX

На ганку канторы АНДРЭЯ чакае ПЕРШЫ МУЖЫК, той, што лесніком.

ПЕРШЫ МУЖЫК. А я цябе таксама пазнаў, Сямёнавіч, дарма што не паздароўкаўся тады. Мяне ж помніш?

АНДРЭЙ. Дзядзька Панас?

ПЕРШЫ МУЖЫК **(уздыхнуўшы).** А я думаў... зараслі мы тут **(чухае рукой па шчэці)** і састарэлі, акурат грыбы ў атамным лесе, нікому непатрэбныя. Дык і пазнаць цяжка.

Недзе на вясковым двары чуецца крык, енкі. Андрэй паварочвае галаву ў той бок, пачынае ўслухоўвацца.

ПЕРШЫ МУЖЫК **(махае рукой).** Ды гэта гэтак. У нас гэты канцэрт часта бывае. А тым не менш, бабу шкада. Яшчэ маладая дзеўка.

АНДРЭЙ. Што з ёй?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Так. Чуеш, мужык крычыць, а яна лямантуе? Ды ты не хвалюйся. Мы тут часта гэта слухаем. Афганец у нас вярнуўся з вайны. Можа, помніш — Трахімаў Коля? Ды дзе ты будзеш помніць? Маладыя ўжо без цябе нараслі. Няшчасце з ім — кантузія ў галаву, аднаго скялёпка няма на чэрапе. Вось ён і заводзіцца, калі ў яго гэта пачынаецца. Словам, хвароба. Думалася, што калекі, якія з той вайны прыйшлі, апошнія ў нас, памерлі, а тут з гэтай, афганскай, новых дадалося: то рукі няма, а то й галава пашкоджана, як у гэтага.

АНДРЭЙ. А жонка прычым?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Дык... У галаву яму абы-што лезе, хвароба такая. Ну вось ён і ганяе па двары сваю Анюту, моў, давала ўсім тут без мяне. Ну, а калі хвароба мінецца, праходзіць, то чалавеку цаны няма. Але ж — калека... Пенсію даюць. Ты, гэта, у Афгане не быў?

АНДРЭЙ. Не.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Пашанцавала. А то ж і вайна аказалася непатрэбная нікому — ні афганцам, ні нам. Усе ад яе, здаецца, адвярнуліся. Моў, памыліліся асобныя члены Палітбюро, тыя, каго ўжо няма ў жывых. А тут калекі...

АНДРЭЙ. Ну што ж, дзядзька Панас, рады быў сустрэць. Мне на могілкі трэба.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Да маці?

АНДРЭЙ. Так.

Сыходзіць з ганку.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Я таксама на службе, Сямёнавіч. А тым не менш, спяшацца быццам бы і няма куды.

АНДРЭЙ. Па-ранейшаму, лесніком?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Так, так, лесніком. Але цяпер... Словам, як лес наш зрабіўся атамны, служба стала так сабе. Адно званне, што ляснік. Хоць сасна, хоць елка, а нікому непатрэбны ўжо. Нават і на дровы, бо радыяцыя ад іх у паветра ўздымаецца. Грыбы таксама не станеш есці, як і ягады. Вось і вандрую дарэмна вакол лесу, баючыся зайцы ў яго. Але ўжо што праўда, то праўда — зладзеі ў нас, здаецца, перавяліся ад гэтай радыяцыі. І ў лесе больш не крадуць, і ў вёсцы.

АНДРЭЙ. А грошы табе плацяць, як і раней?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Гэта плацяць. Ды з надбаўкай, як усім. Грабавыя. Нябось, можа, і не чуў нават, што такія грошы ёсць?

АНДРЭЙ. Чуў. Што ж ты ў канторы хацеў?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Ды я гэта з пчаляром гэтым, а тут цябе пабачыў з дырэктарам. Хачу спытаць, Сямёнавіч, гэта ж брат твой старшы, здаецца, у вялікіх начальніках цяпер ходзіць?

АНДРЭЙ. Які ён начальнік. Прафесар.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Ну ўсё-ткі прафесар. А вось мой унук у медыцынскім. Сёлета канчае.

АНДРЭЙ. І што?

ПЕРШЫ МУЖЫК. Дык сам ведаеш — медык, а медыкаў цяпер у зону гоняць. Асабліва тых, што з вёскі самі ці з тутэйшага горада. Ці нельга неяк пасадзейнічаць, каб унука майго не чапалі. Ну, няхай я тут, дык мне, мусіць, наканавана так, а навошта яму раней часу паміраць?

АНДРЭЙ. Ты б напісаў, дзядзька Панас, Эдзіку пра ўнука. Я нічым памагчы не магу. Нават цяпер не буду заязджаць. Ды і Эдзік наўрад ці дапаможа.

ПЕРШЫ МУЖЫК. Значыць, не можа?

АНДРЭЙ. Не.

ПЕРШЫ МУЖЫК. А я думаў — дай падыду. Праз цябе папрашу. Цяпер — бачу — дарэмна, Сямёнавіч. Ну, бывай. А з пчоламі яны таксама дарэмна. Нічога ўжо чыстага ў нас не будзе — ні мёду, ні хлеба, ні вады... Усё Чарнобылем атручана. Во нарабілі людзі, дык нарабілі. **(Ідзе.)**

Андрэй яшчэ колькі часу глядзіць услед лесніку, тады рушыць у другі бок па вясковай вуліцы. Зноў чуецца над вёскай жаночы енк. Крычыць, пагражае мужчына.

Карціна X

Вясковыя могілкі. Крыжы — найбольш драўляныя, чорныя, струхлелыя. На гранітным помніку літары: «Кацярына Ягораўна Левановіч». Да магілы падыходзіць АНДРЭЙ: сядае на лавачку, здымае фуражку. Падыходзіць жанчына — мясцовая настаўніца ДЗІНА ДАВЫДАЎНА.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Не перашкоджу, Андрэй Сямёнавіч?

АНДРЭЙ **(устае з лавачкі).** Не, Дзіна Давыдаўна, не перашкодзіце.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. А я цябе яшчэ ля саўгаснай канторы ўбачыла. Думаю, хто гэта з лесніком размаўляе? А потым пазнала.

АНДРЭЙ. А я вось...

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Гэта добра, што матчыну магілу не забываеце. Ці не мінулым годам прыязджаў брат, цяпер — ты вось.

АНДРЭЙ. Я даўно ўжо не быў у вёсцы.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Чаму ж? Хіба такі заняты?

АНДРЭЙ. Баяўся прыязджаць, Дзіна Давыдаўна.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Радыяцыі баяўся? А мы вось жывём пакуль. Праўда, некаторыя таксама спалохаліся. Падаліся хто куды. А я вось хоць і адна, але жыву пакуль. Сястра паехала ў Ізраіль, а я засталася. Пра ўсё людзі могуць забыць, але каб не вучыць дзяцей? Ды чаго ты баішся, радыяцыі?

АНДРЭЙ. Не, не радыяцыі баюся. Хоць... прычынай майго страху сапраўды з'яўляецца радыяцыя. Віна вялікая на мне.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Нешта ты загадкамі гаворыш. Зрэшты, у каго няма цяпер віны?.. І ўсё-ткі я цябе не разумею, Андрэй Сямёнавіч. Вось ты сказаў. як пажартаваў, а ў мяне сэрца раптам усё роўна як зрушылася з месца.

АНДРЭЙ. Прабачце, Дзіна Давыдаўна.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Што тут прабачаць? Я рада бачыць цябе. Ты ж лепшы вучань быў у класе. А такія чалавечыкі ў настаўніка ў памяці. Усе вы, Левановічы, малайцы. Вось нядаўна Эдзіка бачыла, выступаў па тэлебачанні.

АНДРЭЙ. Я таксама слухаў.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. А ўсё-ткі — жахліва гэта ўсё!.. Дзе ты спыніўся? Хата ж ваша, відаць, сырая стаіць, нятопленая?

АНДРЭЙ. Не хадзіў.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Тады, можа, да мяне ў школу пойдзеш?

АНДРЭЙ. Не, я дырэктару абяцаў.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Ну што ж... Дырэктару дык дырэктару... Але бачыш, за могілкамі ў нас яшчэ даглядаюць. Пра сябе людзі цяпер менш клапоцяцца, а вось продкам... Чуў? На будучы год пераязджаем усёй вёскай на новае месца? Нікому ўсё гэта не спатрэбіцца. Мёртвыя самі па сабе, жывыя самі. Я ўсё-ткі, няйначай, перашкодзіла табе?

АНДРЭЙ. Дальбог, не.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Але ж і не падысці да былога вучня... Як гэта? Так што, выбачай. А можа, усё-ткі зойдзеш да мяне? Ну хоць бы і пасля дырэктара. А то неяк у нас...

АНДРЭЙ. Добра, прыйду. Ну, а гаворка?.. Дык гэта я вінаваты.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. Што ты ўсё з віной? Гэта выгляд матчынай магілы на цябе падзейнічаў.

АНДРЭЙ. Не. **(Разводзіць рукамі, паказвае).** Усё гэта!.. **(Пачынае выціраць рукой куточкі вачэй.)**

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА **(бярэ Андрэя за локаць).** Э-э, не, Андрэй. У такім стане хадзем лепей да мяне. А то што ў дырэктара саўгаса — зноў п'янка? Не была б я твая старая настаўніца, каб вось так пакінула аднаго. Ну, а паплакаць? Дык на матчынай магіле нават з каменнай душой чалавек адтайвае. Таму не саромся. Лічы, мяне тут не было. Ці, можа, хочаш яшчэ пабыць адзін?

АНДРЭЙ. Так.

ДЗІНА ДАВЫДАЎНА. То і ладна. Я вось загляну ў адно месцейка, а тады сюды вярнуся. Згода?

Андрэй насуплена ківае галавой. Настаўніца адыходзіць.

Карціна XI

Зноў той жа чыгуначны вакзал.

АНДРЭЙ толькі што сышоў з цягніка. Як і ў мінулы раз сярод людзей тоўпіцца наш знаёмы ПІСЬМЕННІК.

ПІСЬМЕННІК **(бачыць Андрэя).** Добры дзень, таварыш Левановіч. Прызнацца, я чакаў вас пазней.

АНДРЭЙ. Можна падумаць, што вы з таго дня, як мы сустракаліся, і не пакідалі гэтага вакзала?

ПІСЬМЕННІК. О не, мой малодшы сябра. Я з таго часу паспеў аб'ездзіць усе Злынкі і свету палавінкі. Чулі такі выраз?

АНДРЭЙ. Не.

ПІСЬМЕННІК. Вось і я дасюль не чуў.

АНДРЭЙ. А што яшчэ тут можна пачуць, Павел Дзямідавіч?

ПІСЬМЕННІК. Каб чуць народ, трэба вельмі слухаць. Але нешта вы дужа расхрыстаны, Андрэй Сямёнавіч? Жахліва там, на дне мёртвага мора?

АНДРЭЙ. Так, прыехаў, можна сказаць, расхрыстаны — узнерваваны і абыякавы.

ПІСЬМЕННІК. Хіба так бывае — узнерваваны і абыякавы? М-да, Андрэй Сямёнавіч, хтосьці ўсё-ткі пацэліў у сэрца славянскага адзінства ў нашай краіне. Тут жа самае сэрца старажытнарускай дзяржавы. Тут у адно сыходзяцца землі Расіі, Украіны, Беларусі. Такі тут трохкутнік паміж Чарнігаўшчынай, Браншчынай і Беларуссю. І ўсё-ткі, хадземце ў гасцініцу. Там і пагаворым.

АНДРЭЙ. Не, я мушу ехаць.

ПІСЬМЕННІК. На службу? Хто цяпер спяшаецца на службу? Я ўчора званіў вашаму брату. Размаўляў з Людмілай Міхайлаўнай. Вельмі прасіла, каб я прывёз вас.

АНДРЭЙ **(панура).** Што мне там рабіць?

ПІСЬМЕННІК. Значыць, ні к брату, ні ў гасцініцу да мяне?

АНДРЭЙ. Паеду адсюль. На Унечы перасяду на другі цягнік і даеду.

ПІСЬМЕННІК. Хіба не ўгавару?

АНДРЭЙ, Думаю, што не.

ПІСЬМЕННІК. Тады хадземце ў піўніцу. Сёння піва прадаецца. Праўда, гарэлкі няма. Але ж сухі закон паступова страчвае сілу. Яшчэ адна дурная сацыялістычная задума — адвучыць людзей піць! Тых людзей, якія, бадай, з малаком маці да алкаголю прывыкаюць!

Заходзяць у піўніцу. Павел Дзямідавіч падаецца да буфета, прыносіць адтуль да століка, які выбраў Андрэй Левановіч, куфлі з півам: спярша два, пасля зноў два. Пачынаюць трохі піць ды працягваць ціхую размову.

АНДРЭЙ. Вось вы, Павел Дзямідавіч, усё ацiраецеся на беразе гэтага мёртвага мора, а на дно не ныраеце?

ПІСЬМЕННІК. Было, што нырaў. Нават учора. Так што ў вас, Андрэй Сямёнавіч, няправільнае ўяўленне пра мяне. Памятаеце: «І ўзяў я кніжку з рук... і з'еў яе; і яна ў вуснах маіх была салодкая, як мёд; калі ж з'еў яе, то горка зрабілася ва ўтробе маёй. І сказаў ён мне: табе трэба зноў прарочыць...»

АНДРЭЙ. Прарочыць? Я так разумею — пісаць?

ПІСЬМЕННІК. Не толькі гэта. Там, у Біблii, яшчэ сказана ў Івана Багаслова: «...Прарочыць аб народах і плямёнах, і языках і аб царах многіх...»

АНДРЭЙ. З'ездзілі б вы да нас у вёску? Там сакратар парткома саўгаса з партыі выходзіць.

ПІСЬМЕННІК. Андрэй Сямёнавіч, Андрэй Сямёнавіч, каго цяпер гэтым здзівіш?

АНДРЭЙ. І ўсё-такі.

ПІСЬМЕННІК. Нарэшце, наcталі ўмовы пазбавіцца ад сяго-таго, дык вы трывогу пачынаеце біць.

АНДРЭЙ. Але тады скажыце выразней — па кім цяпер звон б'е?

ПІСЬМЕННІК. Па нас, па ўсіх нас, Андрэй Сямёнавіч. Значыць, штосьці ў чалавеку адбываецца. З кімсьці альбо з чымсьці ў супярэчнасць прыйшоў.

АНДРЭЙ. Я пытаўся ў яго, але ж...

ПІСЬМЕННІК. Гэта цяпер не дужа хітрая справа — аддаць білет!.. Але ці гэтым дапаможаш захварэўшаму грамадству? Справа не ў партыях.

АНДРЭЙ. Тады чаму, другія партыі растуць і множацца?

ПІСЬМЕННІК. Я ж кажу, справа не ў партыях.

АНДРЭЙ. А ў чым?

ПІСЬМЕННІК. У тым жа захварэўшым грамадстве. Сучаснае духоўнае жыццё адчувае на сабе найбольшыя перагрузкі. Мы ўсе помнім, што пачыналі перабудову з пераробкі свядомасці, але мала задумаліся над тым, што менавіта пагэтаму ў гэтай сферы «развітання з мінулым» прасунуліся далей за ўсё. Хіба не дзіўна, што аб грамадстве, якое ніколі не жыло пры сапраўдным сацыялізме, гавораць, што яно ў ім расчаравалася... Зразумела я кажу?

АНДРЭЙ. Так.

ПІСЬМЕННІК. Справа не ў Марксе, а тым больш не ў Леніне. У нас заўсёды ў іхніх поглядах штосьці замоўчвалася, штосьці скажалася, штосьці забаранялася, а штосьці раздзімалася. Але заўсёды гэта рабілася так, як гэта было неабходна камусьці. Напрыклад, такім шляхам знікала розніца паміж эксплуатацыяй і прыгнётам, паміж абагульненнем і адзяржаўліваннем, што было вельмі важна для кіруючай бюракратыі.

ПІСЬМЕННІК. Я вось што скажу, Андрэй Сямёнавіч. Дваццатае стагоддзе, у якім нам з вамі давялося жыць...

АНДРЭЙ. Калі ласка...

ПІСЬМЕННІК **(глядзіць на Андрэя).** Ну ды ладна. Падмануў ён нас, дваццаты век, ва ўсім. Можна сказаць, пралящеў для чалавецтва ўпустую.

АНДРЭЙ. Ну-ну...

ПІСЬМЕННІК. З'явіўся ў нас марксізм, а ў канцы веку... Ва ўсякім выпадку — сёння марксізм пастаўлены пад сумненне. Цяпер возьмем першую сусветную вайну. Што яна дала? Кроў, смерць і Кастрычніцкую рэвалюцыю? Дык цяпер людзі схільны думаць, што рабілі яе бальшавікі дарэмна. Другая сусветная? Што яна дала чалавецтву ў канчатковым выніку? Таксама, акрамя крыві ды смерці... Праўда, была закрыта дарога фашызму ў свеце, але ж... і сацыялізм, бачыце, цяпер некаторыя параўноўваюць з фашызмам. Ва ўсякім разе, ва ўсходняй Еўропе яго ўжо няма. Якраз у тых краінах, якія мы ратавалі ў вайну ад фашызму. Ну а цяпер што тычыцца атамнай энергіі. Назвалі дваццаты век атамным, а ў рэшце рэшт атрымалі Чарнобыль...

АНДРЭЙ. Куды ж далей, Павел Дзямідавіч?

ПІСЬМЕННІК. У дваццаць першы век, Андрэй Сямёнавіч. Назад дарогі няма. **(Маўчыць, тады пытае.)** А што вы нагаварылі Людміле Міхайлаўне? Што сказалі такое, чаго яна баіцца? Прасіла мяне па тэлефоне, каб я паглядзеў за вамі.

АНДРЭЙ. Хочаце ведаць, Павел Дзямідавіч?

ПІСЬМЕННІК. Вядома...

АНДРЭЙ. Людзі кажуць, што тутэйшыя мясціны заражаны радыяцыяй з самалёта. Чулі?

ПІСЬМЕННІК. Ну, чуў.

АНДРЭЙ. Дык гэта зрабіў я! Я стварыў гэта мёртвае мора!

ПІСЬМЕННІК. Пачакайце, Андрэй Сямёнавіч, штосьці не тое вы гаворыце!

АНДРЭЙ. Якраз тое!

ПІСЬМЕННІК. Пачакайце, пачакайце. Нявестка ваша гаварыла... Але ж не думалася, што вас... Пастойце, пастойце, таварыш капітан...

АНДРЭЙ. Таму зразумейце, Павел Дзямідавіч,— куды мне адсюль? Тут не толькі ваш бераг, але і мой. Не памінайце хоць вы мяне злым словам!..

Павел Дзямідавіч глядзіць утрапёна на лётчыка, які прабіраецца паміж столікамі да выхаду, хоча гукнуць назад, але бяссільна апускае руку.

Карціна XII

Гасцініца ў раённым горадзе. ПАВЕЛ ДЗЯМІДАВІЧ сядзіць за сталом, корпаецца ў паперах. Стук у дзверы.

ПІСЬМЕННІК. Калі ласка, заходзьце.

Заходзіць МІЛІЦЫЯНЕР у афіцэрскім званні і яшчэ ЦЫВІЛЬНЫ

МІЛІЦЫЯНЕР. Таварыш пісьменнік, пракурор раёна прасіў вас нікуды не адлучацца з горада.

ПІСЬМЕННІК. А што здарылася, што я спатрэбіўся пракурору? Што, пачаўся ўсеагульны арышт?

МІЛІЦЫЯНЕР. Вы ведаеце такога лётчыка, капітана Левановіча?

ПІСЬМЕННІК. Так, гэта мой знаёмы. А што?

МІЛІЦЫЯНЕР. Яго знайшлі мёртвага. Нам сказалі, што вы сустракаліся з ім. Таму... Словам...

ПІСЬМЕННІК. Ах ты, гора! Ах ты, бяда!

МІЛІЦЫЯНЕР. Вы не ведаеце прычыну, чаму ён пакончыў з сабой.

ПІСЬМЕННІК. Прычыну? Але пачакайце, нешта я не разумею, Андрэй Левановіч пакончыў з сабой? Але ж ці толькі ён?.. Хіба адзін ён вінаваты?

Сноп святла выхоплівае на сцэне маленькага АНДРЭЯ ЛЕВАНОВІЧА. Побач, як на вісельні, падвешаны рамкі для партрэтаў. Але саміх партрэтаў няма. Пустыя рамкі...

ПОШУКІ, ЗНАХОДКІ

«ХОЧАЦЦА ПРЫЕХАЦЬ... НЕ З ПУСТЫМІ РУКАМІ»

Аднаго разу, разбіраючы архіўны фонд Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, несвадзявана ў справе пад нумарам 5 мне натрапілася некалькі лістоў і паштовак, напісаных акуратным, выразным почыркам, ужо крышку знаёмым па ранейшых архіўных знаходках. На беларускай і рускай мовах. Прыгледзелася — так і ёсць напісаны рукою Якуба Коласа!

Гэтыя коласаўскія аўтографы, мабыць, у свой час засталіся нявыяўленымі даследчыкамі спадчыны народнага песняра, таму не трапілі ў 13 том збору яго твораў. Як і тыя, што сабраны ў гэтым выданні, яны, на нашу думку, таксама ўяўляюць пэўную цікавасць, бо ў пэўнай ступені дапаўняюць ташкенцкі перыяд жыцця і творчасці Якуба Коласа, куды ён мусіў эвакуіравацца ў пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Апынуўшыся далёка ад роднай зямлі, застаўшыся без сродкаў для існавання, паэт трапіў у надзвычай цяжкае становішча. Было цяжка і маральна, і матэрыяльна. Выйсце, напэўна, напрошвалася адно — звярнуцца па дапамогу да савецкага кіраўніцтва, знайсці сувязь з беларускім урадам.

Менавіта ў тыя дні Якуб Колас адправіў у Маскву, у Прэзідыум Вярхоўнага Савета, СССР, заяву наступнага зместу: *«24 июня настоящего года я вынужден был в силу военных событий выехать из г. Минска, оставив свой дом и все свое имущество, а также сберегательную книжку, облигации займов, свои рукописи и книги. 14-го августа я прибыл в г. Ташкент. Связи со своим правительством не имею. Никаких денежных выплат — персональной пенсии, установленной мне правительством Белорусской ССР в связи с присвоением мне звания народного поэта республики в размере 600 р., жалования по должности вице-президента Академии наук БССР и депутатского жалования — ни откуда не получаю. Правительством Узбекской ССР, к которому я обращался, эти вопросы не разрешены. Испытывая материальную нужду, прошу Президиум Верховного Совета Союза Советских социалистических Республик оказать мне поддержку путем выплаты мне депутатского жалования, которого я не получаю с июня месяца настоящего 1941 года».*

Коласава заява, адпраўленая 21 лістапада 1941 года, не засталася без увагі. На ёй ёсць рэзалюцыя: «Деньги посланы». Яшчэ, мяркуючы па ўсім, гэта заява трапіла па прызначэнні, і неўзабаве ён атрымаў ліст ад сакратара Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Л. Е. Папкова. Бо роўна праз месяц Якуб Колас адправіў у горад Бугуруслан Чкалаўскай вобласці, дзе тады знаходзіўся беларускі ўрад, паштоўку, адрасаваную ўжо непасрэдна гэтаму чалавеку:

«г. Ташкент, 20.XII.1941 г.
Дорогой товарищ!
Очень обрадовало меня Ваше письмо, в котором сообщаете о своем местонахождении. Мне очень радостно сознавать, что отныне я связан с моим дорогим правительством. Отрыв от него был крайне тягостным. Верю, что дожду того дня, когда мы встретимся на нашей родной земле и поработаем для нашего замечательного, хорошего, доброго, талантливого народа. Привет всем землякам. Александровская известила меня сегодня, куда обращаться. Из депутатов знаю о нахождении тов. Савицкого. Он в Нижнем Тагиле директором пединститута. Деньги пока еще не прибыли. Они тоже кстати. Персональную пенсию с октября (600 р.) мне восстановило правительство УзССР. Жму руку. Желаю успехов.

Якуб Колас».

У Ташкенце Якуб Колас вельмі зблізіўся і пасябраваў з сям'ёй партыйнага работніка Івана Фролавіча Клімава, якая па волі ваеннага ліхалецця таксама апынулася далёка ад роднага дому, ад сваёй Беларусі. І. Ф. Клімаў з лістапада 1941 і да мая 1942 года працаваў сакратаром Ташкенцкага абкома КП(б) Узбекістана. Потым ён быў адкліканы ў Маскву, стаў адным з арганізатараў і кіраўнікоў падполля і партызанскага руху на захопленай ворагам Беларусі. Пра тое, што яны сябравалі, сведчаць тыя лагоднасць і таварыскасць, усмешліва-гарэзныя інтанацыі, якімі прасякнуты коласаўскія пісьмы да яго.

У вышэйзгаданым 13 томе збору твораў надрукавана тры лісты да І. Ф. Клімава, адпраўленыя яму 20 жніўня, 25 верасня і 26 снежня 1942 года, калі той ужо знаходзіўся ў Маскве. Але быў яшчэ адзін ліст, самы першы з іх, датаваны 5.VI.1942 года. У ім Якуб Колас дзеліцца сваімі надзённымі клопатамі.

Жылося яму, бачна па ўсім, у сонечным Ташкенце не так ужо лёгка і бясхмарна, як гэта можа здацца некаторым. Штодзённа даймалі адсутнасць належнага жылля, умоў для працы, беднасць «казны». А вярнуцца ж хацелася яму ў родны край «не з пустымі рукамі», з належным творчым набыткам.

Прыгледзьцеся, якой мовай напісаны гэты ліст — па-народнаму жывой, гутарковай, сапраўды коласаўскай! І ці толькі ён?

«Мілы, дарагі Янка!
Можа здарыцца так, што табе не выпадзе пад'ехаць да мяне, каб развітацца. Дык на ўсякі выпадак я па братэрску абнімаю цябе, моцна цалую і сардэчна жадаю табе здароўя, плённай работы на карысць нашай радзімы, якую мы любім, як нашу родную маці, і якую горача спадзяёмся ўбачыць вольнаю, Совецкаю.
Усім таварышам-землякам перадай прывітанне...

Бывай здаровы, шчаслівы.
Твой стары Якуб ды яшчэ Колас.
5.VI.1942 г.».

Як бы цяжка і складана ні было б, а беларускі ўрад турбаваўся аб лёсе народнага паэта, імкнуўся падтрымаць яго матэрыяльна. Гэтак можна меркаваць, пазнаёміўшыся з паштоўкаю, адпраўленай 5.VIII.1942 года на імя сакратара Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Апрача падзякі за высланыя грошы, у ёй Колас выказвае ўпэўненасць у перамогу савецкіх людзей над «нямецкімі душагубамі», у хуткую сустрэчу з роднай зямлёй. Яшчэ Канстанцін Міхайлавіч перадае прывітанне Нічыпару Якаўлевічу Наталевічу, які на той час з'яўляўся Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР і з якім, мяркуючы па ўсім, паэт быў у добрых адносінах.

«Дорогой Лазарь Евдакимович! Очень благодарен за высланные деньги. Все, что вы посылали и по почте и через тов. Бровко, я получил. Как бы это было хорошо, если бы следующую получку нам реализовать уже на родной земле! Живу надеждами на лучший поворот в судьбе этих начинаний. Пусть скалит звериные зубы немецкий душегуб, все равно судьба его предрешена. Привет всем друзьям-товарищам. Увидите Никифора Яковлевича, передайте ему сердечный привет.
Всего лучшего.
Жму руку.

Я. Колас».

І яшчэ адно пісьмо-паштоўка, якое захавалася ў архіўным фондзе. З яго відаць, што і ў далёкім Ташкенце Коласа знаходзілі пісьмы, у якіх людзі звярталіся да яго з рознымі просьбамі. І як да пісьменніка, і як да дэпутата, грамадскага дзеяча. Што за просьбы былі? А такія, напрыклад, як ад невядомага нам капітана Кацярынава. Згадзіцеся, просьба вайскоўца не зусім звычайная. Вядома, сам Канстанцін Міхайлавіч не мог яе вырашыць, таму ён, як дэпутат, зноў звяртаецца ў Прэзідыум Вярхоўнага Савета, а дакладней, да яго сакратара Л. К. Папкова.

«Дарагі Лазар Еўдакімавіч!
Перасылаю вам пісьмо капітана Кацярынава. Ён просіць перавода на работу па сваёй спецыяльнасці ў Беларусь у радах Чырвонай Арміі Першага Беларускага фронта.
Вам там відней, як аформіць такі перавод і задаволіць просьбу капітана Кацярынава.
У лістападзе мяркую пераехаць у Мінск. Мне таксама патрэбна будзе дапамога ў пераездзе. Добра было б забяспечыць хоць адно купэ ў вагоне для багажа. Пагаварэце з Н. Я. Усяго найлепшага.

Якуб Колас».

Нам невядома, як склаўся службовы лёс капітана Кацярынава, за якога хадайнічаў Якуб Колас. Што ж датычыць асабістай Коласавай просьбы, то яна хутчэй за ўсё была задаволена. Ёсць адносіна, якую Л. Е. Папкоў падаў кіраўніку справамі Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, просячы *«распоряжения о забронировании 4-х мест (купе) в мягком вагоне из Москвы до Минска для депутата Верховного Совета БССР — народного поэта БССР заслуженного деятеля науки БССР тов. Мицкевича (Якуба Коласа) Константина Михайловича».*

Не ведаю, знарок ці незнарок гэтыя пісьмы народнага паэта Беларусі засталіся невядомымі, не дайшлі да чытача, але, спадзяюся, яны папоўняць яго багатую эпісталярную спадчыну, зацікавяць супрацоўнікаў Літаратурнага музея Якуба Коласа, трапяць у новае, больш поўнае выданне яго збору твораў. Бо пісьмы, што захаваліся ў нашым архіве, — часцінка душы і жыцця народнага песняра, яго творчай біяграфіі, сведкі трывог і пакут, што выпалі на яго долю, на долю ўсяго роднага народа, чым адданым сынам ён быў.

Гелена ЧАРНЯЎСКАЯ,
супрацоўніца Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР.

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

Ад «Чырвонай Лагойшчыны» да «Роднага краю»

Споўнілася 60 гадоў з выхаду першага нумара лагойскай раённай газеты «Родны край». Праўда, пад такой назвай чытачы сустракаюцца з ёй толькі сёлета. Пачынаўся ж творчы шлях раёнкі з «Чырвонай Лагойшчыны». Затым тры перадваенныя і пятнаццаць пасляваенных гадоў яна мела назву «Новая вёсна» (у падполлі выдавалася пад загалоўкам «За Савецкую Беларусь») і амаль трыццаць адзін год — «Ленінскі шлях».

Мянялася назва, але ўвесь час газета імкнулася заставацца летапісцам жыцця гэтага кутка Бацькаўшчыны, жыцця складанага і супярэчлівага.

Да гонару газеты, яна ніколі не абмінала і пытанняў культуры, літаратуры. Увага да іх асабліва адчувальная апошнім часам. Журналісты пастаянна трымаюць у полі зроку творчасць пісьменнікаў-землякоў — Н. Гілевіча, І. Пташнікава, Г. Каржанеўскай, М. Гіля, і іншых, змяшчаюць іх творы, рэцэнзуюць кнігі.

У сувязі з падрыхтоўкай кнігі «Памяць» рэгулярнымі сталі публікацыі са старых выданняў, найперш з газеты «Наша Ніва», якія тычацца Лагойшчыны.

НАШ КАР.

Памяці кампазітара

Дзевятай сімфоніяй М. Аладава пачаўся вечар у Беларускай дзяржаўнай філармоніі, прысвечаны 100-годдзю з дня нараджэння кампазітара. У мемарыяльным канцэрце, які трансліравала ў «жывым» эфіры Беларускае тэлебачанне, удзельнічалі Акадэмічны сімфанічны аркестр БССР (дырыжор Ю. Цырук), салістка БДФ В. Крываносава.

Н. К.

Дыплом — мінчанцы

У Маскве прайшоў І Міжнародны конкурс акардэаністаў і баяністаў, у якім бралі ўдзел выканаўцы з 9 краін свету. У склад савецкай дэлегацыі ўваходзіла студэнтка IV курса Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі Ніна Слюсар (акардэон, клас заслужанага артыста БССР прафесара М. Сеўрукова). За паспяховае выступленне ва ўсіх турах конкурсу Н. Слюсар нададзена званне дыпламанта гэтага конкурсу.

М. К.

ЛіМ

Заснавальнікі:
САЮЗ ПІСЬМЕННІКАЎ БЕЛАРУСІ І МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ БССР.

Выходзіць раз на тыдзень па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.

Тэлефоны: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61; намеснік галоўнага рэдактара — 33-25-25; адказны сакратар — 33-19-85; аддзел публіцыстыкі: Міхась ЗАМСКІ — 33-19-65; аддзел пісьмаў і грамадскай думкі: Людміла КРУШЫНСКАЯ, Марыя ГІЛЕВІЧ — 33-19-85; аддзел літаратурнага жыцця: Алесь МАРЦІНОВІЧ — 33-24-62; аддзел крытыкі і бібліяграфіі: Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ — 33-22-04; аддзел літаратуры: Юрась СВІРКА — 33-22-04; аддзел музыкі: Святлана БЕРАСЦЕНЬ — 33-21-53; аддзел тэатра, кіно і тэлебачання: Жанна ЛАШКЕВІЧ — 33-21-53; аддзел выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў: Пётра ВАСІЛЕЎСКІ — 33-24-62; аддзел народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62; аддзел навін: Віталь ТАРАС, Юрась ЗАЛОСКА — 33-22-04; аддзел мастацкага афармлення: Уладзімір ТАБУШАЎ — 33-44-04; фотакарэспандэнт: Уладзімір КРУК — 33-24-62; бухгалтэрыя — 23-73-37.

Пры перадруку просьба спасылацца на «ЛіМ». Рукапісы рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе. Пазіцыя рэдакцыі можа не супадаць з думкамі і меркаваннямі аўтараў публікацый.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12